

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“EKOTURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ
MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qubadlı Türkey Həmzə

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“EKOTURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN
QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ
MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: Turizmin iqtisadiyyatı

Qrup: 84

Magistrant:
Qubadlı Türkey Həmzə
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm Andı

Mən, Türkay Qubadlı Həmzə qızı and içirəm ki, “Ekoturizmin inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və Azərbaycanda tətbiqi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

EKOTURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Ekoloji turizmin inkişafına dair təşkilati və iqtisadi məsələlərin, Azərbaycan Respublikası ərazisində müvafiq mənbələrdən rəşional istifadə olunması ilə bağılı tədqiqatların aparılması zəruri xarakter daşıyır. Bu mövzunun aktualığı ondan ibarətdir ki, bu gün təbii mühitdə insanların istirahəti, sağılamlaşdırılması sosial vəzifələrdən biri sayılır. Ekoturizmin təbii kompleksliliyi və təbii ərazilərin mühafizəsi onların ətraf ərazilərin iqtisadi-sosial vəziyyətinə təsiri tədqiqatın aktuallığını qoruyub saxlayır.

Tədqiqat məqsədi: Ekoloji turizmin inkişafının nəticələrini aydınlaşdırmaq üçün nəzəri və metodoloji yanaşmaları inkişaf etdirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində statistik analiz metodları, qruplaşdırma və müqayisə, elmi absurdluq, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Mövcud elmi ədəbiyyat (Azərbaycan, rus, türk, ingilis), dövrü nəşrlər, Dövlət Statistika Komitəsi və İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, digər nazirlik və komitələr, beynəlxalq təşkilatların materialları və hesabatları, mühazirələr, monoqrafiyalar, elmi məqalələr və tədqiqat sənədləri.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Elmi məlumatların toplanmasında son illərdəki məlumatların olmaması tədqiqat üçün məhdudiyətlər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi və praktiki əhəmiyyəti ekoloji turizmin yeni elmi və metodoloji yanaşmaların formalaşdırılması və onun həyata keçirilməsi üçün tətbiq olunan mexanizmlərin işlənməsindən ibarətdir. Alınan nəticələr ekoloji turizmdə əhəmiyyət daşıyır. Dissertasiya yerli və xarici iqtisadçılardan iqtisadi nəzəriyyə, ixrac potensialının iqtisadiyyatı, strateji idarəetmə, maliyyə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və tənzimləyici aktları, fərmanları, iqtisadi və maliyyə təhsili materialları üzərində işlərini əhatə etmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Ekoloji turizmin tədqiqi nəticəsində təklif olunan metodoloji yanaşmalarda nəticələrin təşkili, aparılması və icrasına kömək edəcəkdir. Bu metodologiya beynəlxalq səviyyədə turizmin inkişaf tendensiyalarını və təsirlərini qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: turizm, ekoloji turizm, ekoturizm

ASSESSMENT OF ECOTOURISM DEVELOPMENT PROSPECTS AND APPLICATION ISSUES IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the subject: It is necessary to conduct research on organizational and economic issues related to the development of ecotourism, the rational use of relevant resources in the territory of the Republic of Azerbaijan. The urgency of this topic is that today the recreation and health of people in the natural environment is one of the social responsibilities. The natural complexity of ecotourism and the protection of natural areas and their impact on the economic and social situation of the surrounding areas maintain the relevance of the study.

Purpose and tasks of the research: To develop theoretical and methodological approaches to clarify the consequences of the development of ecotourism.

Used research methods: Methods of statistical analysis, grouping and comparison, scientific absurdity, logical and scientific generalization methods were used in the research process.

The information base of the research: Existing scientific literature (Azerbaijani, Russian, Turkish, English), periodicals, State Statistics Committee and the Ministry of Economic Development, other ministries and committees, materials and reports of international organizations, lectures, monographs, scientific articles and research documents.

Restrictions of research: The lack of data in recent years on the collection of scientific data has created limitations for research.

The novelty and practical results of investigation: The scientific and practical significance of the research is the formation of new scientific and methodological approaches to ecotourism and the development of mechanisms for its implementation. The results obtained are important in eco-tourism.

Scientific-practical significance of results: The dissertation covers the work of local and foreign economists on economic theory, economics of export potential, strategic management, finance, legislative and regulatory acts, decrees, economic and financial education materials of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: tourism, ecological tourism, ecotourism

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	EKOTURİZMİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	13
1.1.	Ekoloji turizm anlayışı, növləri və tədqiqinin nəzəri-iqtisadi əsasları.....	13
1.2.	Dünya turizm bazarının seqmentlərindən biri kimi ekoloji turizmin xüsusiyyətləri.....	19
1.3.	Azərbaycanda ekoturizmin müasir inkişaf potensialı və resursları haqqında təsəvvür.....	27
II FƏSİL.	AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TURİZMİN İNKİŞAFININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	32
2.1.	Azərbaycanda ekoturizmin inkişafının istiqamətləri, imkanları və mövcud vəziyyətinin təhlili.....	32
2.2.	Regional turizm məhsullarının diversifikasiyasında ekoloji turizmin rolu.....	42
2.3.	Ekoturizmin inkişafı üçün regionun potensialının qiymətləndirilməsi.....	50
III FƏSİL.	AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TURİZMİN İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	65
3.1.	Azərbaycanda ekoloji turizmin əsas problemləri və həlli istiqamətləri.....	65
3.2.	Azərbaycanda ekoturizmin inkişafının əsas perspektivliyi.....	71
3.3.	Ekoloji turizm prinsiplərinə uyğun olaraq turizm fəaliyyətinin təşkili modeli.....	73
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	77
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	82
	ƏLAVƏLƏR.....	86
	Cədvəllərin siyahısı.....	87
	Şəkillərin siyahısı.....	87
	Qrafiklərin siyahısı.....	87

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ekoloji turizm - təbiət ərazilərinin antropogen təsirindən nisbətən təsirlənməmiş bir ziyarətə yönəldilmiş davamlı turizmin bir formasıdır.

Qərbdə “ekoturizm” termini rəsmi olaraq XX əsrin 80-ci illərinin ilk yarısında Meksikalı ekoloq Hector Ceballos-Laskuraynom konfransında istifadə edilmişdir. İstirahət və ekologiya arasında harmoniya ideyasını əks etdirdi və böyük populyarlıq qazandı.

Ekoturizm turizm sənayesində əsas mənbəyini - təbii mühiti və ya onun ayrı-ayrı komponentlərini (təbii abidələr, bəzi heyvan və ya bitki növləri və s.) qorumaqda həyati olaraq maraqlanan yeganə istiqamətdir. Yerli əhali ekoturizm prosesinə qoşulduqda, bu mənbələrdən geri çəkilmək əvəzinə əkinçilik əsasında istifadə etməkdə maraqlı olurlar.

Ekoloji turizm, təbii ekoloji sistemlərə minimum mənfi təsirləri təmin etməyə, ekoloji turizm xidmətlərinin göstərilməsində iştirak edən əhalinin məşğulluğunu təmin etməyə imkan verir və bununla da əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsinə və Azərbaycan Respublikası və bələdiyyələrin təsis qurumlarının büdcələrinin gəlir hissəsinin doldurulmasına kömək edir. Lakin bu günə qədər ekoloji turizmin sistematik dəstəyi problemləri həll olunmayıb, bu növ turizmin inkişafına regional hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarətmələrin birbaşa marağı yoxdur, ekoloji turizmin regional ehtiyatlarından səmərəli istifadə meyarları müəyyənləşdirilməyib, tur operatorları və ərazi orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təşkilati məsələləri kifayət qədər işlənməyib.

Turistlər səyahətin ekoloji nəticələri məsələlərinə getdikcə daha çox diqqət ayırmağa başlayır, ekoloji və təbiət yönümlü turizm səfərlərinin sayı artır. Xarici ölkələrdə turizmin bu istiqaməti uzun illərdir inkişaf edir və kifayət qədər populyarlaşır.

Ekoloji turizmin inkişafına dair təşkilati və iqtisadi məsələlərin, Azərbaycan Respublikası ərazisində müvafiq mənbələrdən rəasional istifadə olunması ilə bağlı

tədqiqatların aparılması zəruri xarakter daşıyır. Bu mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, bu gün təbii mühitdə insanların istirahəti, sağlamlaşdırılması sosial vəzifələrdən biri sayılır. Ekoturizmin təbii kompleksliliyi və təbii ərazilərin mühafizəsi onların ətraf ərazilərin iqtisadi-sosial vəziyyətinə təsiri tədqiqatın aktuallığını qoruyub saxlayır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Ekoloji turizmin iqtisadi mahiyyəti kontekstində turizmin inkişafı məsələlərinin nəzərdən keçirilməsi yerli alimlər tərəfindən həyata keçirilmişdir: Cəfəri C., Ç.G. Güllalıyev, E.Q.Məmmədov, Ə.X. Cabbarov, Ə.Q.Əlirzayev, Əliyev.B, Kələşova.X., H.B.Soltanova, Kazımov.Ə, Əhmədova.E., Q.Ş.Məmmədov və digər müəlliflərin yazılarında olan müddəalara və nəticələrə etibar etdildi.

Adı çəkilən ölkədaxili müəlliflərin elmi əsərlərində ekoloji turizmin ölkə üzrə xarakteristikalarından, ekoturizmin inkişafının əsas xüsusiyyətlərindən, onun insanların yaşamında sosial, iqtisadi, psixoloji, sağlamlıq, dünya görüşü, kəşfetmə, sağlam həyat tərzini və.s kimi səciyyəvi əlamətlərindən, ekoturizmin əsas obyektlərini təşkil edən təbiət tərəfindən yaradılmış görkəmli təbiət abidələrinin zənginliyindən və.s ətraflı informasiya təqdim edilmişdir.

Ekoloji turizm fəaliyyətinin təhlilinə yanaşmaların öyrənilməsində əhəmiyyətli elmi əsərlərində əks olunan xarici ekoloji turizm məktəblərinin alimləri tərəfindən hazırlanmışdır: Akıncı.Z, Kasalak.M., Ceylan Y., Cinnioğlu H., Dücan E., Bozkurt A., А.И.Тарасенка, В.Т.Демянчик, Д.А.Бессараб, Л.Б.Штефан, И.Н.Бессараб, Е.Л.Пименова, Н.П.Алексеева və bir sıra mütəxəssislərin işləri bu məsələlərə həsr olunmuşdur.

Kasalaka görə, “Dünyada ekoturizm qavramı 1983-cü ildən etibarən günümüzdə qədərki müddətdə getdikcə populyarlaşmışdır ki, bu cür turizmə tələb artmışdır. Bir çox ölkələr, beynəlxalq turizm planları daxilində ekoturizm strategiyalarına yer verir, eyni zamanda ekoturizmi inkişaf etdirirlər.”

Tədqiqatın əsasını mövzu ilə bağlı yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, yerli və xarici mətbuatda və digər internet saytlarında yer almış məlumatlar təşkil edəcək.

Ekoloji turizmin inkişafı ilə bağlı problemlərin həllinə alimlərin verdiyi böyük töhfəyə görə əldə etdikləri metodoloji və praktik nəticələrdə “ekoloji turizm” və “ekoloji turizmin ehtiyatları” anlayışlarına hələ də vahid bir yanaşmanın inkişaf etdirilmədiyini, modellərin nəzərdən keçirilmədiyini qeyd etmək olar. Ekoloji turizmin ehtiyatlarından rəşional istifadə, regional və bələdiyyə səviyyələrində ekoloji turizmin dəstəklənməsi mexanizmləri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Ekoloji turizmin təşkilati və iqtisadi problemlərinin müzakirəsi və kifayət qədər işlənməməsi dissertasiya tədqiqatının mövzusunun seçilməsini müəyyənləşdirdi, elmi tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və strukturunu müəyyənləşdirdi.

Tədqiqatının məqsədi və vəzifələri: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi ekoloji turizmin inkişafının nəticələrini aydınlaşdırmaq üçün nəzəri və metodoloji yanaşmalar inkişaf etdirməkdir.

Dissertasiyanın məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat məntiqi və iş quruluşunu müəyyənləşdirən vəzifələr qoyuldu:

- yerli və xarici alimlərin əsərlərindəki mövcud təriflər əsasında ekoloji turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə konsepsiyasını və meyarlarını müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının tərkib hissələrində ekoloji turizm mənbələrindən istifadə imkanlarını və problemlərini qiymətləndirmək;
- ekoloji turizmin inkişafını təmin edən dövlət, regional və bələdiyyə orqanlarının tərkibini və funksiyalarını təhlil etmək;
- ekoturizmin Azərbaycan Respublikasının təsis qurumlarının icra hakimiyyətlərinin fəaliyyət göstəricilərinə təsiri meyarına uyğun olaraq ölkənin rayonlaşdırılmasına yanaşmalar təklif etmək;
- ekoloji turizmdən əldə olunan gəlirlərin bölgələr və bələdiyyələrin büdcəsinə töhfəsini qiymətləndirmək imkanlarını araşdırmaq;
- bələdiyyələrin ərazilərində ekoloji turizm ehtiyatlarından istifadənin rasionallığını xarakterizə etmək;
- bölgələrdə ekoloji turizmin inkişafının sosial və iqtisadi (büdcə) səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikasını hazırlamaq;

- ekoloji və iqtisadi yanaşma əsasında bələdiyyələrdə ekoloji turizmin inkişafı üçün təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı ekoloji turizmin perspektivləridir. Tədqiqatın predmetinə isə istehsalçılar, mütəşəkkil turizm xidmətləri istehlakçıları, regional və yerli idarəetmə orqanları arasında ekoloji turizmin inkişafında yaranan təşkilati və iqtisadi əlaqələr aiddir.

Tədqiqatın metodları: Mövzunun tədqiqində bir sıra metodlardan istifadə edilməsi planlaşdırılır. Bu metodlar təhlil, sistemli yanaşma, sintez və müqayisə metodudur.

Tədqiqatda həmçinin SWOT təhlil, analiz və mühakimə, məntiqi müqayisə, ümumiləşdirmə üsullarından və eləcə də sorğu metodundan istifadə ediləcəkdir. Qeyd edilən metodlar vasitəsilə ekoturizmin mahiyyəti, onun inkişaf potensialına təsir edən amilləri, turizm sənayesində ekoloji turizmin rolu, onların Azərbaycanda tətbiqi imkanları araşdırılmış, ekoloji turizmin inkişafı, mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının bələdiyyə statistikasının məlumatları, regional və yerli özünüidarə orqanlarının rəsmi saytları tərəfindən verilən məlumatlar, ekspert və analitik icmalların nəticələri, ekoloji turizm idarəetməsini tənzimləyən normativ sənədlərin müddəaları daxildir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işi apardığımız dövrdə yaranan pandemiya dövrü ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi, elmi məlumatların toplanmasında son illərdə informasiya azlığı, xarici ədəbiyyatların çoxluq təşkil etməsi və çox zaman əlçatan olmaması tədqiqatlarının aparılmasında məhdudiyyətlər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi ekoloji turizmin yeni elmi və metodoloji yanaşmaların formalaşdırılması və onun həyata keçirilməsi üçün tətbiq olunan mexanizmlərin işlənməsindən ibarətdir. Əldə olunan nəticələr ekoloji turizmdə əhəmiyyət daşıyır. Dissertasiya yerli və xarici iqtisadçıların iqtisadi nəzəriyyə, ixrac potensialının iqtisadiyyatı, strateji idarəetmə, maliyyə, Azərbaycan

Respublikasının qanunvericilik və tənzimləyici aktları, fərmanları, iqtisadi və maliyyə təhsili materialları üzərində işlərini əhatə etmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti, turizm və rekreasiya nəzəriyyəsinin inkişafına Azərbaycan Respublikasının təsis subyektlərində ekoloji turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadənin artırılması mexanizmlərini başa düşmək baxımından töhfə verəcəkdir. Praktik əhəmiyyəti dissertasiya nəticələrindən konsepsiyanın hazırlanmasında regional və bələdiyyə orqanları tərəfindən istifadə edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Ekoloji turizmin tədqiqi nəticəsində təklif olunan metodoloji yanaşmalarda nəticələrin təşkili, aparılması və icrasına kömək edəcəkdir. Bu metodologiya beynəlxalq səviyyədə turizmin inkişaf tendensiyalarını və təsirlərini qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilər. Alınan nəticələr turizmin ölkələrin iqtisadiyyatına, ekologiyasına və sosial-mədəni sahəsinə təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verəcək ki, bu da turizmin inkişafında rəqabətçi üstünlüklərini müəyyənləşdirməyə; ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün planlar hazırlayarkən turizmin inkişafını hərtərəfli qiymətləndirməyə; turizmin inkişafı üçün mövcud ehtiyat potensialını müəyyənləşdirməyə imkan verəcək.

I FƏSİL. EKOTURİZMİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Ekoloji turizm anlayışı, növləri və tədqiqinin nəzəri-iqtisadi əsasları

Müasir dünyada turizm sahəsi ölkələrin iqtisadiyyatına önəmli dərəcədə fayda verən verimli bir sektordur. Bunun vacib səbəbləri isə təbii ki, daimi olaraq səyahət tələbinin yüksəlməsi və sənaye sahəsinin nisbətən yüksək faydalılıq göstəricisidir. Dünyanın bir çox ölkələrində turizm sahəsi iqtisadiyyatda, ərazilərin sosial inkişafının yüksəlməsində, dövlət büdcəsinin gəlirlərlə təmin edilməsində vacib faktordur. Turizm sahəsi yer üzündə ümumi milli məhsul səviyyəsinin, investisiyaların, hər iş yerlərinin, eləcə də istehlak xərclərinin (qlobal) təqribən 10%-ni tutur. Turizmin yüksəlişi öz növbəsində iqtisadiyyat sektorlarına birbaşa öz effektini göstərir və iqtisadi olaraq yenidən təşkilin ən prioritet mövqeyidir.

Ekoloji turizm turizm sənayesinin daimi olaraq yüksələn, inkişaf edən perspektivli sahələrindən biridir. Ekoturizm Cəmiyyətinin (ABS) tərifinə əsasən, “ekoturizm canlı aləmdəki təbii komplekslərə mənfi təsir etməyən, ətraf mühitin mühafizəsinə, eləcə də yerli sakinlərin yaşam tərzlərinin yüksəldilməsinə birbaşa təsir göstərən turizm növü və ya istirahət formasıdır”. Başqa deyimlə, “ekoturizm davamlı eləcə də, ətraf aləmə istiqamətlənmiş turizm və ya səyahətdir”.

Turizm sahəsində olan davamlılıq prinsipi, turizmin həm ekoloji, həm sosial-mədəni, həm də iqtisadi faktorlarının ümumi balansını və müsafirlərin bir-biri ilə olan pozitiv əlaqəsini vurğulayır. Demək ki, ekoloji turizmin təvafütlü xarakteristikaları turistin ətraf aləmlə münasibət yaratmaq tələbatını formalaşdırır və nəzərdə tutur, canlı aləmə, mədəniyyətə, estetikaya neqativ əməllərin qarşısında durur və turizmin imkanlarını canlı aləmin yararına, həmçinin sosial-iqtisadi tərəqqisinə istiqamətləndirir. Bununla yanaşı, ekoturizmin tərəqqisi həm turistlərin, həm də yerli insanların ekoloji, təhsil, mədəni və iqtisadi göstəricilərinin yüksəlməsinə yardımçı olur (Gülaliev Ç.G. 2017: s.21).

Ekoloji turizm bir çox müxtəlif turları özündə cəmləyir:

- Mədəni və tarixi turların birləşdiyi elmi, maarifləndirici turların təşkili (zooloji, ornitoloji, botanik, coğrafi, arxeoloji, etnoqrafik əhəmiyyətli turlar);
- Hərəkətli, atraksiyonlu idman turları (trekking, dalış, ata minmə, alpinizm);
- Gənclər üçün yay düşərgələri;
- Məktəblilər üçün hazırlanmış yay səyahət kuponları;
- Həftə sonlarında turlar (yürüyüş);
- Simpoziumlar, konsertlər, özəl dəvətlər, yaxınlar, dostlar üçün təşkil edilən və.s işgüzar səfərlərin olduğu turlar.

Ekoturizmi daha dərinə anlamaq üçün iki yanaşmaya diqqət yetirilir:

- Ekoturizm təbiətin toxunulmayan, antropogen təsirə məruz qalmayan “ekoloji olaraq pak” yerlərinə edilən səfərlərdir.
- Gedilən yerlərlə bağlı səyahətçilərin və turizm idarəçilərinin təbiətin mühafizəsi qanunlarına əməl etməsi.

Ekoloji turizm aşağıdakı şəkildə həyata keçirilməlidir:

- ətraf mühitlə sıx əlaqəli olmaqla bərabər təbii resurslardan səmərəli istifadəyə yönəlmə;
- yaşadığımız ətrafın təbii, ekoloji mühitinə zərər verməmək, başqa sözlə təbiətin eko davamlılığına mənfi təsir göstərməmək;
- canlı aləmlə bağlı təlim və maarifləndirilmə prosesi, ətraf mühitlə birgəlik əlaqələrinin yaradılması prinsipinə əsaslanmış;
- yerli sosial aləmin, mədəni ətrafın mühafizəsinə hörmət etmək;
- gerçəkləşdiyi sektorlarda faydalı və davamlılıq prinsipinə əsaslanır;

Ekoloji turların keçirilməsi formalarına aiddir:

- Ekoturistlərin işlətdiyi ekoloji cəhətdən təmiz infrastruktur;
- İştirakçıların qidaları ekoloji olaraq pak və insan bədəni üçün faydalıdır, iştirakçıların pəhriz qidalarında məhsulların yerli olması üstünlük göstərir;
- Turların proqram cədvəllərində turistlərin mədəni abidələrlə tanışlığı, kəşfi, məlumatlılıqlarını artırmaqları müşahidə ediləndir;
- Tullantılar zibilliyə atılmadan özəl olaraq birlikdə toplanılır və daha sonradan ekoloji-texnoloji istifadəyə verilir;

- Təbiətin gözəllikləri - çiçəklər, meyvələr, faydalı bitkilər ancaq xüsusi bir durum olduğu zaman toplanılır;
- İştirakçıların qalacaqları yerlər təbiətə zərər verilmədən hazırlanır və təbiətin geoloji quruluşuna diqqət göstərilməsi mühüm hesab edilir;
- Həmin məkanlar, istirahət yerləri təbiətə zərər verməyən ləvazimatlarla hazırlanıb, tikilir və ekoturistləri lazım olduğundan daha çox işıq, su ilə təmin etmədən qənaətli formada istifadəyə verilir;
- Yerlilər isə ekoturizmin fəaliyyətində birbaşa iştirakçı olurlar və fayda əldə edirlər;
- İştirakçılar yerli insanların həyat tərzinə, mədəniyyətlərinə hörmətlə yanaşaraq, onları anlamağa və məlumatlanmağa çalışırlar;
- Eko turdan əldə edilən iqtisadi töhfə isə yerli əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və mədəni abidələrin qorunmasına sərf edilir;

Vəhşi təbiət turizmi ümumi beynəlxalq turizmin orta hesabla 20-60% -ni təşkil edir.

Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (Kenya, Ekvador, Kosta Rika, Nepal) ekoturizm xaricdən gələn əsas gəlir mənbəyidir. Turist axınının nisbətən az olduğu ölkələrdə belə ekoturizm müəyyən bölgələrin və ya regionların iqtisadiyyatında mühüm rol oynaya bilər. Ən yaxşı nümunə, turizmin yalnız parkın özü üçün deyil, bölgədəki digər qorunan ərazilər üçün də əhəmiyyətli bir gəlir mənbəyi olduğu Galapagos Adaları Milli Parkıdır (Cabbarov Ə.X. 2015: s.46).

Bu günlərdə beynəlxalq turizm böyük biznesin bir hissəsidir. Hər il təxminən 700 milyon insan xaricə səyahət edir. Bundan əlavə, təqribən 2,3 milyard insan öz ölkələrində tətillir. ÜTT-nin hesablamalarına görə sənayenin gəlirləri ildə 1,5 trilyon dollardan çoxdur. Eyni zamanda, insanlar getdikcə səyahətin ekoloji nəticələri barədə düşünməyə başlayırlar. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2002-ci ili Ekoloji Turizm İli elan etməsi təsadüfi deyil.

“Ekoturizm” anlayışından xüsusilə mühafizə olunan milli və təbii parkların, xüsusi qorunan ərazilərin davamlı inkişafında və sistemli fəaliyyətində yüksək templərlə istifadə olunması müşahidə edilir. Son dövnlərdə dünyanın bir çox

ölkəsində bu səyahət növündən istifadənin artması təkcə təbiətin, ətraf mühitin ekoloji cəhətdən pisləşməsi ilə əlaqəli deyildir. Beləki bir çox ölkələrdə artıq insanlar aktiv turizm növlərinə üz tuturlar.

Alman dilində ədəbiyyatda ən məşhur və geniş müzakirə olunan dörd tərifin altında təqdim olunan dəstdən xüsusilə ayrılacaq. Bu təriflər son iyirmi ildə, ilk növbədə orada sürətlə inkişaf edən kütləvi turizmin ağır mənfi nəticələri ilə üzləşən Alp ölkələrində işlənmişdir (Kılıç B., Kurnaz A. 2019: s.37).

J. Krippendorfa tərifinə uyğun olaraq, əvvəlcə bu müəllifin səssiz və ya sakit turizm adlandırdığı yeni turizm siyasətinin əsas məqsədi “birbaşa təmasda olan mümkün sayda insanın çox sayda fiziki və mənəvi istirahətini təmin etməkdir”.

Quruluşa bənzər, lakin məzmununa görə fərqli bir tərif K.H. Rochlitz-ə görə yumşaq turizm həm də qarşılıqlı təsir göstərən dörd ünsürdən ibarət olan bir sistemdir: qonaqlar üçün optimal istirahət, “bütöv” bir mənzərə, yəni qonaqların birbaşa təmasda olduğu, bütöv bir yerli sosial-mədəni mühit və turizm fəaliyyətindən əldə olunan qazandır. Tərifin özü belə tərtib edilmişdir: “Yumşaq turizm, məsafəli inteqrasiya sayəsində yerli sakinlər üçün iqtisadi fayda yaradan və qonaqlar ilə yerli sakinlər arasında qarşılıqlı anlaşma təmin edən, eyni zamanda mənzərə və ya yerli sosial-mədəni mühitə zərər verməyən kəmiyyətə mülayim bir turizmdir”. Müəllifin bu tərifə verdiyi vacib bir açıqlama, “yumşaq turizm” sistemindəki elementlərin qarşılıqlı təsirinin belə bir xüsusiyyətinin göstəricisidir.

Yuxarıda göstərilən yumşaq turizmin tərif və konsepsiyalarına əhəmiyyətli əlavə D. Kramer etdi. Onun fikrincə, turizmin humanistləşdirilməsi, ağır turizmin islahatı və yumşaq turizmə çevrilməsi fərdi səviyyədə deyil, yəni turistlərin və ya konkret siyasətçilərin və turizm biznesi rəhbərlərinin fərdi davranışlarını dəyişdirməklə deyil, ictimai təşkilatların iri turizm agentliklərinin siyasətinə ünvanlı təsiri ilə daha məhsuldardır.

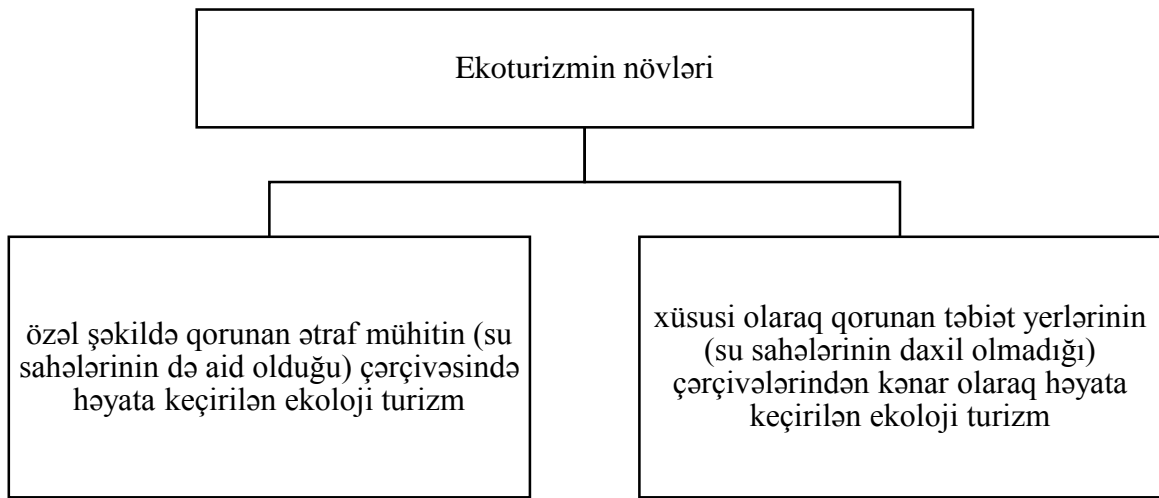
Ekoturizmin bütün növlərini onun əsas növlərindən ikisinə bölmək məsləhətdir:

1) özəl şəkildə qorunan ətraf mühitin (su sahələrinin də aid olduğu) çərçivəsində həyata keçirilən ekoloji turizm - turların bu formada gerçəkləşməsi və

perspektivinin artması klassik anlayışdır və xüsusi turların həmin terminin dar anlayışında ekoloji turlara aid edilməsi nəzərdə tutulur;

2) xüsusi olaraq qorunan təbiət yerlərinin (su sahələrinin daxil olmadığı) çərçivələrindən kənar olaraq həyata keçirilən ekoloji turizm - turların bu formada reallaşması aqriturizmdən başlayaraq komfortlu şəkildə bir xətt üzrə gəzinti də daxil ekoloji yöndən çıxış edən səyahət növlərini özündə birləşdirir. Ekoloji turun həmin qrupu “Alman” eləcə də “Qərbi Avropa” modellərindən biri ola bilər.

Cədvəl 1: Ekoturizmin növləri

Mənbə: Haberal H. “Turizmdə alternativ Ekoloji turizm-Doğa turizmi, Kırsal turizm-Yayla turizmi” (2015) kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ekoloji turizm sahəsini daha yaxşı anlamaq üçün 2 vacib faktor önəm kəsb edir:

Birincisi, ekoturizm formasında vacib rol canlı təbiətə aiddir. Bununla yanaşı, bir çox rəyçilər ətraf mühitlə (ekoloji turizmlə), ənənəvi turizm arasında fərq qoymağın qəlizliyini söyləyirlər. Lakin digər tərəfdən ekoloji turizm özündə bir çox səyahət formasını əks etdirən bir turizmdir. Ənənəvi turizm insanlar tərəfindən dəyişikliyə məruz qalmış yerlərdə həyata keçirilir. Ekoloji turizm isə antropogen təsirin olmadığı və ya çox az olduğu yerlərdə səciyyəvi hal daşıyır. Bu iki turizm növü arasında formalaşan səyahət xüsusi olaraq yerli görüntülərin praktik səviyyədə mühafizə olunmadığı ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinə məxsusdur və burada əhəmiyyətli rol yerli əhaliyə məxsusdur. Beləki yerli sakinlər bu turizm növünün həyata keçirilməsində fəal olaraq iştirak edirlər. Belə formada həyata keçirilən

turizm əksərən ekoloji sayılır və təbət qorunması, bərpa işlərinin həyata keçirilməsi, xalq mədəniyyətinin inkişafı, sənətkarlıq, yerli insanların həyat düzəni və.s əsas faktor hesab edilir. Məsələn, aqriturizm buna bir nümunədir. (kənd həyat tərzinin təəssüratlarını dadmaq üçün yerli insanların yaşam tərzinə daxil olmaq və kənd yerlərində səyahət etmək).

İkinci formanın rəyçiləri isə ekoloji turizmi davamlı turizmin bir qolu kimi qələmə verirlər. Önə sunulan bu forma bir tərəfdən haqlı ola bilər, beləki ekoloji turizmdə resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, gələcək nəsil üçün daha təmiz bir dünyanın qalması, əldə edilən iqtisadi faydanın təbii ehtiyatların bərpa işlərinə yönəldilməsi prosesləri də birbaşa olaraq ekoloji turizmin əsas gözləntilərindəndir.

Ekoloji turlar fərqli-fərqli cəhətlərlə təsnifləyə bilər, bunlardan ən önəmlisi isə aşağıdakı formada ümumiləşdirilmişdir:

a) turun məqsədinin əsasını canlı aləmin, təbiətin (vətəşi və ya becərilən) araşdırılması, izlənilməsi, kəşf edilməsi, məlumat əldə edilməsi, ekoloji şüurun formalaşması, eko təlimlərin həyata keçirilməsi, təbiətdə istirahət, sağlamlıq, mədəni, macəra və idman turizminə yönəlmə təşkil edir;

b) obyektin prioritetini isə turların plan və proqramlarının əsas konteksti, məzmunu haqqında anlayışın olması, təşkilinin formalaşmasında baş verən hərəkətlər təşkil edir. Hansıki bu turlara mədəni və tarixi, su və dağ, geoloji və etnoqrafik və həmçinin aqro-eko turların həyata keçirilməsi aid edilir.

Beləliklə, ekoturizm turizm sənayesində inkişaf etməkdə olan bir istiqamətdir və mütəxəssislərin fikrincə dünyada ekoturizmin böyüməsi ildə 20-30% təşkil edir. 2020 pandemiyasından əvvəl, sənaye gündə 1 milyard dollar gəlir gətirdi; dünyadakı bütün turistlərin təxminən üçdə biri ekoturistlərdir.

1.2. Dünya turizm bazarının segmentlərindən biri kimi ekoloji turizmin xüsusiyyətləri

Dünya iqtisadiyyatının bütün sahələrində ətraf mühitin pisləşməsi ilə əlaqədar olaraq, təbii sərvətlərdən istifadə üçün alternativ istiqamətlər axtarılır. Onların əsas fərqləndirici xüsusiyyəti davamlı inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq təbii mühitə dəyən zərərin azaldılmasıdır.

Turizmin vəzifələrindən biri insanlara təbiəti sevməyi və hörmət etməyi, qanunlarını dərk etməyi, şüurlu və diqqətli davranmağı öyrətməkdir. Qorunmamış təbiət arasında yerləşən və ətraf mühit məsələlərinə, təbii landşaftın və mədəni irsin qorunmasına lazımi diqqət ayırdığı turizm otelləri, kempinqləri, kurortları getdikcə populyarlaşır və yeni, ekoloji cəhətdən şüurlu və hazır turistləri cəlb edir.

Təbiətin toxunulmamış guşələrinə olan tələbə əsasən, ekoturizm meydana gəldi. Bu, müəyyən bir ərazinin təbii və mədəni-etnoqrafik xüsusiyyətləri barədə təsəvvür əldə etmək üçün ekosistemlərin bütövlüyünü pozmaq üçün nisbətən toxunulmaz təbiəti olan yerlərə səyahət etməkdir, təbiətin qorunması vəziyyətində belə iqtisadi şərait yaradılmalıdır.

Ekoturizmin bir sıra müxtəlif xarakteristikaları vardır:

1. İnsanın ətraf mühitə cüzi mənfi hərəkətinin olması;
2. Ətraf aləmlə birbaşa, daha güclü münasibət, boş qalmış, insan təsiri olmayan yerlərin, vəhşi ətraf mühit qoruqlarının, təbii və milli parkların tədqiqi;
3. Təbiətin mühafizəsi nəticəsində vətənpərvərliyin geniş təşviqi;
4. Səyahət, dincəlmək, təhsillənmək və fizioloji aktivliyin birləşdirilməsi;
5. Bu tip sərgüzəştlərin həyata keçirildiyi yerlərdə yaşayan sakinlər üçün səmərəlidir (fərqli, çoxlu iş yerləri istifadəyə verilir, mədəni və sosial yaşam birbaşa təsirlənir);
6. Qazanılan mənfəət ətraf aləmin inkişafına, sağlamlaşdırılmasına və mühafizəsinə, yerli insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına istifadə olunur;
7. Ekoloji turizm insanların eko təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, ətraf aləmin insanlarla qarşılıqlı münasibətlərini nizama salmaq, təbiətə qarşı məsuliyyətli və

qorunaqlı olmaq, fiziki və mənəvi hissiyatı yüksəltmək və.s niyyəti ilə ərsəyə gəlmişdir.

8. Bir sıra ətraf aləm araşdırılmalarının yerinə yetirilməsi.

Ekoturizmin fərqli xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, təbiətlə ünsiyyət qurmaq istəyini stimullaşdırır və təmin edir, təbii və mədəni mühitə mənfi təsirlərin qarşısını alır və turoperatorları və turistləri təbiətin qorunmasına və ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verməyə çağırır.

Ekoloji turizmin həyata keçirilməsi bir-biri ilə qarşılıqlı vəzifələrin təzahürünü müəyyənləşdirərək həllində əsaslı mövqe tutur:

1. Eko təhsilləndirmə, təlim və tərbiyə, ətraf mühitlə qarşılıqlı mədəni təmas, canlı aləmdə ekoloji davranış prinsiplərini müəyyənləşdirmək, ətraf mühitin gələcəyi və taleyi üçün bütün insanlarda məsuliyyət hisslərinin təşviqi.

2. Qazanılan bilgilənmə, vərdiş, qabiliyyətin gündəlik yaşama nüfuz edilməsi. Ətraf aləmin mühafizəsi, təbii aləmdəki ziyanın səviyyəsini aşağı endirmək.

3. İnsanların mənəvi, fiziki qüvvətinin artırılması, istirahətdən zövq alması.

4. Ümumi olaraq isə müxtəlif ərazilərin və ölkələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin təşkil və təşviqi.

Son illərdə ekoloji turizmin inkişafına təsir göstərən müxtəlif amillərin təsiri altında bir neçə müasir tendensiya ortaya çıxdı. Birincisi, yeni formalar və təzahürlər ortaya çıxdıqca ekoloji turizm getdikcə daha çox müxtəlifləşir. İkincisi, ekoturizmin digər turizm növləri və turizm sənayeləri ilə artan inteqrasiyası mövcuddur. Təbiəti qorumaq mənasına gələn, ekoturistlərin böyük axınlarının artan mənfi təsirlərindən qaşqın olan ekoturizmin həqiqi dəyərinin tərəfdarları, xüsusi qorunan təbiət ərazilərində istənilən növ turizm fəaliyyətinin qadağan edilməsinə yönəlmiş mövqeyi müdafiə edirlər. Məkanlarına baxmayaraq, ekoloji turizm artıq kütləvi yerlərin bir hissəsinə çevrilmişdir, məsələn, bir çoxunda mədəniyyət və təhsil və ya çimərlik turları, ekskursiya komponenti olaraq, qoruqlara, milli parklara və digər qorunan təbiət ərazilərinə qısamüddətli səfərlərə üstünlük verir. Şübhəsiz ki, yeni tendensiyaların ortaya çıxması ekoturizmin ilkin mənasını və əhəmiyyətini dəyişdirir və çox vaxt ekoturizm fəaliyyəti konsepsiyasını aşındırır.

Bir çox mütəxəssisin fikrincə, ekoturizm bütün turizm bazarından əldə olunan gəlirin 10-20 faizindən çoxunu təşkil edir.

Cədvəl 2-ə nəzər yetirək. Cədvəl 2-də dünyanın və Rusiyanın xüsusi qorunan təbiət ərazilərinin məlumatlarının müqayisəli xarakteristikası göstərilmişdir, lakin yalnız yüksək səviyyədə qorunan dövlət baxımından xüsusilə əhəmiyyətli təbii ərazilər əsas götürülür.

Cədvəl 2: Dünyanın müəyyən ölkələrinin xüsusi qorunan təbiət ərazilərinin müqayisəli xüsusiyyətləri

№	Ölkə	Qorunan ərazilərin sayı	Qorunan ərazilərin ümumi sahəsi, min ha	Ölkə ərazisinin% -i ilə ümumi sahə
1	ABŞ	803	54312	5.6%
2	Avstraliya	2537	48 473	6.3%
3	Kanada	1814	45636	4.6%
4	Rusiya	144	42,568	2%
5	İndoneziya	122	5668	3%
6	İsveç	750	3928	8.7%
7	Hindistan	83	3562	1.1%
8	Yeni Zelandiya	131	1933	7.2%
9	Qazaxıstan	11	1,672	0.6%
10	Norveç	110	1,529	4.7%
11	Finlandiya	55	999	3%
12	Türkmənistan	8	820	1.7%
13	Özbəkistan	10	807	1.8%
14	Ukrayna	25	800	1.3%
15	Yaponiya	53	638	1.7%
16	İtaliya	17	442	1.5%
17	İspaniya	34	160	0.3%
18	Almaniya	8	129	0.4%
19	Avstriya	10	93	1.1%
20	Danimarka	22	11	0.3%

Mənbə: А.А. Дорофеев, Л.П. Богданова, Е.Р. Хохлова “К вопросу о мониторинге эколого-туристских территорий в федеральных ООПТ России” (2008) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. (<https://core.ac.uk/download/pdf/74269798.pdf>)

Cədvələ əsasən, qorunan ərazilərin ərazi üzrə paylanması dünyanın müxtəlif ölkələrində fərqli şəkildə təşkil edildiyi qənaətinə gəlmək olar. Rusiyada və bir sıra MDB ölkələrində az sayda qorunan ərazi üstünlük təşkil edir, lakin orta sahə böyükdür. Kanada, Avstraliya, İsveç, Norveç kimi ölkələrdə, nisbətən kiçik bir orta sahəsi olan daha çox qorunan ərazi var. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyadakı qorunan ərazilərin ümumi sahəsi praktik olaraq Kanada, ABŞ və Avstraliyadakı

qorunan ərazilərin ərazisinə uyğundur. Bu gün Rusiyada 103 təbiət qoruğu var, bunlardan 31-i biosfer qoruğu; 41 milli park, 69 federal qoruq və 50 regional təbii park. Rusiyadakı bütün qoruqların ərazisinin ümumi sahəsi 340 min km² çoxdur.

Rusiya bənzərsiz təbii abidələri, əvəzsiz milli qoruqları və görkəmli potensial turizm sahələri olan nəhəng bir ölkədir. Rusiya rəqabətçi üstünlükləri memarlıq, mədəni, tarixi və təbii irsin misilsiz obyektlərində olduğu kimi ölkənin milli rəngində olan nəhəng turizm potensialına malikdir.

Kənd turizmi həm Rusiya bölgələrinin, həm də bütövlükdə ölkənin sosial, mədəni və iqtisadi inkişafına kömək edəcək iqtisadi inkişafın ən vacib sahələrindən birinə çevrilə bilər.

Kənd turizminin inkişafı üçün Rusiya Federasiyası böyük üstünlüklərə malikdir, çünki ölkənin misilsiz təbii və ekoloji şəraiti, eyni zamanda memarlıq və etnoqrafik abidələri var. Hazırda kənd səviyyəsində turizmin inkişafı üçün federal səviyyədə qəbul edilmiş vahid bir konsepsiya yoxdur. Əsasən, geniş inkişaf etmiş kənd turizminin olduğu sahələr və onun inkişafında maraqlı olan sahələr var. Ancaq bunun yayılması üçün stimulların olmaması yerli sakinlərin müntəzəm turist qəbul etməsinə gətirib çıxarır və kənd turizminin populyarlaşdırılması ilə məşğul deyillər, çünki bu vəzifə ixtisaslaşmış strukturların üzərinə düşür.

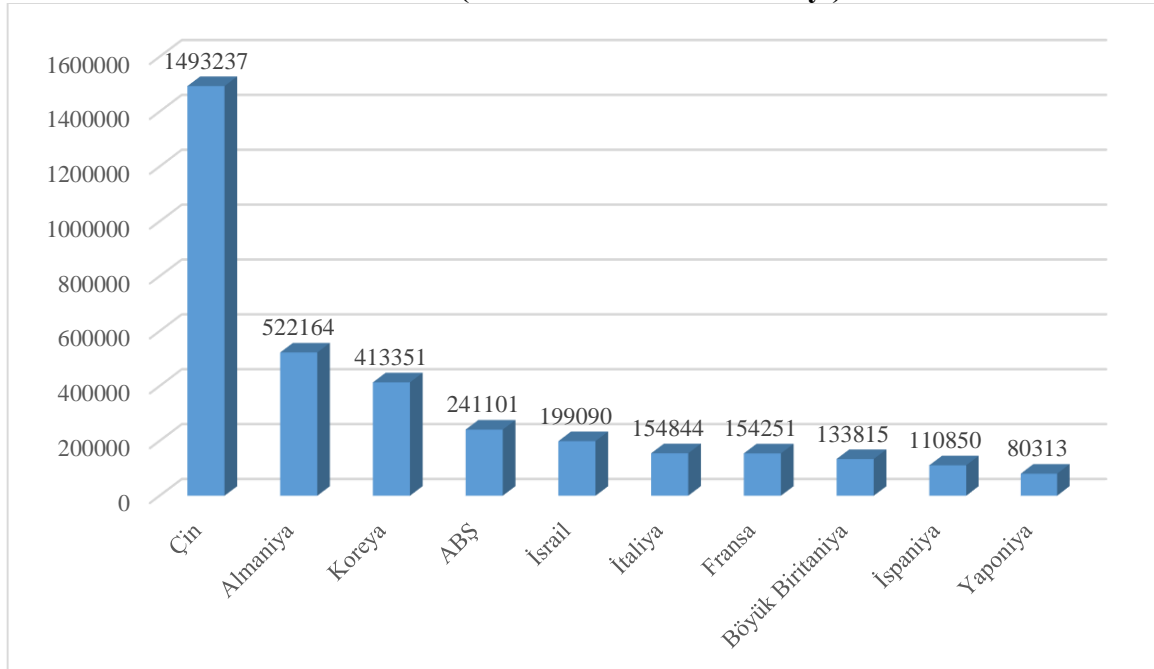
2019-cu ilin sonunda 32.866.137 xarici vətəndaş Rusiya Federasiyasına daxil olub ki, bu da 2018-ci illə müqayisədə cəmi 0.98% (315.6 min) çoxdur.

Bütün digər ölkələr (əsasən MDB ölkələri və keçmiş Sovet respublikaları) səfərlərin sayında artım olduğunu göstərir. Qazaxıstandan ziyarətlərin sayı 1,7% (4,3 milyona), Özbəkistandan - təxminən 10% (2,6 milyon) artdı. İlk 10-a Çin (2,3 milyon, + 11,2%), Tacikistan (1,6 milyon, + 17,6%), Azərbaycan (1,2 milyon, + 2,5%), Qırğızıstan da daxildir. (959,1 min, +% 11,6), Finlandiya (938,7 min, -5,6%), Ermənistan (816,5 min, mənfi 1%), Almaniya (744,5 min, +% 6.1).

Qrafik 1-ə baxış keçirdək. Qrafikdən də aydın olduğu kimi il ərzində Rusiyaya səfər edən turist sayına görə Çin birinci yerdədir. Digər böyük turizm bazarlarından biri olan Almaniya isə turist sayına görə ikinci yerdədir. İl ərzində bu ölkənin vətəndaşları Rusiyaya 522,2 min ziyarət etmişlər ki, bu da 2018-ci illə müqayisədə

15,7% çoxdur. Üçüncü yerdə isə Cənubi Koreya durur. 2019-cu ildə bu ölkədən turist axını 20,8% artaraq 413,6 min təşkil etmişdir.

Qrafik 1: Rusiyanın turizm səfərlərinin həcminə görə ilk onluqda əsas gələn turizm bazarları (2019-cu ildə səfərlərin sayı)

Mənbə: Rusiya FSB Sərhəd Mühafizə Xidmətinin (2019) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. (<http://ps.fsb.ru/>)

Almaniya, böyük bir iş miqyasına sahib olan, ideal bir sifariş verən ölkədir. Almaniya turizm üçün əlverişli bir ölkədir: təpələr və göllər, yaylalar və düzənliklər, alp dağlıq bölgələri və mineral bulaqlar; əfsanəvi insanların adları ilə əlaqəli tarixi abidələr, muzeylər, teatrlar, şəhərlər - bütün bunları Almaniya çatan da görə bilərsiniz. Çox sayda romantik qala və nağıl qalası var - hamısı gerçəkdir və bütün dövrləri və memarlıq üslublarını təmsil edir. Dünyanın bu küncündə cəngavər turnirlərin şahidi ola, orta əsr şənliklərində və ziyafətlərində iştirak edə, tarixə düşən musiqi konsertlərində və tarixi səhnələrin ortasında çıxışlarda iştirak edə bilərsiniz.

Berlin Almaniyanın ən vacib turizm mərkəzlərindən biridir. Bundan əlavə, Berlin həm də Avropanın ən təmiz şəhərlərindən biridir. Təxminən 2500 müxtəlif park, yaşıllıq, meşəlik sahə və digər istirahət zonaları var. Ən böyük və ən məşhur Tiergarten. Keçmişdə, şəhər qapılarının qarşısındakı şəhərin görkəmli şəxslərinin at sürmək və ovlamaq üçün istifadə etdikləri bir meşə yaması idi. Bir müddət sonra

şəhər park ətrafında sərhədlərini genişləndirdi. Hal-hazırda Tiergarten hökumət binaları və parlament binalarına yaxındır. Treptover Parkı həm də şəhərin ən böyük parklarından biridir. Berlin Botanika Bağları, bir istirahət yeri olaraq şəhər sakinləri arasında çox populyardır.

Ekoturizm və açıq hava fəaliyyətləri markanın əsas seqmentlərində möhkəm yerləşmişdir. Almaniyada aktiv istirahət və açıq hava gəzintisi üçün təkliflər genişdir və xarici qonaqlardan ölkənin təbiətini araşdırmaq və həzz almaq məqsədi ilə səyahətə maraq daim artır. Bunun sayəsində 2019-cu ildə Almaniya əsas turizm forması kimi istirahət turizminə üstünlük verən avropalılar arasında ikinci ən populyar turizm məkanı oldu.

IPK International-a görə 2019-cu ildə Avropalıların təxminən 16% -i tətillərini açıq istirahətlə əlaqələndirdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, əsas turizm təmin edən ölkələr arasında Almaniyada təbiət turizmi və açıq hava fəaliyyətinə maraq orta statistik göstəriciləri xeyli üstələyir. Beləliklə, Hollandiyadan bu tura üstünlük verən qonaqların payı 32%, Polşa - 21%, İsveçrə - 19% təşkil etmişdir.

Almaniya Federativ Respublikasının Federal Statistika İdarəsinin (DESTATIS) verdiyi məlumata görə, xarici qonaqların Almaniyada gecələməsinin hər beşinci günü kənd yerlərindəki obyektlərin (əhalisi 10.000 nəfərdən az olan icmaların) payına düşür. Son on ildə (2010 - 2019) bu bazar seqmenti 23,2% artmışdır.

2019-cu ildə Almaniyada xarici qonaqların 90 milyona yaxın gecələməsinin yüzdə beşindən çoxu (4.7 milyon) düşərgələrdə qeydiyyatata alındı. Son on ildə xarici qonaqlar tərəfindən bir gecəlik düşərgə sayı 22% artmışdır.

Alman Turizm Keyfiyyət Monitoruna görə (May 2015 - Aprel 2020) xarici qonaqların 28% -i Almaniyanı “mənzərələri və təbii cazibə yerləri” səbəbindən tətillərini seçirlər. Bu cəhət qərar meyarları arasında dördüncüdür.

Almaniya hazırda beynəlxalq səviyyədə 190-dan çox ölkənin davamlı inkişafında irəliləyiş olduğunu göstərən beynəlxalq Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri İndeksində altıncı yerdədir. Davamlılıq təşəbbüsünü dəstəkləyən iqtisadiyyat,

ekologiya və sosial məsuliyyət arasındakı tarazlıq, Almaniyanın Milli Turizm Ofisi üçün ölkəni populyar bir səyahət yeri olaraq tanımaq üçün əsas marketing vasitədir.

Almaniyanın turizm məkanı kimi populyarlığı onuncu ildir artmaqdadır. 2019-cu ilin yanvar ayından dekabr ayına qədər 10 və daha çox çarpayılıq otel müəssisələrində qeydə alınan gecələmə sayı ilk dəfə 89,9 milyonu (+2,2 milyon) keçdi və 2018-ci illə müqayisədə 2,6% artdı. Bunlar Almaniyanın Federal Statistika İdarəsinin (Destatis) məlumatlarıdır.

2019-cu ildə Rusiyadan gələn qonaqların sayı keçən il 2.042.090 və ya 2018-ci illə müqayisədə + 7.7% təşkil edib. Ukraynadan gələn qonaqların sayı - 641 537 (+ 26.9%) çoxdur.

Almaniyada kənd turizminin uzun bir ənənəsi var, halbuki aqroturizm fəaliyyəti indiki formada XX əsrin 70-ci illərində fəal inkişaf etməyə başlamışdır. Hökumət proqramlarının dəstəyi ilə və 1990-cı ildən sonra, Avropa Birliyinin maliyyə qaynaqlarının böyük bir hissəsi ölkənin kənd yerlərinin inkişafına yönəldildikdə. Kənd turizm xidmətlərinin müştəriləri ümumiyyətlə 30-49 yaş arası, uşaq ailələr olan yerli turistlərdir. Elmi araşdırmalar göstərib ki, aqroturizm təsərrüfatlarında istirahət edənlərin ümumi əhalisindən hər üçüncüsü kənddə istirahətə üstünlük verir.

Almaniyada kənd təsərrüfatında istifadə edilməyən daşınmaz əmlak qısa müddətdə turizm xidmətləri göstərilməsinə çevrilir. Eyni zamanda, aqriturizm iqtisadiyyatının dəyəri artır. Kənd turizmi modelləri kəndli təsərrüfatlarının bu sahədəki elastikliyi göstərir. Ağır turizm trafiği dövründə bu təsərrüfatlar digər turizm təklifləri üçün faydalı bir əlavə ola bilər, buna görə aqriturizm rəqabət fəaliyyətindən daha çox əlavə və ya alternativ olaraq qəbul edilir.

Almaniyada kənd turizmi yüksək keyfiyyət səviyyəsi, geniş çeşidli xidmətlər və peşəkar təbliğat və paylama sistemi ilə xarakterizə olunur. Alman aqrar birlikləri, Qida Sənayesi, Kənd Təsərrüfatı və Meşə Nazirliyinin dəstəyi ilə turist qəbul edən kəndli təsərrüfatlarına keyfiyyətli etiket verilməsi üçün əsaslar hazırladılar. Keyfiyyətin qiymətləndirilməsi ümumiyyətlə evdəki və evdəki təhlükəsizlik, evdəki ümumi təəssürat, istirahət üçün ətraf kateqoriyası, istirahət və idman avadanlığının

öz istirahəti, yerləşmə və qidalanma şərtləri, binaların sanitar və gigiyenik vəziyyəti üçün müəyyən meyarlara görə aparılır.

Almaniyada ümumiyyətlə kənd turizm qanunu və ya qanunvericiliyi yoxdur; bu fəaliyyət kifayət qədər qəti və formalaşmışdır və mübahisəli suallar yaratmır. Kənd turizmi sahəsindəki qanunvericilik aktları yalnız bu fəaliyyət növünün (sahibkarlıq və ya köməkçi təsərrüfat) tənzimlənməsinin, binaların tənzimlənməsi, qida və gigiyena təhlükəsizliyi və bu kimi bəzi məqamlara yönəldilmişdir. Məsələn, kəndlilərin turistlərə süd satmaq hüququ yoxdur - buna yalnız təbiətin saf olduğu və bu məhsulun müvafiq olaraq təhlükəsiz olduğu Alp bölgələrində icazə verilir.

Kənd turizmi (köməkçi və təşəbbüskar) sahəsindəki iki fəaliyyət növünün fərqləndirilməsi vergitutma yanaşmasına səbəb oldu. Yerləşdirmə üçün 8 yerə qədər yer verilsə, kəndli təsərrüfatının fəaliyyəti köməkçi, 8-dən çox yer isə təşəbbüskar sayılır. Kənd turizm mütəxəssisləri tərəfindən təyin olunduğu kimi, Almaniyada kəndlilərin təxminən yarısı kiçik bir köməkçi müəssisə olaraq turist qəbul etməklə məşğuldur və bundan əlavə gəlir əldə edirlər; sahiblərin digər hissəsi üçün bu əsl ticarət fəaliyyətidir.

Azərbaycanın təbiəti və ənənəvi mədəniyyəti ekoturizmin inkişafı üçün böyük potensialı təmsil edir. Azərbaycan landşaftlarının əhatə etmədiyi müxtəliflik, unikalıq, cəlbedicilik və genişlik çox böyükdür. Ənənəvi, yerli təsərrüfat formaları olan böyük ekoloji və mədəni dəyəri olan rayonlar da günümüze gəlib çatmışdır.

1.3. Azərbaycanca ekoturizmin müasir inkişaf potensialı və resursları haqqında təsəvvür

Turizm sənayesinin ən diqqət cəlb edən və perspektiv imkanlara malik olan sahələrindən biri təbiətlə birbaşa əlaqəsi olan ekoloji turizmdir. Bununla yanaşı, təbii-ekoloji əsası, təbii oriyentasiyasına görə ekoloji turizmin tərəqqisi ən önəmli təbiət resurslarını təşkil edən təbii aləmlə və ehtiyatlarla sıx formada əlaqəlidir və bu öncədən müəyyənləşdirilmiş prosesdir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının bütöv ərazisi, ekoturizmin önəmli obyektlərini təşkil edən əsası təbiət tərəfindən qoyulmuş qeyri-adi, unikal təbiət abidələrinin mühüm zənginliyi və rəngarəngliyi ilə təmsil olunur (Bəhərçi T., Mehdiyeva V.Z. 2012: s.201).

Azərbaycan Respublikası ərazisinin təbii sərvətlərlə, qeyri-adi təbii abidələrlə zəngin olması, habelə ölkədə turizmin dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması, bunların məqsədyönlü və daha dərinə və hərtərəfli öyrənilməsinin vacibliyini və ehtiyacını göstərir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi Cənubi Qafqazda, Xəzər dənizinin qərbində, Yerin Şimali və Şərqi yarımkürələrinin $38^{\circ} 25' - 41^{\circ} 52'$ şimal uzunluğu ilə $44^{\circ} 50' - 50^{\circ} 52'$ şərq uzunluğu arasında yerləşir. Şimaldan, siyasi və inzibati baxımdan Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikası ilə (390 km), şimal-qərbdə - Gürcüstan Respublikası ilə (480 km), cənub-qərbdə - Türkiyə (15 km) və cənubda İran İslam Respublikası (705 km) ilə həmsərhəddir. Sahəsi $86,6 \text{ km}^2$, əhalisi 10 milyondan çoxdur, paytaxt Bakıdır.

“Odlar diyarı” kimi tanınan Azərbaycan, dünyada tanınan 11 iqlim növündən 9-u (V.P. Keppenin təsnifatına görə), orijinal təbii şəraitinin müxtəlifliyi və nadir təbiət və antropogen abidələrin varlığı ilə misilsizdir. Ölkənin özünəməxsus təbiəti də çox ziddiyyətlidir - dünya okeanının səviyyəsindən aşağıda, minlərlə metr yüksəklikdə olan ovalıqlar, dağlıq əraziləri əbədi qar və buzlaqlarla örtülmüş yüksək dağ zirvələri ilə əvəz edir. Burada, Xəzər dənizi sahillərindən (-27 m) Böyük-Qafqaz dağ sisteminin Bakovı silsiləsindəki Şahdağın zirvəsinə (4234 m) qədər, günəşli yanan məhsuldar qumlu çimərlikdən nisbətən qısa bir məsafədə bitişik qarışıq yarpaqlı meşəyə və oradan alçaq çəmənlikdən keçmək olar.

Ölkənin mərkəzi hissəsini tutan Kür-Araksın dağlararası hövzənin şimalında Böyük Qafqazın dağ sistemləri, cənubunda isə Kiçik Qafqaz və Talış yerləşmişdir. Şimal-şərqdə, Xəzər dənizi ilə Böyük Qafqazın Yanal silsiləsi arasında Kusar meyilli düzənlik və Samur-Qusar ovalığı, cənub-şərqdə, Xəzər dənizi ilə Talış dağları arasında - Lənkaran ovalığı və Kiçik Qafqaz və İran dağlıq dağ strukturları arasında uzanır.

Respublika ərazisinin relyefinin mütləq hündürlüyü Xəzər sahili yaxınlığında - 27 m-dən Baş Qafqaz silsiləsinin suayrıcında 4466 m-ə (Bazardüzü zirvəsi) qədərdir.

Hava istiliyinin və atmosfer yağıntısının paylanması xüsusiyyətlərinə görə, eləcə də rütubətə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisi quru yarımsəhra tipindən dağ-tundraya qədər 9 iqlim tipinə qədər seçilir, buna görə də əhəmiyyətli dərəcədə iqlim ehtiyatlarına malikdir. Günəş enerjisinin qaynaqları burada illik günəş işığı miqdarı 1900-2800 saat və illik günəş radiasiyasının miqdarı 120-160 kkal / sm² ilə əlaqələndirilir. Orta illik külək sürətinin 3 m/s-ni keçməsi və müəyyən bölgələrdə 8 m/s-dən 15 m/s-yə çatması alternativ təmiz enerji mənbəyi baxımından ölkənin nəhəng bir külək ehtiyatına dəlalət edir.

3800 ° C və bəzi yerlərdə 4000-4800 ° C isti zonada yerləşir, burada orta istilik 10 ° C-dən yuxarı olan dövr 230 günə qədər davam edir, buna görə də yüksək istilik mənbəyi təyin olunur. Eyni zamanda, respublikanın rütubət mənbəyi quru zonalarda 300 mm-dən nəmli subtropiklərdə 1700-1800 mm-ə qədər dəyişən atmosfer yağışlarının orta illik miqdarı ilə əlaqələndirilir.

Ölkə ərazisi əhəmiyyətli dərəcədə botanika ehtiyatları ilə xarakterizə olunur. Burada 4500-dən çox bitki növü məlumdur ki, bunlardan 618-i endemik və relik, 1300-dən çoxu dərman növüdür. Respublika fauna ehtiyatları ilə zəngindir, burada 101 məməli, 365 - quş, 10 növ amfibiya, 101 - balıq, 25000-ə yaxın həşərat, 1100-dən çox araxnid, 181 - mollusks, 360 - xərçəngkimilər, 287 - dəniz qurdları (rotatorium) yaşayır, təxminən 400 bitki paraziti (fitohelminths), 1200-ə qədər heyvan paraziti (helminth), 1500-dən çox protozoa (protozoa) var. Dünya Təbii İrs

sistemindəki əhəmiyyətinə görə, yəni statuslarına görə, bəziləri qlobal (beynəlxalq) səviyyəyə sahibdir.

Ümumi sahəsi 7 milyon hektar olan Azərbaycan Respublikasının torpaq ehtiyatı boz torpaq, qəhvəyi torpaq, şabalıd, qara torpaq, sarı torpaq, gley-podzol, dağ-meşə, dağ-çəmən, dağ-tundra sortları ilə təmsil olunur.

Respublikada əsas su mənbəyi (təqribən 31 milyard m³) Xəzər dənizi hövzəsinə aid 8350 çaydır ki, bunların da 7860-ın uzunluğu 10 km-dən azdır. Burada bilinən 250 gölün əksəriyyətinin sahəsi 0,1 km²-dən çox deyil, 60-dan 22 su anbarının həcmi 1 milyon m³-dən çox deyil. Digər su mənbələri mənbələrinin - buzlaqların, çoxillik qar sahələrinin və bataqlıqların sahələri müvafiq olaraq 7 km², 20 km² və 570 km²-dir.

Azərbaycan Respublikası son dərəcə nadir bir təbiət hadisəsinin, sözdə palçıq vulkanizmi - karbohidrogen yataqlarının müjdəçisi olan vətəni hesab olunur. Bu fenomenin inkişaf etdiyi bu klassik ölkə, dünyadakı bütün morfogenetik növləri ilə təxminən 350 bilinən palçıq vulkanını təşkil edir. Bunlar sualtı, yerüstü, basdırılmış, konus şəkilli, içi boş, aktiv, tükənmiş, tez-tez püskürmə məhsullarının (neft, qaz və suyun qarışığı, palçıq kütləsi - breccia) balneoloji xüsusiyyətlərinə sahib olan ən möhtəşəm vulkanlardır. Onların bir çoxu dövlət tərəfindən qorunan təbiət abidələri kimi Azərbaycanın Qırmızı Kitabına daxil edilmişdir; yerləşdikləri ərazidə dövlət qoruğu təşkil edilmişdir (Abadov M.K. 2014: s.137).

Keçən əsrin ortalarına qədər “kütləvi turizm” deyilən bir şey yox idi: yalnız sərgüzəşt həvəsinə sahib olan, xeyli enerjiyə və çox varlı insanlara sahib olan görkəmli “tənhalar” təbii gözəlliklərdən zövq ala, yerimizin ekzotik guşələrinə nüfuz edə bildilər. Mütəşəkkil turizmin inkişafı ilə ilk istiqamətlərindən biri də məhz təbiət aləminə səyahət idi. Keçən əsrin ortalarında Thomas Cook İskoç Dağlarına gəzintilər təşkil etməyə başladı və 1863-cü ildə Mont Blanc'a ilk ticarət yüksəlişini təklif etdi.

1990-cı ildə ekoloji turizmə rəsmi status verildi, bundan sonra öz illik “Beynəlxalq Macəra Səyahətləri və Ekoturizmi Konqresi” beynəlxalq

simpoziumunu çağırmaq və öz qeyri-kommersiya təşkilatlarını yaratmaq hüququ əldə etdi.

Ekoloji turizmin təkamülündə mühüm addım 2002-ci ilin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən Beynəlxalq Ekoturizm İli elan edilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq 19-22 May 2002-ci il tarixlərində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) və Kvebekdəki dünyanın 132 ölkəsinin qatıldığı ekoturizm haqqında Dünya Turizm Təşkilatının himayəsi altında Dünya Sammiti keçirilmişdir. Burada, müxtəlif ölkələrdə ekoturizmin inkişafı üçün tövsiyələrdən ibarət olan Ekoturizmlə bağlı Quebec Bəyannaməsi qəbul edildi. Zirvə toplantısında ekoturizmin iqtisadi, sosial və təbii mühitə təsirləri nəzərə alınaraq davamlı turizmin əsasları üzərində qurulduğu qəbul edildi. Qlobal ekoturizm birliyi əhəmiyyətli dərəcədə böyüdü və böyüməyə davam edir ki, bu da dünya turizm sənayesi bazarında ekoturizmin mövqeyinin möhkəmləndirilməsində ciddi addımlardan danışmağa əsas verir.

Beləliklə, “ekoturizm” anlayışının ortaya çıxması bir neçə tendensiyaya səbəb oldu.

Birincisi, turizm ən böyük qlobal iqtisadi fəaliyyətlərdən birinə çevrildi. Dünyada qorunan ərazilərə gələnlərin sayı o qədər artdı ki, təbii komplekslərə verə biləcəkləri zərər ciddi narahatlıq yaratdı. Eyni zamanda, rasiona bir təşkilatla turizmin təbiəti qorumaq üçün həqiqi maliyyə dəstəyi verə biləcəyi və orijinal şəkildə qorunması lazım olan təbii ərazilərin əhəmiyyətini artırma biləcəyi aşkardır.

İkincisi, yerli sakinlərin bu fəaliyyətdə ortaql olmaları və təbiətə hörmətin iqtisadi cəhətdən onlar üçün faydalı olması lazımdır. Yəni də turizm bunun üçün əsas rol oynaya bilər.

Üçüncüsü, getdikcə daha çox insan, xüsusən inkişaf etmiş sənaye ölkələrində, şəhərlərdən nisbətən narahat olmayan təbiət guşələrinə səy göstərməyə başladı, aktiv və idrak yönümlü turlara tələb artdı.

Beləliklə, dövrümüzün ən önəmli ekoloji, iqtisadi, sosial problemlərinin təzahür etdiyi bir dövəmdə, eko turizm anlayışı ətraf mühitin davamlı tərəqqisinin

ən əsas vasitəçilərindən biri olaraq ortaya çıxdı və ənənəvi turizmdən bir çox əlamətinə görə seçildi:

- Təbii səyahət obyektlərinin artması;
- Təbii resurslardan davamlı olaraq faydalanma;
- Daha az ehtiyat və enerji sərf etmə;
- Bölgələrin sosial-iqtisadi tərəqqisində birbaşa iştirakçı olma;
- Səyahətçilərin eko təlim, məlumatlandırma və təhsili.

İstəsək də, istəməsək də, bu gün ekoturizm göz ardı edilə bilməz. Agriturizm həm də ekoturizmin bir hissəsi hesab edilə bilər. Kənd turizmi kənd yerlərində istirahətdir. Şəhərlərdə yaşayan insanlar kəndlərə gəlir və kənd həyat tərzi sürür, yerli mədəniyyət və adətlərlə tanış olur, kənd işlərində iştirak edirlər. Burada istirahət bir fəaliyyət dəyişikliyi ilə əlaqələndirilir.

Son illərdə Azərbaycanda tətbiq edilən turizm növləri arasında ekoturizm daha da məşhurlaşmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri artan şəhər şəraiti əslində insanları təbiət qoynunda dincəlməyə sövq edir. Azərbaycanın misilsiz və müxtəlif təbiətə, əla mətbəxə və inkişaf etmiş xalq sənətkarlığına sahib olması ekoturizmin inkişafının əsasıdır (Məmmədov Q.Ş. 2012: s.79).

Turistlərin tələb və istəklərini maksimum dərəcədə təmin etmək üçün Azərbaycanın turizm şirkətləri bütün lazımi imkanlara malikdir və keyfiyyətli istirahət və ölkə daxilində maraqlı səyahətlər etməyə hazırdırlar. BMT-nin standartları səviyyəsində inkişaf edən Azərbaycanda turizm, daim inkişafda olan mürəkkəb çoxsəviyyəli sosial-iqtisadi sistemdir. Ləzzətli mətbəx, misilsiz dağ mənzərələri, təmiz hava və ən əsası - yerli sakinlərin səmimi qonaqpərvərliyi - bütün bunları Azərbaycanı gəzərək öyrənmək olar.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TURİZMİN İNKİŞAFININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanın ekoturizmin inkişafının istiqamətləri, imkanları və mövcud vəziyyətinin təhlili

Dünya üzərində turizm iqtisadiyyatın ən çevik və daimi olaraq hərəkətdə olan sahələrindəndir. Turizm sənayesinin həm bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına, həm də ayrı-ayrı ölkələrin və bölgələrin iqtisadiyyatına təsirinin davamlı böyüməsi dünya iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafı ilə müşayiət olunan daimi və uzunmüddətli tendensiyalardan biridir. Turizm indi iqtisadiyyatın mühüm bir müstəqil sektoruna çevrildi, inkişafı büdcəni doldurmaqla yanaşı, infrastrukturunu və əlaqədar sahələri inkişaf etdirməyə, əhəlinin istirahət xidmətlərinə ehtiyaclarını ödəməyə, iş yerləri açmağa imkan verəcək, bu da ölkələr üçün xüsusilə vacibdir.

Sosializm dövründə ölkələrimizdəki turizm sənayesi ikinci dərəcəli idi və qalıq əsasda dövlət tərəfindən maliyyələşdirilirdi. Turizm iqtisadiyyatın tam mənfəətli bir sektoru olaraq görülmədi. Bazar münasibətlərinə keçiddən sonra bu sənaye, xüsusilə orta və kiçik kapital üçün daha cəlbedici oldu.

MDB ölkələri əhəlisinin təsirli tələbinin azalması və iqtisadi böhran şəraitində bir çox istehlakçı MDB xaricindəki ölkələrə turist səfərlərindən imtina etmək məcburiyyətində qaldı. Bu şəraitdə qonşu ölkələr arasında turizm əlaqələrinin inkişafı aktuallaşır.

Azərbaycanda turizmin mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, son illər bu sahə ümumiyyətlə inamlı və dinamik inkişaf edir. Daxili turizm ilbəl böyüyür. Ölkə daxilində sürətlə artan turizm xidmətlərinə olan tələb, əsasən kurort bölgələrində otellərin inşasının intensivləşməsinə, eyni zamanda Bakıda beynəlxalq otel zəncirlərinin otellərinin sayının artmasına səbəb oldu. Diqqətəlayiqdir ki, otel tikintisi üçün investisiya təkliflərinin həcmində həm xarici, həm də yerli investorlar tərəfindən artım müşahidə olunur (Атросченко О.А. 2014: s.37).

Hazırda Azərbaycanda 170-dən çox turizm müəssisəsi fəaliyyət göstərir, halbuki 2002-ci ildə cəmi 39 idi.

2012-ci ildə xarici turistlərin Azərbaycana axını 11% artaraq 2,5 milyon nəfərə çatıb. Azərbaycana gələn bütün turistlərin təxminən üçdə biri Rusiya Federasiyasından gəlir - bu, 35,75% -dir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən “2016-2025-ci illər üçün Azərbaycanda Turizmin İnkişaf Strategiyası” hazırlanıb. Bu, ölkədəki turizm sənayesinin mövcud vəziyyəti və inkişafı üçün tövsiyələr, inkişaf potensialı, turizm sektorunun inkişafında dövlətin rolu, müxtəlif ölkələr arasında mümkün əməkdaşlıq formaları barədə məlumatları əks etdirən bir proqram sənədidir.

Turizmin daha da inkişafı üçün Azərbaycanda zəruri şərtlər mövcuddur. Ölkədə turizmin inkişafı üçün müsbət amillər arasında əlverişli coğrafi mövqe, mülayim bir iqlim, inkişaf etmiş infrastrukturun rekreasiya, təbii, misilsiz tarixi, mədəni, memarlıq obyektlərinin olması, kadrların mövcudluğu, dövlət tərəfindən lazımi dəstək vardır.

Cədvəl 3: Azərbaycanda turizm inkişafı

Göstəricilər	Azərbaycan
Perspektivli turizm növləri	Ekoturizm, mədəni və tarixi, çimərlik, xizək, elmi, təhsil
İnfrastruktur	Çimərlik turizminin inkişafının mümkün olduğu cənub bölgələrində məhdud sayda otel, cəlbedici əyləncə infrastrukturunun olmaması
Turizm mənbələri	Mədəni və tarixi irs, su ehtiyatları, məhdud bir ərazidə müxtəlif mənzərələr
Müəssisələrin sayı (2015)	170
Zəif tərəflər	Otellərdə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı olması
Turizmin ÜDM-də payı,	2.7%
Perspektivlər	Azərbaycan turizmin inkişafı baxımından ilk 10 ölkədədir

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin (2015) informasiyaları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. (<https://www.stat.gov.az/source/tourism>)

Azərbaycanda ekoturizm üçün ideal ərazi Abşeron yarımadası, daha doğrusu Zirə kəndidir. Ümumiyyətlə, bütün Şahdağ zonası ekoturizmin tələblərinə tamamilə uyğundur.

Ekoturizmin demək olar ki, bütün formaları Azərbaycanda kiçik həcmdə təmsil olunur. Bu formalardan ən geniş yayılmışı ya şəhər sakinləri, ya da kurortlara və

digər istirahət zonalarına gələn turistlər tərəfindən edilən bir günlük ekoloji ekskursiyalardır.

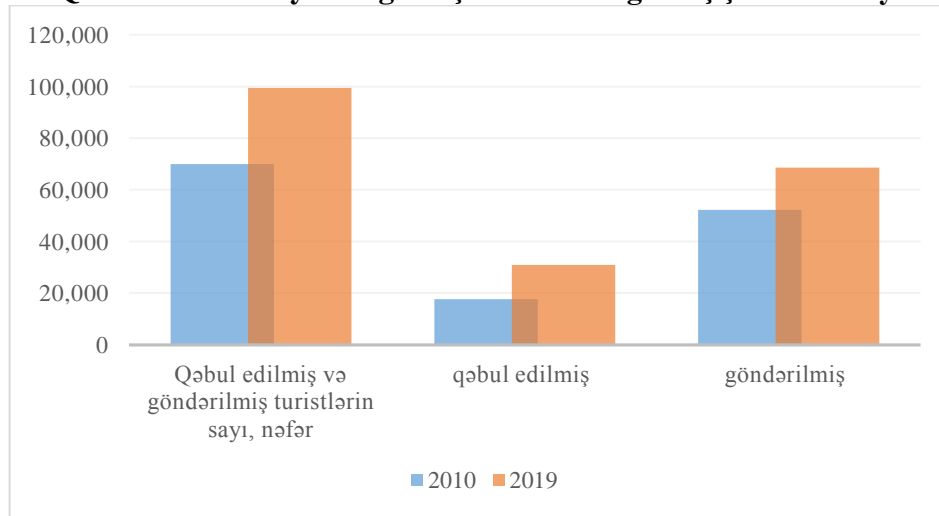
Cədvəl 4: Azərbaycana gələrək xidmət göstərilmiş və ölkədən getmiş şəxslərin sayı

	2010	2019
Xidmət göstərilmiş və xidməti yekunlaşmış (getmiş) şəxslərin sayı, turist	69 923	99 507
xidmət edilən	17 641	30 950
xidməti yekunlaşan	52 282	68 557

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin informasiyaları (2020), (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Cədvəldən görüldüyü kimi 2019-cu ildə 2010-cu illə müqayisədə Azərbaycana gəlmiş (xidmət edilən) və getmiş şəxslərin (turist) sayı 42,3% artmışdır.

Qrafik 2: Azərbaycana gəlmiş və ölkədən getmiş şəxslərin sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2020) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Turizm sahəsində əldə edilən inkişaf birbaşa iqtisadiyyatın özünün inkişafı deməkdir: iqtisadi faydanın əldə edilməsi, məşğul əhəlinin sayının artması, iş yerlərinin çoxalması, gəlirlərin artımı, ölkənin perspektivinin yüksəlməsi, gələn turistlərin sayının artması və.s bütünlüklə ölkənin iqtisadiyyatına təsir göstərir. Əldə edilən mənfəətin müəyyən qismi vergi formasında dövlətə aid olur. Belə formada əldə edilmiş vəsaitdən turizm sahəsinin alt sektorlarının inkişafı üçün maliyyə

dəstəyi kimi və ya ölkə əhalisinin sosial cəhətdən qorunmayan təbəqələrinə maddi kömək olaraq verilə bilər (Gülalıyev Ç.G. 2017: s.22).

2010-cu il tarixində Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı sərəncama əsasən ekoloji turizmin inkişafı üçün ciddi zəmin yaradılmağa başlandı. Eyni zamanda 2011 – ci il “Turizm ili” elan edildi və bu sahədə atılan addımlar turizmin inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoydu. Turizm sənayesinin inkişafının yüksəlməsi üçün ölkə iqtisadiyyatında nəzərdə tutulan prioritet məqsədlər yetərincə önəm kəsb edir. 10 il bundan qabaq ölkəmizdə sadəcə 32 turizm şirkəti olduğu halda, hal hazırda bu göstərici 123-ə çatıb. 2010-cu ildə ancaq turizmdən əldə edilən gəlir 21 milyard dollar olmuşdur.

Turizmin növlərindən biri olan idman turizmi son illərdə ölkədə inkişaf etmişdir ki, idmanın müxtəlif növləri üzrə ölkədə müxtəlif beynəlxalq yarışlar keçirilir və bu yarışlar turizmin bu növünün inkişafına xidmət edir. Ölkəmizdə keçirilmiş olan “Bakı 2015” adlı Birinci Avropa Oyunların, idman turizminin inkişafında, xüsusilə xarici turistlərin ölkəyə gəlişinin artımında, Azərbaycanın başqa dövlətlər tərəfindən daha yaxşı tanıtılmasında müstəsna rolu olmuşdur.

2015-ci ilin statistikasında Azərbaycanda turizmin yüksək templərlə inkişaf etdiyini söyləyə bilərik. Azərbaycana başqa ölkələrdən gəlmiş turistlərin sayı 2015-ci ildə 973,5 min nəfər olmuşdur. Həmin gələn şəxslərin 310,7 min nəfəri Rusiyadan, 283,4 min nəfəri Gürcüstandan, 148,2 min nəfəri Türkiyədən, 72,8 min nəfəri İrandan, 27,2 min nəfəri Ukraynadan, 19,4 min nəfəri Birləşmiş Krallıqdan, 12,5 min nəfəri Qazaxıstandan, 7,8 min nəfəri Almaniyadan, 6,5 min nəfəri Amerika Birləşmiş Ştatlarından, 85,0 min nəfər isə başqa ölkələrdən təşrif buyurmuş turistlərdir.

Ölkəmizdə həmçinin kənd turizminin inkişaf tempində yüksək nəticələrin olduğunu söyləyə bilərik. Beləki, bir çox turistlər regionlara üz tutaraq yerli insanların yaşam tərzinə daxil olur, həmin insanların evlərində istirahət edir və turizmin bu növündən xüsusi zövq alırlar. Bu isə öz növbəsində evlərini turistlərə kirayə verən yerli insanların qazanc əldə etməsinə gətirib çıxarır.

Qarabağın coğrafi mövqeyi həm yüksəkliklərlə (dağlıq yerlərlə), həm meşəliklərlə zəngin olduğu üçün burada turizmin potensial göstəricisi kifayət qədərdir. Digər tərəfdən bu ərazilərdə (Şuşa, Kəlbəcər, Laçın və.s) yerləşən mineral, termal su qaynaqlarının da turizmin inkişafına müsbət təsiri olduğunu söyləyə bilərik.

Qarabağ regionunun təmiz havasını, gözəl təbiətini, toxunulmayan ərazilərini, rəngarəng və müxtəlif təbii resurslarla zənginliyini və.s nəzərə alaraq və bu zənginlikdən səmərəli istifadə edərək ondan ölkə ərazisində ekoturizmin inkişaf etdiyi əsas və mərkəzi hissə kimi çıxış etmək olar.

Camişdağ (3724 m) və Dəlidağdır (3616 m) dağlıq ərazilərlə əhatələnmiş Kəlbəcərin ən uca yüksəklikləridir. Kəlbəcərdə zəngin flora və fauna ehtiyatları vardır və bu ərazi ibtidai insanların yaşadığı yerlərdən biridir. Beləki çoxlu qayaüstü rəsmlərin, mağaraların, qazıntı işlərinin aparılması zamanı cürbəcür ov, məişət alətlərinin üzə çıxması Kəlbəcərin qədim yaşayış yerlərindən biri olmasına dəlalət verir və bu tapıntıların e.ə 3-cü 4-cü minilliklər dövrünə aid olması düşünülür. Kəlbəcərdə mədəni və tarixi turizmin inkişafı üçün yüksək perspektiv vardır.

Laçın rayonu da turistik ehtiyata sahib ərazilərdən biridir. Rayon ərazisində çoxlu bulaqlar, su qaynaqları və Alban mədəniyyətinin abidələri vardır. Lakin bu mədəni abidələr uzun illər ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılaraq özlərinin düzgün olmayan tarixlərinə aid edilməyə çalışılıb. Bütün bunlara baxmayaraq Laçın rayonu öz gözəlliyini qoruyub saxlamağı bilib və indi həmin bu ərazidə quruculuq işləri davam edir.

İşğaldan azad edilmiş bu yerlərdə mədəni, tarixi abidələrin, yaşayış yerlərinin, muzeylərin, məqbərələrin yüksək səviyyədə restavratsiyası həyata keçirilməkdədir. Bu regionda həmçinin sağlamlıq turizminin də inkişaf etməsi təəccüb doğurmur. Şuşadakı Turşsu yaylaqlarının, Səkili bulağının, İsa bulağının, Şəmilin bulağının, Cıdır düzünün və s. kimi təbii resursların hər biri turizm sahəsi üçün perspektiv deməkdir. Burada yerləşən bir çox turistik ehtiyatlar zərər çəksə də yenidənqurma və bərpa fəaliyyəti nəticəsində həmin abidələr mədəni turizmdə öncül rol

oynayacaqdır. Nəticə etibarilə Qarabağa həyatın qayıtması, insanların yenidən öz yurdlarında məskən salması heç də uzaq gələcək kimi görünmür.

Yuxarıdakı söylədiklərimi nəzərə aldıqda görürük ki, bu regionda ekoturizmin yüksək potensialı mövcuddur və düzgün işlərin həyata keçirilməsi zəminində ekoturizmin bir çox növləri: dağ turizmi, alpinizm, mədəni və tarixi turizm, sağlamlıq, arxeoloji və müalicə turizmi və.s inkişaf edəcəkdir.

Azərbaycan əhalinin, xüsusən də uşaqların və gənclərin tam mədəni istirahəti üçün lazımı şəraitin yaradılmasına böyük diqqət yetirir. İstər bölgələrdə, istərsə də Bakıda istirahət üçün hər cür şəraitin olduğu ictimai yerlər və parklar yaradılır, Azərbaycanın zəngin mədəni irsinin qorunub saxlanılmasına və inkişafına xidmət edən mədəniyyət mərkəzləri tikilir, yaradıcılığın üzə çıxarılmasına kömək edən müxtəlif dərəcələr fəaliyyət göstərir.

Bu yerlərdən biri də Zirə kəndindəki Mədəniyyət Mərkəzi və Eko-Parkdır. Heydər Əliyev Fondu zəminində Bakının Zirə kəndində həyata keçirdiyi layihə möhtəşəmliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Bu Eko park özəl landşaftla hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir. Həmin Eko parkda cürbəcür, çoxlu sayda, fərqli dizaynla hazırlanmış dekor və təbii ağaclar, kollar, gül və rəngarəng çiçəklər yetişdirilmişdir. Parkda müxtəlif attraksionlar və idman ləvazimatları olan uşaq meydançası var. Gənc uşaqlar üçün xüsusi elektrikli nəqliyyat vasitələri və velosiped parkı yaradılmışdır. Eko-Parka 25 adda 150-yə yaxın ekzotik quş gətirilmiş və onların saxlanması şəraitinin yaxşılaşdırılması və yetişdirilməsi üçün müvafiq ləvazimatlarla təşkil olunmuş quş parkı yaradılmışdır.

Mədəniyyət mərkəzi və eko-park istedadlı gənclərin və yaradıcı şəxsiyyətlərin mədəniyyət mərkəzinə çevrilmiş misilsiz bir məkandır. Yaxınlıqdakı kəndlərin və Bakının sakinləri, habelə çoxsaylı xarici qonaqlar şəhərin küyündən fasilə vermək, sakit hiss etmək, təmiz havada nəfəs almaq üçün buraya gəlirlər.

Zirə kəndindəki mədəniyyət mərkəzi və eko-park 2015-ci ildə yaradıldı. Bundan əvvəl bu ərazidə çöp və zibil yerlərinin olması görülmüşdür. İl ərzində, 2015-ci ilin ilk ayından son ayına qədər bu ərazidə hər cür şərait formalaşdırılmış,

infrastruktur yaradılmış və istifadəyə verilmişdir. Beləki, plan hazırlanaraq mərkəz tikildi, torpaq şumlandı və becərildi, abadlıq işləri yüksək səviyyədə həyata keçirildi.

Turistlərin tələb və istəklərini maksimum dərəcədə təmin etmək üçün Azərbaycanın turizm şirkətləri bütün lazımi imkanlara malikdir və keyfiyyətli istirahət və ölkə daxilində maraqlı səyahətlər etməyə hazırdırlar. BMT-nin standartları səviyyəsində inkişaf edən Azərbaycanda turizm, daim inkişafda olan mürəkkəb çoxsəviyyəli sosial-iqtisadi sistemdir.

Son illərdə Azərbaycanda tətbiq olunan bir çox turizm növü arasında ekoturizm populyarlaşır. Bunun sadə bir izahı var. Artan şəhərsalma əslində insanları təbiət qoynuna sıxır, müasir bir insan üçün ünsiyyət çatışmazlığı artıq bir stress faktoruna çevrilir. Ekoturizmin inkişafı üçün hər şeyə - misilsiz və müxtəlif təbiətə, əla mətbəxə və inkişaf etmiş xalq sənətkarlığına sahib olan Azərbaycan üçün bu qlobal tendensiyadan uzaq olmaq günahdır (Cabbarov Ə.X. 2015: s.42).

Azərbaycan ərazisində yüksək keyfiyyətli istirahət üçün turizm sahəsində daha aktiv dövlət siyasəti tələb olunur.

Azərbaycanda çox sayda mədəni və təbii cazibə yeri, habelə turistləri cəlb edən digər obyektlər var: 223 muzey, 29 teatr, eləcə də demək olar ki, 6308 tarixi və mədəniyyət abidəsi (Cabbarov Ə.X. 2015: s.36).

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Təchizat və Təchizat Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin işinin bu istiqamətdə fəal iştirakını qeyd etmək istəyirəm. Şəhərdən Kəndə (Şəhərdən Kəndə) layihəsi çərçivəsində respublikanın müxtəlif bölgələrinə tez-tez turlar təşkil edərək cəmiyyət şəhər əhalisini kənd həyatı ilə, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrindəki fermerlərin işləri ilə tanış edir, eyni zamanda ekoturistlərə hər cür yaşayış şəraitini təqdim edir. Bu gəzintilər getdikcə daha çox müşahidə etmək deyil, həm də bütün istehsal proseslərində özləri iştirak etmək istəyən insanları cəlb edir, şəhər sakinlərini fiziki əməyə ruhlandırır. Bu layihənin əsas məqsədi kənd turizmini inkişaf etdirmək, alternativ satış kanalları yaratmaq, kənd sakinlərinin, kiçik və orta fermerlərin gəlirlərini şaxələndirmək və onların ailə bizneslərini dəstəkləməkdir.

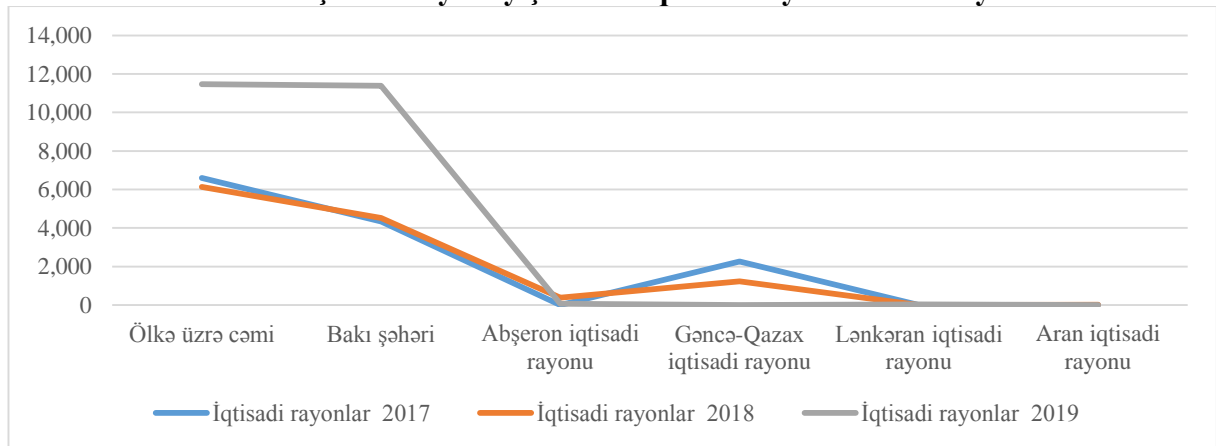
Cədvəl 5-ə nəzər yetirək. Azərbaycan ərazisində səyahət etmək üçün əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə satılmış turizm yollayışlarının iqtisadi rayonlar üzrə sayına görə cədvəldən də aydın olur ki, ölkə üzrə 2019-cu ilə 2017-ci illə müqayisədə 73,6%, 2018-ci illə müqayisədə isə 86,8% artım olmuşdur.

Cədvəl 5: Azərbaycanda səyahət etmək üçün əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə satılmış turizm yollayışlarının iqtisadi rayonlar üzrə sayı

İqtisadi rayonlar			
	2017	2018	2019
Ölkə üzrə cəmi	6 604	6 139	11 469
Bakı şəhəri	4 336	4 518	11 381
Abşeron iqtisadi rayonu	5	386	58
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	2 261	1 225	-
Lənkəran iqtisadi rayonu	-	-	30
Aran iqtisadi rayonu	2	10	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2020), (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Qrafik 3: Azərbaycanda səyahət etmək üçün əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə satılmış turizm yollayışlarının iqtisadi rayonlar üzrə sayı

Mənbə: Cədvəl 5-ə əsasən müəllifin hesablamaları

BMT-nin pandemiya ilə əlaqədar olaraq verdiyi hesabat göstəricilərində qeyd edilmişdir ki, bu ilin ilk ayından iyun ayınadək dünyada turistlərin 65%-dək azalması, turizmin beynəlxalq sektorundan qazanılan iqtisadi faydanın isə 460 milyard ABŞ dolları qədər aşağı düşməsi müşahidə edilmişdir. Beləki, təşkilata görə bu göstəricilər, 2009-cu ildə baş vermiş qlobal iqtisadi böhran dövründə turizm sahəsinin total itkilərindən 5 dəfə daha artıqdır. Göstəricilərə əsasən, turistlərin

sayındakı aşağı düşmə tempi yalnız iyun ayında belə əvvəlki il ilə müqayisədə 93% aşağı olmuşdur. Bu ilin ilkin başlanğıcında turistlərin sayında 440 milyon nəfər azalma qeyd edilmişdir.

2020-ci ilin ilk ayından başlayaraq may ayına kimi ölkəmizə dünyanın 152 müxtəlif yerindən 563,9 min, başqa sözlə 2019-cu illə müqayisə etdikdə 1,9 dəfə daha az xarici turistlərin və vətəndaşlığı olmayanların gəldiyini görürük. Göstəricilər arasındakı fərqdən belə qənaətə gələ bilərik ki, Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının mənfi təsirləri başqa ölkələrdə olduğu kimi, bizim də ölkəmizin turizm sahəsində də öz izlərini kəskin şəkildə qoymuşdur. Mart ayından etibarən turizm sektorunda yüksək sürətlə çöküş yaşanmışdır. Sərhədlər bağlı olduğundan, ölkəmizə turistlərin gəlişi dayanmışdır. Bu proses turizmin bütün sektorlarına yüksək zərər vermiş, otel şəbəkələri boşalmış, kənd turizminin sosial və iqtisadi zərəri artmış, turizm sahəsinin hər növü işləksiz və insansız qalmışdır. Nəticə etibarilə bu vəziyyətlər ümumi şəkildə turizm sahəsinə tam əks proseslərdir. Ona görə də pandemiyanın ən çox zərər verdiyi sahələrin başında turizm sahəsi də ilk sıralarda dayanır. Pandemiyadan sonra ölkələr arasında turizm əlaqələrinin bərpası gözlənilir.

Dünyada və Azərbaycanda turizmin inkişafının hazırkı vəziyyətinin, habelə Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin 2001-ci ildən bəri həyata keçirdiyi tədbirlərin təhlili əsas ev sahibliyi edən bazarlar arasında ölkəmizin turizm məkanı kimi rəqabətçi üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini qiymətləndirməyə imkan verdi. Statistik məlumatlara əsasən, Azərbaycanın resurs potensialının turizm infrastrukturunun müvafiq inkişaf səviyyəsi ilə turizm sektorunun ölkə iqtisadiyyatının ən təsirli sahələrindən birinə çevrilməsinə imkan yaratdığına dair fikirləri təhlükəsiz şəkildə ifadə etmək olar.

Ekoturizm Azərbaycanda çox vacib bir turizm sahəsidir. Onun böyük potensialı var, buna görə də böyük bir gələcəyi var. Bunun üçün bütün ilkin şərtlər var: milli parklar yaradılır. Qalan işlər - infrastrukturun inkişafı, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sənətkarlığın inkişafı - vaxt və xeyli maliyyə xərcləri tələb edir. Ancaq fondlara gəlincə, bunlara qənaət etməyə ehtiyac yoxdur: dünya təcrübəsindən

də göründüyü kimi turizm sektoruna qoyulan investisiyalar tez bir zamanda öz nəticəsini verir. Həm də pullar yalnız yolların və otellərin inşası üçün deyil, həm də milli park işçilərini - kadr hazırlığı üçün də lazımdır, xidmət sektoru üçün bələdçilər, kadrlar, əhalinin məşğulluğunu təmin etmək üçün təsirli tədbirlərdən biri olaraq çox müsbət qəbul edilməlidir. Turizm, xüsusilə dağlıq və çətin olduğu bölgələrdə yerli iqtisadiyyatları inkişaf etdirməyə kömək edə bilər. Bunun üçün yerli icmaları prosesə cəlb etmək lazımdır - qonaqların harada yerləşdiriləcəyi, necə yemək veriləcəyi, təhlükəsizliyinin necə təmin ediləcəyi ilə bağlı bütün məsələlər regional səviyyədə həll olunmalıdır. Əlbətdə ki, peşəkar xidmət işçilərinə də diqqət yetirmək lazımdır. Turistlərin qalma müddətinin hamısını - görüşmədən hava limanında yola salmağı - mümkün qədər rahat etmək üçün hər kəsin təkrar buraya gəlmək istəyi yox, eyni zamanda dostlarına və tanışlarına da eyni məsləhətləri vermək ehtiyacı olsun.

Əslində Azərbaycanda ekoturizm hələ başlanğıc mərhələsindədir. İnkişaf etməsi lazım olan yalnız bir bəyanat var, fikirlər və şərtlər var, amma bu fikirləri həyata keçirəcək heç kim yoxdur. Bunun üçün təklif edirəm ki, bu sahədə peşəkar kadrlar yetişdirilsin. Bu gün onlardan çox azı var. Turizm İnstitutunda ekoturizm sahəsində ixtisaslaşmış kadr hazırlığı üçün ayrıca bir şöbə açmaq lazımdır. Bundan əlavə, təklif edirəm ki, yerli əhali bu sahəyə cəlb edilsin - yalnız xidmətdə deyil, suvenir ticarəti, xalq sənətkarlığı ilə. Sənətlər, milli ənənələr və həyat tərzini, etnoqrafiya xarici qonaq üçün "məqam"dır. Məsələn, bir tur marşrutu üçün Xınalıq müəyyən edilmişdir. Orada bir yol çəkdilər, bu da təbii ki, sakinləri üçün bir xeyirdir, amma əvvəlki "at yolları" turistlərin bu qədər can atdıqları ekzotik idi. İki min tarixə sahib olan qəsəbənin özündə "göydələnlər" tikilir və bununla da kəndin orijinallığını pozur. Yəni hər şeyin səriştəli şəkildə edilməsi lazımdır. Mövcud yeddi milli parkımız var. Ancaq bunlardan yalnız birinin - Şirvanın ekoturizmin inkişafı üçün xüsusi bir zonası var: çəkilən yollar, təyin olunmuş marşrutlar, müşahidə qüllələri quraşdırılmışdır. Ancaq təəssüf ki, bunu xarici bir mütəxəssis idarə edir. Bir başlanğıc üçün bəlkə də pis deyil, ancaq öz kadrlarımız olmadan edə bilmərik.

2.2. Regional turizm məhsullarının diversifikasiyasında ekoloji turizmin rolu

Müasir iqtisadi şərtlər turizmi yüksək gəlir səviyyəsi və intensiv inkişaf templəri ilə səciyyələnən milli və dünya iqtisadiyyatının ən vacib qolu kimi yerləşdirməyə imkan verir. Sənayenin yüksək gəlirliliyinin və böyümə sürətinin səbəbləri arasında müxtəlif istiqamətlərdə səyahətə və turizm məhsulları və xidmətlərinin gəlirliliyinə olan tələbatı göstərmək olar. Əksər ölkələrin iqtisadiyyatında turizm sənayesi bölgələrin təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial inkişafını stimullaşdırmağa imkan verir və eyni zamanda dövlət büdcəsi gəlirlərinin artmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycanda ekoturizmin müasir regional quruluşu aşağıdakı əsas amillər qrupları tərəfindən formalaşır:

- Xüsusi qorunan ərazilərin, ilk növbədə təbiət qoruqlarının və milli parkların yerləşməsi;
- Bölgələrin ekosistemlərinin və landşaftlarının biomüxtəlifliyi;
- Bioiqlim və ətraf mühitə uyğunluq;
- Müştərinin mənbəyi kimi xidmət edən məskunlaşma mərkəzlərindən gəzintinin qiymətini müəyyənləşdirən uzaqlıq və nəqliyyatın əlçatanlığı;
- İnfrastruktur təhlükəsizliyi;
- Bölgələrin və marşrutların məşhurluğu və populyarlığı.

Ekoloji turizmin inkişafı ölkə ərazisində və ya bölgəsində əmək vasitələri, istehlak malları və ya mənbələr olmayan sırf təbii və təbii-antropogen amillərin birləşməsi olan bir sıra ekoloji amillərin olması ilə əlaqədardır. Bu amillər istehlak olunan suyun saflıq səviyyəsini əhatə edir; ərazinin meşə örtüyü və müxtəlif yaşıllıqlar; nəmləndirmə rejimi; sürüşmə təhlükəsi; torpaq növü; ərazi relyefi; külək və temperatur şəraiti; ərazinin seysmikliyi; havanın çirklənməsi; səs-küy, radiasiya və digər antropogen çirklənmə və s.

Agriturizm yüksək inkişaf potensialına sahib Azərbaycan Respublikası üçün nisbətən yeni bir istiqamətdir. Bu turizm növünə kənd yerlərindəki turizm, ov turizmi, atçılıq turizmi daxildir. Turistlərin kənd yerlərində və fermer

təsərrüfatlarında yerləşməsinə əhatə edən kənd təsərrüfatı turizminin inkişafı ən çox Qərbi Avropa, ABŞ və kənd təsərrüfatı torpaqlarının inkişaf templəri yüksək olan ölkələr üçün xarakterikdir. Bu növ ekoloji turizmin üstünlükləri, infrastruktur üçün hər hansı bir xərcin olmaması, qaynaq təmin edilməsi və ev sahibliyi etdiyi bölgədə qurulmuş qonaqpərvərlik ənənələri olduqda turistlərin rahat qalmasıdır.

Etno-ekoloji turizm müəyyən etnik qrupların həyatını, mənşəyini, dilini, mədəniyyətini, yaşayış ərazisini, demoqrafik xüsusiyyətlərini və təbii mühitlə münasibətlərin real vaxtda qurulmasının xüsusiyyətlərini öyrənməyi təmin edir. Burada, ilk növbədə, ətrafdakı təbii aləmlə harmoniyada yaşayan kiçik xalqlardan danışırıq.

Bölgə iqtisadiyyatının diversifikasiyası sistemində kənd yerlərində turizm və rekreasiya fəaliyyətinin inkişafı, Azərbaycanın kənd təsərrüfatının davamlılığının və rəqabət qabiliyyətinin artmasında strateji amildir, çünki ekoloji daxil olmaqla müxtəlif formalı kənd turizmi inkişaf edir. Eyni zamanda əlavə iş yerləri açılır, kənd əhalisinin miqrasiya və şəhərləşmə prosesləri geri çəkilir.

Kənd təsərrüfatının və ev təsərrüfatlarının təbii məhsullarının üzvi istehsalı inkişaf edir. Bu il 170-dən çox kənd "yaşıl" ev turistlərin istirahətini təmin etdi. Bölgədəki turist fəallığı artmağa meyillidir və bu da inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir.

Təbii-iqlim şəraiti və resurs potensialı bölgənin bütün təbii və iqlim zonalarında, dağətəyi zonanın bölgələrində kənd və ekoloji turizmin inkişafına imkan verir. Kənd turizminin obyektləri regional səviyyədə böyük bir turist axınına xidmət göstərməyə hazır olduqlarını göstərir. Azərbaycan və xaricdəki ekoloji turizm təcrübəsi, ekoloji turizm növlərinin təsnifatı, lazımi tədbirlər, regional ekoloji turizmin inkişafı üçün amillər və mexanizmlər təklif olunur. Kənd turizminin obyektləri regional səviyyədə böyük bir turist axınına xidmət göstərməyə hazır olduqlarını göstərir (Gülalıyev Ç.G. 2017: s.56).

2017-2019-cu illərdə turizm sahəsində dövlət siyasəti bölgələrin sürətləndirilmiş və hərtərəfli inkişafı və diversifikasiyası üçün turizm sənayesinin

formalaşmasına, infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasına, iş yerlərinin artırılmasına, gəlirlərinin artmasına, əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinə yönəldilmişdir.

Bu illər ərzində turizm sahəsində genişmiqyaslı dəyişikliklər oldu. Bu, ilk növbədə bir sıra keyfiyyət göstəricilərinin böyümə tendensiyasında özünü göstərir. Beləliklə, yalnız üç il ərzində respublikaya gələn turizm axını demək olar ki, 4 dəfə artmışdır. Xarici turist axınının daha bir artımının 15% olduğu təxmin edilir. Turizm xidmətləri ixracatı 2017-ci ildəki 546 milyon manatdan 2019-cu ildə 1,5 milyard manata yüksəldi.

Ölkəmizin ən böyük turizm potensialına sahib bölgələrində 12 turizm məlumat mərkəzi yaradıldı. Həm də mövcud olan Yaşıl Turizmə Dəstək İctimai Birliyi - Ekoturizmin nəzdində həm yerli, həm də xarici turistlərin istirahəti kənd evlərini sifariş etmələri üçün veb saytı yaradıldı.

Azərbaycan da turizm sahəsində inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındadır və turizm sahəsində qlobal rəqabət qabiliyyətinə görə 148 ölkə arasında 39-cu yerdədir. Hər il 27 sentyabrda Azərbaycan Ümumdünya Turizm Gününü qeyd edir. Həmin gün əvvəlcədən planlaşdırılmış məsələlər haqqında fikirlər söylənilir və narazılıqlar aradan qaldırılmağa çalışılır. Rusiya Federasiyası Federal Turizm Agentliyinin 2016-2017-ci illərinin göstəricilərinə əsasən, ölkəmiz rus turistlərin ən çox ziyarət etdiyi beş ölkədən biridir. 2016-cı illə müqayisədə 2017-ci ildə Azərbaycana gələn rusiyalı turistlərin sayı 31% artmışdır.

Azərbaycanda paytaxt Bakıdan əlavə ondan çox kurort zonası var. Flora və faunanın yanında müxtəlif iqlim şəraiti bölgəmizə kütləvi turist axınına kömək edir. Azərbaycanda turizmin mədəni, təhsil, macəra, idman, tibbi və ekoloji növləri inkişaf edir. Azərbaycanda ən populyar istirahət zonaları arasında tarixi əhəmiyyətini qorumağa davam edən Lənkəran, Gəncə, Naxçıvan, Qəbələ və Şəki kimi şəhər və bölgələr var. Bu gün Cənubi Azərbaycan, xüsusən Lənkəran və bu bölgədə ekoloji turizmin inkişaf etdirilməsi metodları haqqında daha ətraflı danışmaq olar. Azərbaycanın cənub-şərq torpaqlarını əhatə edən bu bölgə cənubdan İran İslam Respublikası, qərbdən cənuba Talış dağları ilə həmsərhəddir, şərqdə Xəzər gölü ilə, şimalda Kür-Araz ovalığı ilə məhdudlaşır. Ümumilikdə bölgənin

sahəsi 6.07 min km-dir ki, bu da Azərbaycan Respublikasının ümumi sahəsinin 7% -ni təşkil edir.

Azərbaycan regionları, şübhəsiz ki, həm daxil, həm də daxili turizmin inkişafı üçün əhəmiyyətli perspektivləri olan regionlardır.

Lənkəranda turistlərin dincəlməsi və turistik yerlərin çoxluğu baxımından səyahətin bir çox formalarının perspektiv imkanı mövcuddur. Ərazinin bir yandan Xəzərin sahillərində yerləşməsi, başqa bir yandan Talış dağları ilə əhatə olunması xüsusi gözəlliyin təəcəssümüdür. Burada dəniz və dağ turizminin inkişafı üçün potensial vardır. Həmçinin bununla yanaşı, yaşıllıqların, meşələrin bolluğu, geniş çay plantasiyalarının, çimərliklərinin, mövcudluğu şəhərə önəmli turistik əhəmiyyət bağışlayır.

Turistlərin gəlişi üçün müəyyən bir müddət yoxdur. Hər şey hər bir turistin fərdi seçimlərindən asılıdır. Məsələn, iyun ayının sonundan avqustun sonuna qədər davam edən çimərlik mövsümü günəş və çimərlik həvəskarları üçün əla seçimdir. Ancaq unutmayın ki, ildən asılı olaraq Xəzər dənizi iyun ayında kifayət qədər sərin ola bilər. Bundan əlavə, istiyə dözməyən və günəşin qızmar günəşindən qaçmaq istəyənlər üçün dağ kurortlarını ziyarət etmək əlverişli bir seçimdir (Həsənova S.M. 2013).

Cədvəl 6: Lənkəran bölgəsində turizm sənayesinin inkişafının əsas göstəriciləri

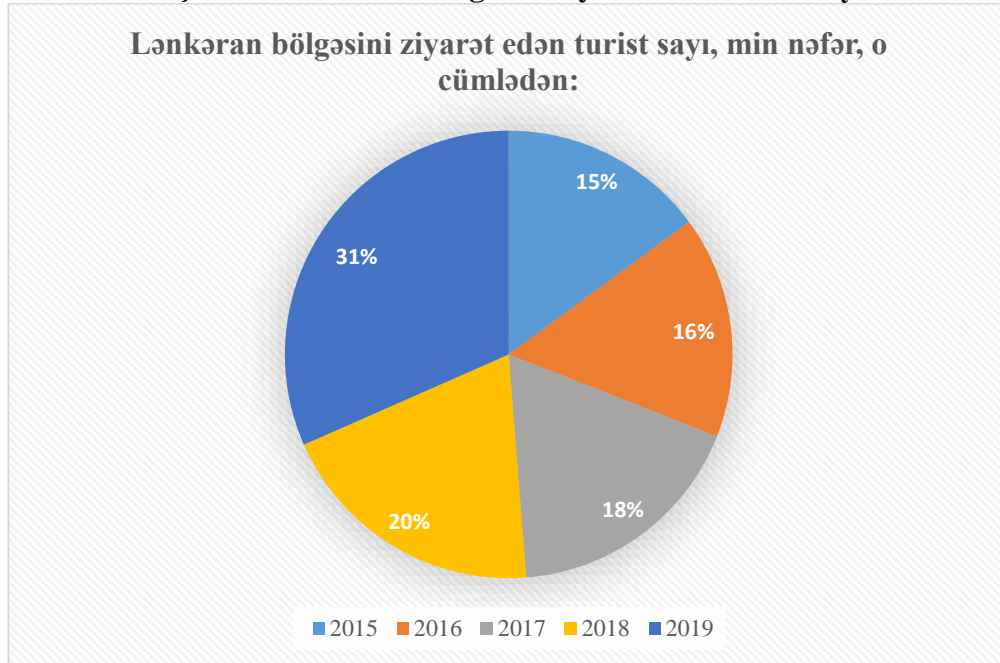
	2015	2016	2017	2018	2019
Lənkəran bölgəsini ziyarət edən turist sayı, min nəfər, o cümlədən:	420,0	452,0	501,0	553,0	890
Xarici turistlər	53,9	55,4	58,4	60,7	62,9
Yerli turistlər	363,7	395,4	424,0	537,1	687,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2020), (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Cədvəldəki məlumatları təhlil edərək ümumi turizm axını arasında yerli turistlərin üstünlük təşkil etdiyi qənaətinə gəlirik. Bunlar ilk növbədə mədəni turizm və sağlamlığı yaxşılaşdırma istirahəti və əksər hallarda onların birləşməsi ilə maraqlanırlar. Ticarət və konqres turizmi kimi turizm növləri də sürətlə inkişaf etmişdir. Bundan əlavə xaricdən gələn turistlərin sayı artır. Bu turist kateqoriyası

mədəni, təhsil və iş turizmini seçir. Bundan əlavə, rəqəmlər 2 və 3 həm xarici turistlərin, həm də Azərbaycandan gələn turistlərin bölgəyə səfərlərinin məqsədləri ilə bağlı statistik məlumatları təqdim edirlər.

Şəkil 1: Lənkəran bölgəsini ziyarət edən turist sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin (2020) informasiya mənbələri zəminində magistrant tərəfindən hazırlanmışdır. (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Lənkəran bölgəsinin digər bölgələr arasında rəqabətçi qalmasına imkan verən bir çox amil var. Bunlara bölgədə yerləşən çox sayda tarixi və mədəniyyət abidəsinin, bənzərsiz su ehtiyatlarının, nisbətən əlverişli təbii şəraitin, müxtəlif mənzərələrin və balneoloji kurortların olması daxildir. Bölgədəki turizmin inkişafının əsas göstəriciləri təqdim etdiyim cədvəllərdə göstərilmişdir.

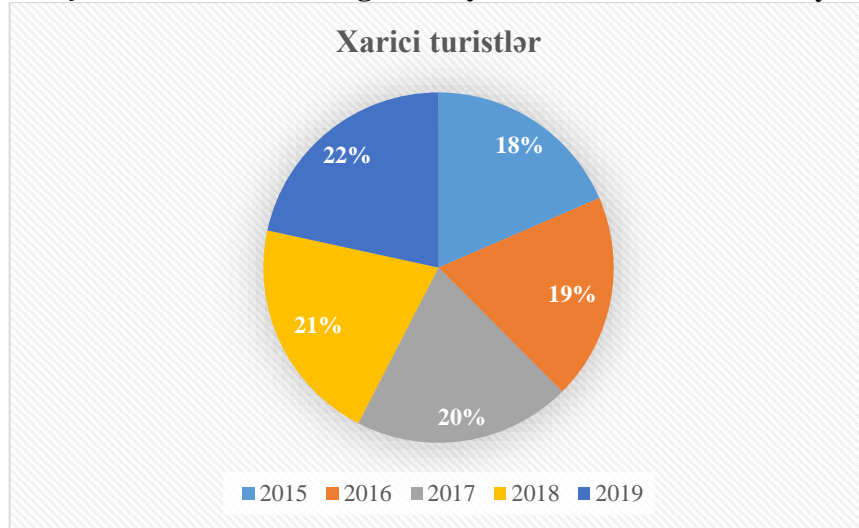
Bölgəyə gələn turizm axınlarını təhlil edərkən və turistlərin yönəlmə istiqamətini müəyyənləşdirərkən bu anda bütün turistləri dörd hədəf qrupuna bölmək olar:

- Azərbaycandan istirahət məqsədi ilə Lənkəran bölgəsinə gələn, ümumiyyətlə ekskursiya xidmətləri paketi alan və istirahət və mədəni-maarifləndirici turizm növlərini birləşdirməyə üstünlük verən turistlər;

- turizm qruplarına gələn və mədəni, tarixi turizmlə maraqlanan xarici turistlər;

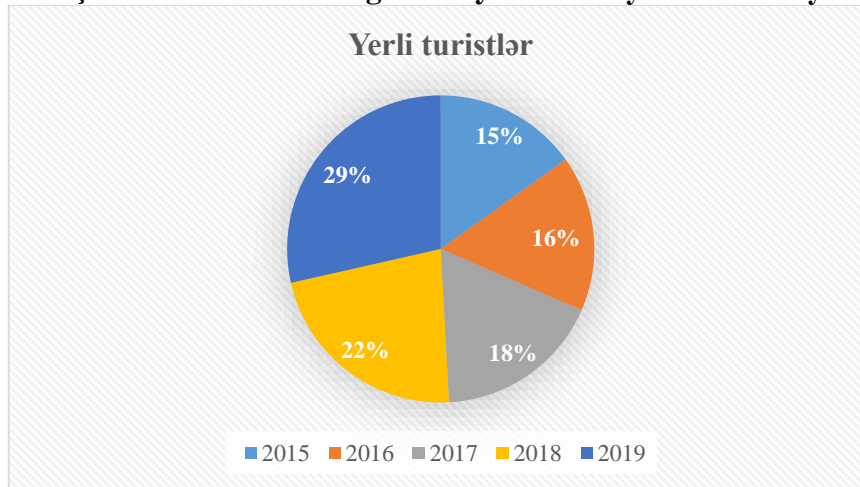
- işgüzar turistlər;
- Lənkəran bölgəsinin sakinləri - turistlər.

Şəkil 2: Lənkəran bölgəsinə ziyarət edən xarici turist sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin (2020) informasiya mənbələri əsasında magistrant tərəfindən hazır edilmişdir. (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Şəkil 3: Lənkəran bölgəsinə ziyarət edən yerli turist sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin (2020) informasiya resursları əsasında magistrant tərəfindən hazır edilmişdir. (<https://www.stat.gov.az/source/tourism/>)

Bu ərazidə ekoloji turizmin inkişaf perspektivləri baxımından, inkişaf etmiş turizm infrastrukturunun olması, nəqliyyat vasitələrinin mövcudluğu, eyni zamanda ekoloji cəhətdən əlverişli tarixi yerlərin bolluğu bu bölgədə turizm potensialının yaradılması üçün şərait yaradır.

Lənkəranda müxtəlif tarixi əhəmiyyətli abidələrin mövcudluğu, qədim dövrlərə aid olan memarlıq nümunələrinin çoxluğu şəhərin turistik bir bölgə olmasına

birbaşa təsir göstərir. Bu qədim tarixə aid mədəniyyət nümunələrinin olması Lənkəran şəhərinin keçmiş tarixini və mədəniyyətini bizə açıqlayır.

Lənkəran şəhərində sağlamlıq turizmi inkişaf edir. Bölgənin dağlıq hissəsində insanların dərman məqsədi ilə istifadə etdiyi 3 dərman bulağı var. Bu bulaqlardakı su isti və minerallarla zəngindir, bu da insan orqanizminə faydalı təsir göstərir.

Flora və faunanın müxtəlifliyi ilə tanınan və qismən Lənkəran bölgəsində yerləşən Girkan Milli Parkı, Qızılağac qoruğu və Kiçik Qızılağac qoruğu bölgədəki təbii muzeylərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, milli park ətraf mühiti qorumaq üçün insan fəaliyyətinin məhdud olduğu bir ərazidir. İnsan fəaliyyətinin demək olar ki, tamamilə qadağan olunduğu qoruqlardan fərqli olaraq (ovçuluq, turizm və s. qadağandır), turistlərin milli parkların ərazilərinə, iqtisadi fəaliyyətlərə məhdud miqyasda icazə verilir.

Qızılağac qoruğu Xəzər dənizinin güney-qərb hissəsində yerləşərək ümumi sahəsi 88,4 min hektar olan bir qoruqdur. Bu qoruq müxtəlif quş növlərinin qorunub saxlanması, həmçinin artırılması məqsədi ilə yaradılmışdır (1929). 1976-cı ildə UNESCO-nun “Xüsusilə beynəlxalq əhəmiyyətli imtiyazlı sulak ərazilərdə su quşlarının məskunlaşmasına dair” konvensiyasına əsasən, ehtiyat ərazi sulak bölgələrdən biri olaraq siyahıya alındı. Müstəqillik qazandıqdan sonra, 2001-ci ildə Azərbaycan beynəlxalq əhəmiyyətli uyğun sulak ərazilərə sahib ölkələr siyahısına yenidən qoşuldu. Qoruqda, respublikanın sərhəd bölgələrində olduğu kimi, qırmızı kitablara salınmış müxtəlif quş növləri də çoxdur. Burada 248 quş növü tapa bilərsiniz. Şimalda qoruq su hövzəsi və sahiləki kiçik və böyük Qızılağac körfəzlərindən ibarətdir. Qoruğun quzey bölgəsində yumşaq, isti hava şəraiti hökm sürür, cənubda nisbətən quru yay havası üstünlük təşkil edir. Qoruqdakı ərazi bataqlıq çəmən torpaqları ilə örtülmüşdür. Burada quru florası nisbətən azdır. Beləliklə, koyların, şoran torpaqların və bataqlıqların sahilləri uzun qamış və kolluqlarla örtülmüşdür. Bu cəngəlliklər quş ovlamaq üçün mükəmməl bir sığınacaq rolunu oynayır. Qızılağac qoruğu, Qərbi Sibir, Qazaxıstan, Cənubi Ural və Şimali Avropadan ördəklər, lələklər, pelikanlar və bağ quşlarını yerləşdirmək üçün ideal bir yerdir. Qaban, qurd, porsuq, samuru, tülkü və digər məməlilər burada yaşayır.

Qoruğun su mühitində təxminən 54 balıq növü yaşayır - siyənək, kutum, balığı, çəmənlik, kefal, hər biri böyük sənaye əhəmiyyətinə malikdir.

10.7 min hektar ərazini əhatə edən Kiçik Qızılağac Dövlət Təbiət Qoruğunun əsası 1978-ci ildə Lənkəran bölgəsində qoyulmuşdur. Onun ərazisi Kiçik Qızılağac Körfəzinin mərkəzi və güney hissəsini təşkil edir. Bu qoruq köçəri su quşlarının populyasiyalarını qorumaq məqsədi ilə yaradılmışdır. Kiçik Qızılağac Körfəzi nadir balıq növləri və köçəri və oturaq quşlarla məşhurdur. Qoruda turaç, bustard, mərmər göy, qartal, qartal, sultanka, qaşır qabığı, qırmızı döşlü qaz, məməlilər arasında - canavar, tülkü, porsuq, meşə pişiyi, çaqqal və s. kimi quşlar yaşayır.

Beləliklə, zəngin flora və faunaya, əla iqlim şəraitinə, habelə Azərbaycanın paytaxtından nisbətən yaxın yerləşməsinə görə bu bölgə yaxşılaşdırıla və Azərbaycan Respublikasının əsas ekoloji turizm mərkəzi kimi istifadə edilə bilər.

2.3. Ekoturizmin inkişafı üçün regionun potensialının qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda ekoturizmin inkişafı üçün regionun potensialının qiymətləndirilməsi zamanı bir sıra mühüm məsələlərin həll edilməsi gərəkdiyi müşahidə edildi.

Hər hansı bir regionun müsbət imicinin formalaşması üçün bir neçə amil lazımdır, məsələn, iqtisadi inkişaf dərəcəsi, infrastrukturların formalaşması, xidmət sektoru, nəqliyyat, ekoloji komponent, istirahət mənbələrinin mövcudluğu və bölgənin ümumi investisiya cəlbediciliyi vacibdir.

Regionun müsbət imicini yaratmaq üçün infrastrukturun, iqtisadiyyatın və həmçinin xidmət sektorunun inkişaf dərəcəsi daha vacibdir. İstisnalar tam hüquqlu bir çimərlik tətili üçün nəzərdə tutulan ölkələrdir, yəni turizm biznesinin dövlət büdcəsini doldurmanın əsas mənbəyi olduğu ölkələrdir, məsələn Tunis, Türkiyə, Misir.

Turizm agentlikləri və turoperatorlar, dövlət qurumları ilə birlikdə adətən öz ərazilərini mümkün qədər turistlərə "tanıtmağa" çalışırlar. Ərazi marketinqi və turizm bir-birinə bağlıdır. Səyahət agentlikləri ərazi inkişafının subyektləri hesab

olunur və ərazilərin marketinqi sayəsində turizm axını artır. Ölkədə turizm xidmətləri yüksək səviyyədə inkişaf etdirilərsə, bu ölkəyə gələn qonaqlar bu ərazi haqqında müsbət fikir formalaşdıracaq, bu ərazi haqqında öz imiclərini yaradacaqlar.

Müasir marketinqin bütün subyektlərinin əsas məqsədi maksimum tur paketi sataraq maddi qazancı artırmaqdır. Bölgələrin marketinqi nəticəsində bu ərazinin cəlbediciliyi və ölkənin turistlər qarşısında nüfuzu artır.

Ölkəyə özəl kapital, yəni əlavə investisiyalar cəlb etmək üçün ərazinin müsbət görüntüsü lazımdır. Müəyyən bir əraziyə cəlb olunan kapitalın miqdarı ölkənin sosial sahəsinə və iqtisadiyyatına dolayı təsiri göstərən turizm "çarpan" ı istifadə etməklə ölçülür. Digər müasir inkişaf strategiyaları ilə müqayisədə ərazinin imicinin marketinqi olduqca ucuz bir yol hesab olunur, infrastrukturda ciddi dəyişikliklər nəzərdə tutmur, ünsiyyət aspektlərinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir, yəni bölgənin cəlbediciliyinin artırılmasına kömək edir.

Ekoturizmin bölgədəki sosial fəaliyyətə təsirini nəzərdən keçirin. Ekoloji turizmin inkişafının sosial nəticələri, xüsusilə Azərbaycan Respublikasının kənd bölgələrində son dərəcə əhəmiyyətli ola bilər. Kəndlərdə böyüyən və işsizliyə görə "kiçik vətənlərini" tərk edən kəndlilərin şəhərdən qayıdışı, kənd əhalisinin artması, kənd suvenirləri satmaq üçün bazar yaratmaq üçün xalq sənətkarlığının inkişafı və s. Ekoturizm infrastrukturunun inkişafı bölgənin nüfuzunu artırır, yerli əhalinin təbii rekreasiya mühitində, məsələn, xüsusi qorunan təbiət ərazisi ərazisində istirahət etməsinə imkan yaradır.

İqtisadi göstəricilər nöqtəyi-nəzərindən kənd yerlərində ekoloji turizmin inkişafında iştirak edən ərazilərin yeni iş yerləri açaraq yerli əhalini xidmət sahəsinə cəlb etməsi, yaşayış səviyyəsini artıraraq iqtisadi dayanıqlılığının artdığını qeyd etmək lazımdır.

Ekoloji turizmin inkişafına yönəlmiş fəaliyyətlər yalnız təyinat bölgəsində deyil, həm də bu fəaliyyətlə məşğul olacaq potensial turizm agentliklərində yeni iş yerlərinin açılmasına gətirib çıxarır. Yuxarıda göstərilənlərə əlavə olaraq ekoturizmin iqtisadiyyatda rolu xidmət sektorunun genişlənməsi, iqtisadi

şaxələndirmə dərəcəsinin artması ilə əlaqədardır; ölkəyə xarici valyuta axınının artması; investisiyaların cəlb edilməsi; bölgənin nüfuzunun artırılması, sosial gərginliyin azaldılması; bir məhsul satış bazarında xalq sənətkarlığının canlanması; ənənəvi ekoloji idarəetmə formalarının stimullaşdırılması, üzvi qida istehsalı; əhalinin ekoloji mədəniyyətinin inkişafı; təbii istirahət şəraitində yerli əhalinin istirahəti üçün fürsət yaradılması; sosial təsir; iqtisadi təsir.

Ekoloji turizmi etnoqrafik baxımdan nəzərə alsaq, onun inkişafı icmaların, kiçik xalqların, etnik qrupların sosial-iqtisadi göstəricilərinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərə bilər. Xüsusilə, səfər çərçivəsində turistlər xalq mədəniyyətləri, tətbiqi sənət, milli mahnı və rəqslər, yerli adətlərlə tanış olacaqlar ki, bu da iş yerləri və aborigenlər üçün vəsait axını təmin edəcək, onların qorunub saxlanmasına kömək edəcəkdir ənənəvi həyat tərzini.

Ekoturizmin bölgənin iqtisadi inkişafına verdiyi töhfə nə qədər yüksəkdirsə, yerli istehsal məhsullarından və materiallarından, yerli işçilərdən də o qədər çox istifadə edir. Bu, multiplikator effekti ilə yanaşı bölgədən və ölkədən gəlirin “sızması” amilindən irəli gəlir.

Buna baxmayaraq, ekoloji turizmin sosial göstəricilərə mənfi təsir göstərə biləcəyini qeyd etmək lazımdır, çünki son vaxtlar həm xaricdə, həm də Azərbaycanda bir çox mühafizə olunan ərazilər ziyarətçilər, xüsusən də “vəhşi” turist axınının artması ilə qarşılaşırlar. Qorunan ərazilərin çoxu bir tərəfdən getdikcə artan ekoturistlərin ehtiyaclarını ödəməyə, digər tərəfdən turizm fəaliyyətində istifadə olunan təbii ehtiyatların qorunmasına zəmanət verməyə hazır deyildi.

Turizmin ən geniş yayılmış təsirləri, qiymətləndirilməsi çətin olan sosial və mədəni çevrilmələrdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici dəyərlərin və davranış qaydalarının, turizmin tətbiqi ənənəvi sosial və mədəni mühiti çox vaxt məhv edir.

Turizm fəaliyyəti digər sahələrin - xüsusən də yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalının inkişafına səbəb olur. Turizm fəaliyyətindən əldə olunan gəlir, öz növbəsində, resurslardan daha səmərəli istifadəyə, habelə daha müasir texnologiyaların inkişafına və keçilməsinə imkan verir.

Turizmdə iş yerləri açmaq üçün yüksək fürsət var. Xidmət istiqaməti sayəsində turizmi “avtomatlaşdırmaq” çətindir. Turizm əsasən karyera yüksəlişi üçün fürsət verməyən az maaşlı, mövsümi işlərdən ibarətdir. Yüksək bacarıqlı iş yerləri çox vaxt kənd əhalisi üçün əlçatmazdır. Kəndlilərdə müstəqil bir iş aparmaq üçün bacarıq və maliyyə imkanları yoxdur.

Turizmin bəzi problemlərini həll etmək üçün ixtisaslı kadrlar tələb olunur (tərcüməçilər, bələdçilər, turizm agentlikləri rəhbərləri və təbiəti qoruma mütəxəssisləri və s.). Bu deyilənlərin hamısı yerli əhalinin rifahının artmasına da əhəmiyyətli bir təkan verir.

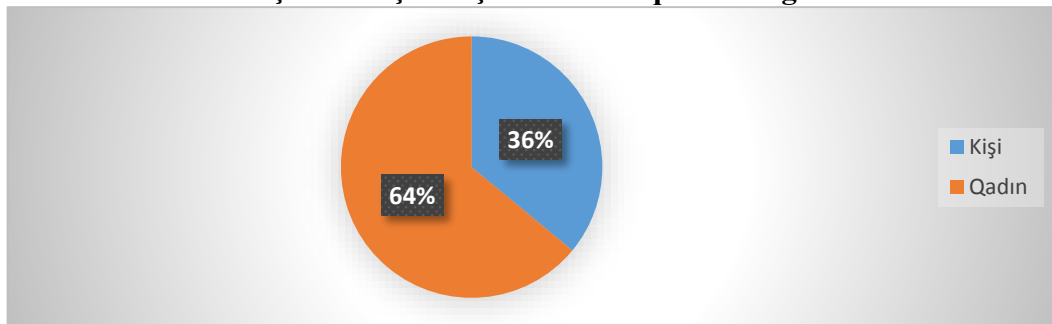
Beləliklə, bu sahədəki əsas problemlərdən biri yerli əhali ilə resurslar uğrunda rəqabətdir. Bu, ərazilərə özəl olaraq qorunan ətraf mühit statusu verildikdə, yerli sakinlərin çox vaxt ənənəvi və əhəmiyyətli təbiət idarəetmə növlərindən imtina etmək məcburiyyətində qaldıqları baxımından xüsusilə vacibdir. Kompensasiya pul ödənişləri və ya yerli əhalini yeni yaradılan işlərə cəlb etmək, daha rahat yaşayış şəraiti yaratmaq, məsələn yerli infrastrukturunu inkişaf etdirmək ola bilər.

Turizmin ilkin və ikinci dərəcəli gəlirləri müxtəlif iqtisadi sahələrə gedə bilər və fərqli aktyorlar tərəfindən əldə edilə bilər. Hər halda, gözlənilən kapital axını əhəmiyyətsiz olsa da, eko-turizmin planlaşdırılması ilk növbədə sözügedən bölgə daxilində təsir edəcək sahələri və aktyorları müəyyənləşdirməlidir. Eyni zamanda, gəlir axını inkişafı həm arzuolunan bir istiqamətə yönəldə bilər ki, bu da son dərəcə müsbət nəticələrə səbəb olur (məsələn, yerli ərzaq istehsalında artım) və istənilməyən bir istiqamətdə (məsələn, malların qiymətlərində artım) , yanacaq idxalına olan ehtiyacın artması və s.). “Yeni” gəlir mövcud sosial bərabərsizliyi artırma bilər və ya əksinə, yerli əhalinin yoxsul hissəsinə fayda verə bilər. Sosial-iqtisadi faydalar, yerli əhalinin ekoturizmin inkişafından alacağı bölgədə ekoturizmi inkişaf etdirən operatorların tipi ilə birbaşa əlaqəli və böyük ölçüdə asılı olacaqdır, yəni turizm agentliklərinin işçilərinin və sahiblərinin sosial məsuliyyətindən, firmaların böyüklüyündən, habelə personal üçün tələblərdən. Yerli sakinlərlə sosial-iqtisadi qarşılıqlı əlaqələr təşkil edərkən əvvəlcə yuxarıdakı məqamları nəzərə alan inkişaf strategiyası qurmaq lazımdır.

Hər bir bölgədə ekoloji turizmin inkişafı üçün gözlənilən gəlirliliyə, təklif olunan xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinə və onların təşviqi imkanlarına real baxış tələb olunur. Bunun üçün nəzərdən keçirilən ərazi üçün ekoloji turizmin inkişafının optimal səviyyəsini hesablamaq və bu səviyyəyə çatmağa aparan bir strategiya hazırlamaq vacibdir.

Ekoloji turizmin insanların yaşamının sağlamlaşdırılmasında, istirahətin daha bilgili və perspektiv həyata keçirilməsində mühüm rol oynadığını düşünərək insanların fikirlərini öyrənmək məqsədilə 21 sualdan ibarət anket sorğusu həyata keçirdik. Sorğuda respondentlərin ekoturizm haqqında anlayışlarını, ekoturist fəaliyyəti ilə məşğul olub-olmadıqlarını, bu istirahət formasından gözləntilərini, ölkəmizdə ekoturizmə mənfi təsir göstərən faktorları, ekoturizm və turizm arasındakı fərqi, ekoturizmin Azərbaycanda hansı bölgələrdə daha yaxşı inkişaf edəcəyini, ölkə üzrə ekoturizmin inkişafı və insanların ekoturizmə marağının artması üçün təkliflərini öyrənməyə çalışdıq.

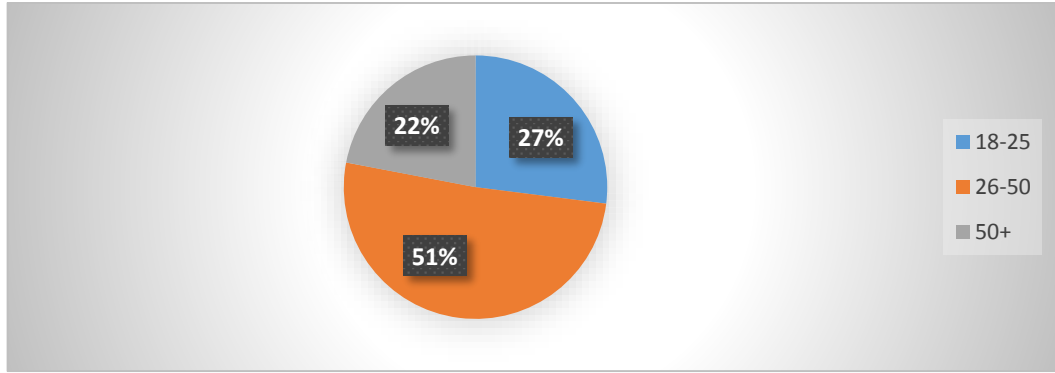
Şəkil 4: İştirakçıların demoqrafik bölgüsü

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

Sorğuda ümumi 168 nəfər iştirak etmişdir. Bunlardan 107 nəfəri qadın, 61 nəfəri isə kişidir. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti isə müvafiq olaraq 64%- i qadın, 36%- i isə kişidir.

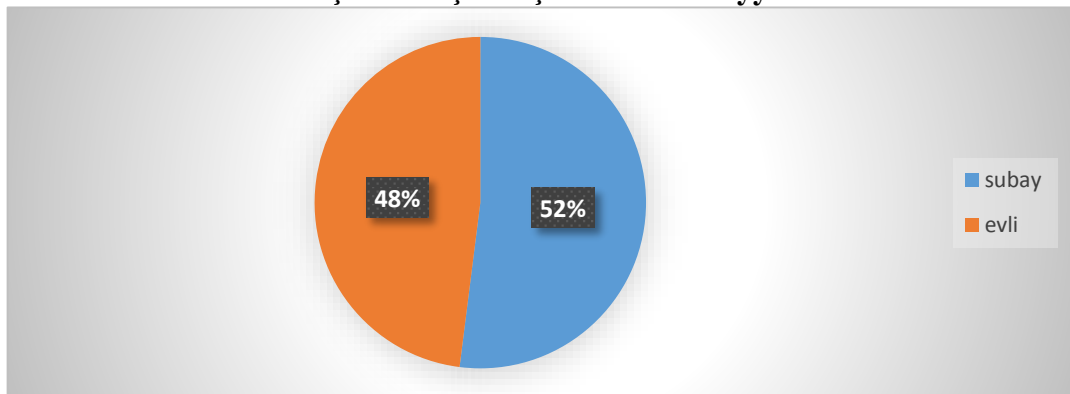
Şəkil 5: İştirakçıların yaşı

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

Sorğuda ümumi 167 nəfər iştirak etmişdir. Respondentlərin 45 nəfəri 18-25 yaş, 85 nəfəri 26-50 yaş, 37 nəfəri isə 50+ yaş qrupuna daxildir. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti isə müvafiq olaraq 18-25 yaş qrupu 27%, 26-50 yaş qrupu 51%, 50+ yaş qrupu isə 22% olmuşdur. Sorğuda 26-50 yaş aralığında olanların fəal iştirak etməsi şəkildən də aydın görünür. Digər fəal iştirak edən qrup isə 18-25 yaş aralığında olan gənclərdir. 50+ şəxslərin sorğuda daha az iştirak etmələrinə baxmayaraq ekoturizmin ölkə ərazisində daha yaxşı inkişaf etməsi üçün söylənilən təkliflərdə maraqlı nüanslar qeyd etmişlər.

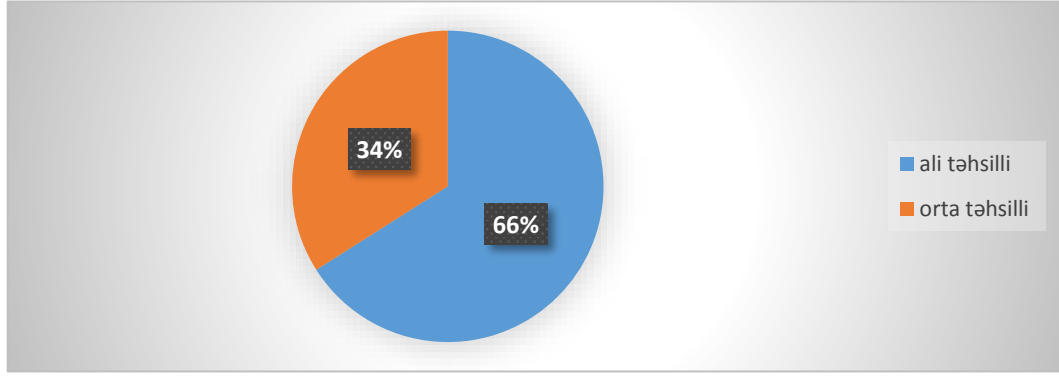
Şəkil 6: İştirakçıların ailə vəziyyəti

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

İştirakçılardan 88 nəfər subay, 80 nəfər isə evlidir. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti isə müvafiq olaraq 52% subay, 48% evlidir.

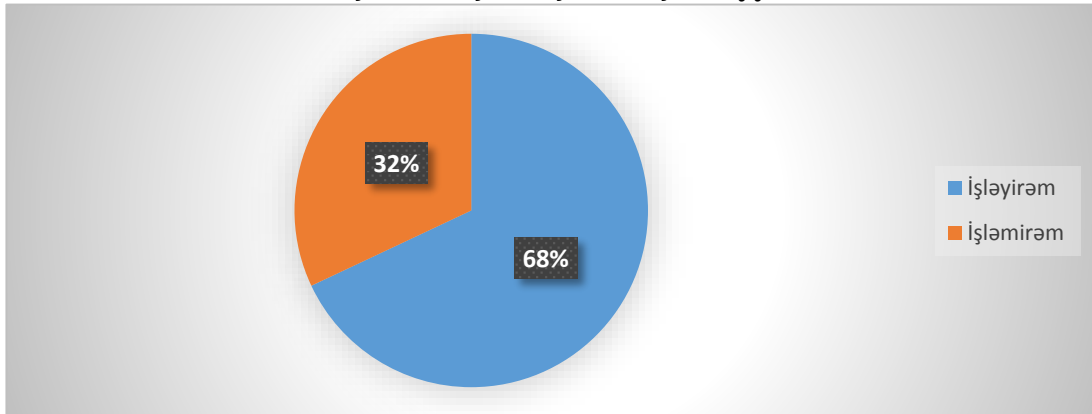
Şəkil 7: İştirakçıların təhsil səviyyəsi

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

İştirakçıların 110 nəfəri ali təhsilli, 58 nəfəri isə orta təhsillidir. Ümumi göstəricidə faiz nisbətləri isə müvafiq olaraq 66% ali təhsilli, 34% orta təhsillidir. Ali təhsilli şəxslər iş fəaliyyətində daha fəal olduqları üçün turizm sahəsində də daha çox yer tuturlar. Beləki ekoturizm bahalı turizm növü hesab edildiyi üçün bu istirahət formasında daha çox ali təhsilli şəxslərin iştirakı müşahidə olunur. Xüsusilə də Avropa ölkələrində bu proses geniş vüsət almışdır. Orta təhsilli şəxslər isə kiçik qruplar şəklində ekoturizmin müxtəlif növlərindən əyləncə, dağ turizmi, trekking, safari və.s yararlanaraq təbiətin zövqünə vara bilirlər.

Şəkil 8: İştirakçıların iş fəaliyyəti

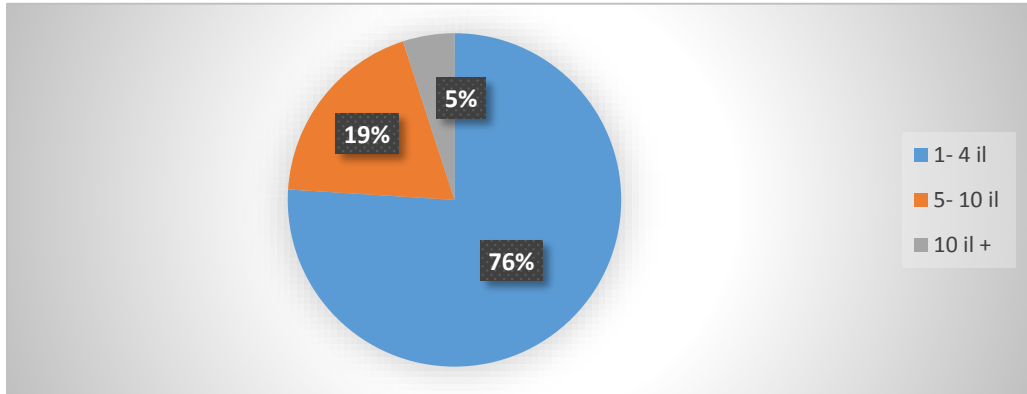

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

İştirakçıların 114 nəfəri məşğuldur, 54 nəfəri işsizdir. İşləyən respondentlər fərqli sahələr üzrə fəaliyyət göstərirlər: mühasibat, bank, turizm, təhsil, telekommunikasiya, maşınqayırma, xəritə mühəndislik, sığorta, gəmiçilik, otelçilik,

ekologiya, gömrük, zoologiya, kimya, səhiyyə, kino, istehsalat, ticarət, xidmət, tərcümə və.s Faiz nisbəti müvafiq olaraq 68% məşğul, 32% işsizdir.

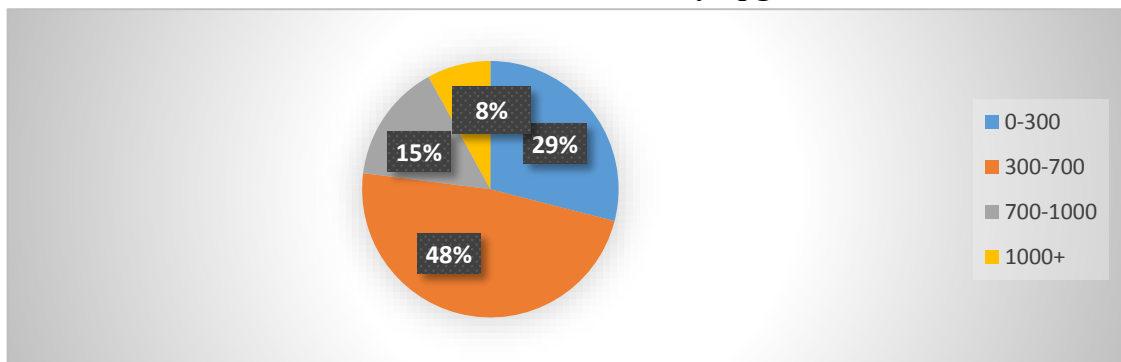
Şəkil 9: İştirakçıların iş stajı

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

Məşğul 114 nəfər respondentin 81 nəfəri 1-4 il, 24 nəfəri 5-10, 9 nəfər isə 10+ il arasında iş stajına malikdir. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 76%, 19% , 5% -dir. Anketdən də bəlli olduğu kimi iş stajı 1-4 il arasında olan şəxslər sorğuda fəal iştirakçı olmuşlar.

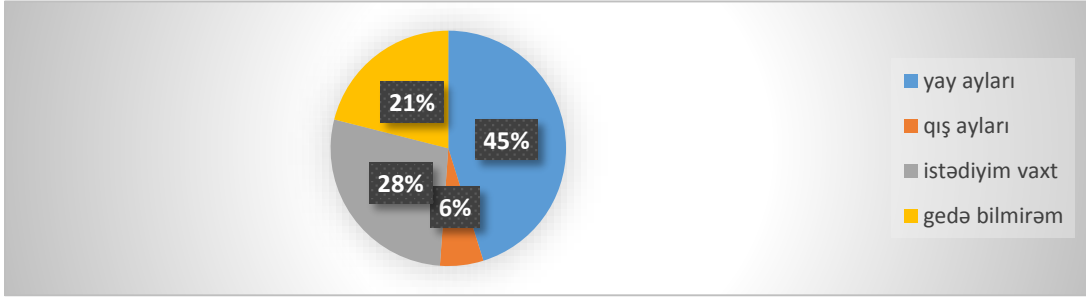
Şəkil 10: İştirakçıların aylıq gəlirləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

Məşğul 114 nəfər respondentin 31 nəfəri 0-300, 52 nəfəri 300-700 , 20 nəfəri 700-1000, 11 nəfəri isə 1000+ məbləğində aylıq gəlirə malikdirlər. Faiz nisbəti müvafiq olaraq 29%, 48% , 15% və 8%-dir.

Şəkil 11: İştirakçıların istirahətə üstünlük verdiyi aylar

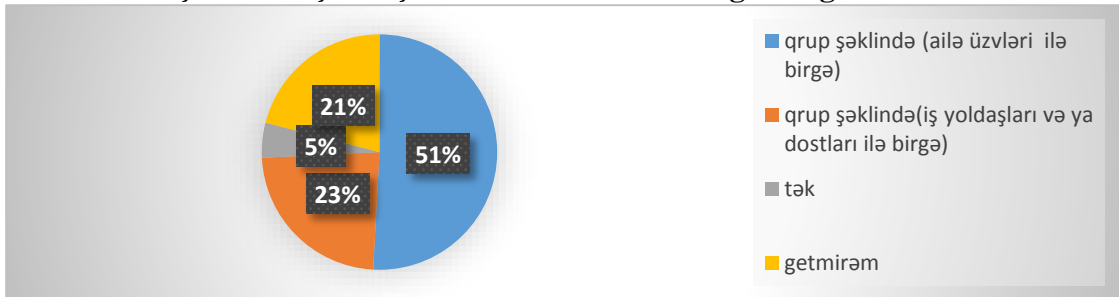

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

İştirakçıların 76 nəfəri yay aylarında, 10 nəfəri qış, 46 nəfəri isə istənilən vaxt turizm xidmətlərindən istifadə edirlər. 35 nəfər isə istirahətə gedə bilmədiklərini bildirmişlər. Faiz nisbəti müvafiq olaraq 45%, 6% , 28% və 21%-dir.

Göstəricilərə baxsaq görürük ki, insanların əksəriyyəti (76 nəfər) yay aylarında, az bir qism isə (10 nəfər) qış aylarında istirahətə üstünlük verirlər. 46 nəfərin isə istənilən vaxt turizm xidmətlərindən istifadə etməsi təbii ki, həmin şəxslərin gəlirlilik göstəricisi ilə birbaşa əlaqəlidir. 21% insanın istirahətə gedə bilməməsi isə yüksək göstərici olaraq qiymətləndirilə bilər.

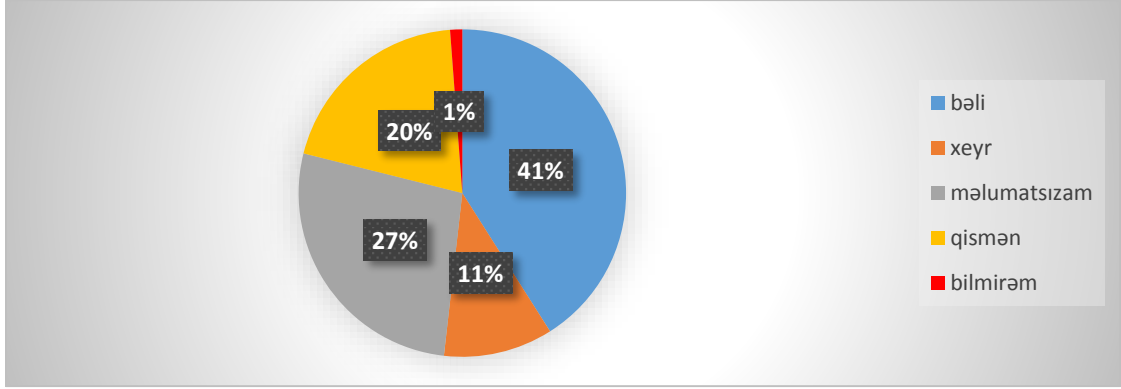
Şəkil 12: İştirakçıların istirahətə kim ilə getmə göstəriciləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

İştirakçıların 85 nəfəri ailə üzvləri ilə, 39 nəfəri dostlarla, 8 nəfəri tək səfərə çıxdılarını, 35 nəfər isə getmədiklərini söyləmişlər. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 51%, 23% , 5% və 21%-dir. Sorğuda iştirakçıların daha çox ailə üzvləri ilə istirahətə getməsi müşahidə olunur (51%).

Şəkil 13: İştirakçıların ekoturizm haqqında məlumatlılıq göstəriciləri

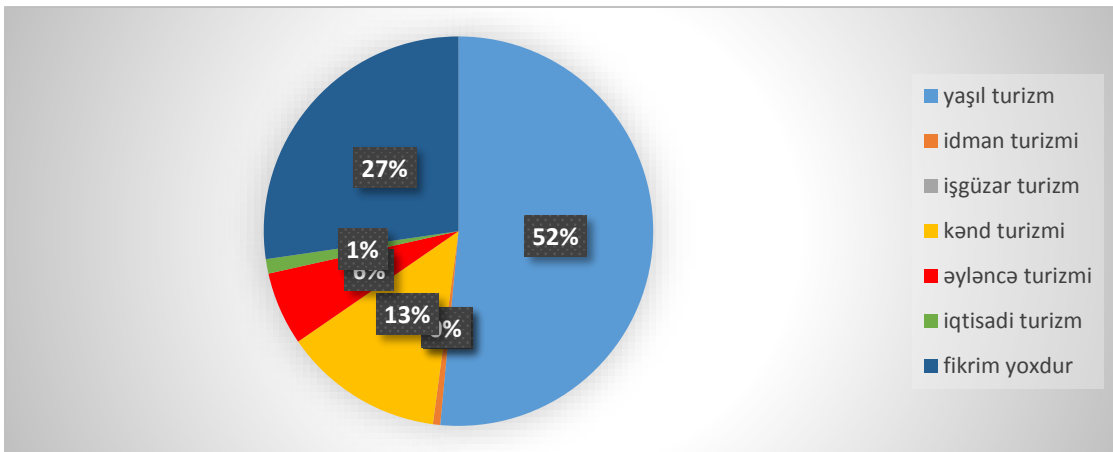

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçıların ekoturizm barədə bilgililub-olmadıqlarını soruşduğumuz zaman məlum oldu ki, 69 nəfər “bəli”, 19 nəfər “xeyr”, 45 nəfər “məlumatsızam”, 33 nəfər “qismən”, 2 nəfər isə “bilmirəm” variantlarını seçmişlər. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 41%, 11%, 27%, 20% və 1%-dir.

Göstəricilərə baxdığımız zaman insanların ekoturizm barədə müəyyən məlumata malik olduğunu söyləyə bilərik, lakin bir o qədər də ekoturizm barədə məlumatsızlıq, bilgi azlığı, bilinməzlik göstəricilərinin də yüksək səviyyədə olduğu göz önündədir.

Şəkil 14: İştirakçıların ekoturizm dedikdə anladıqları turizm növləri

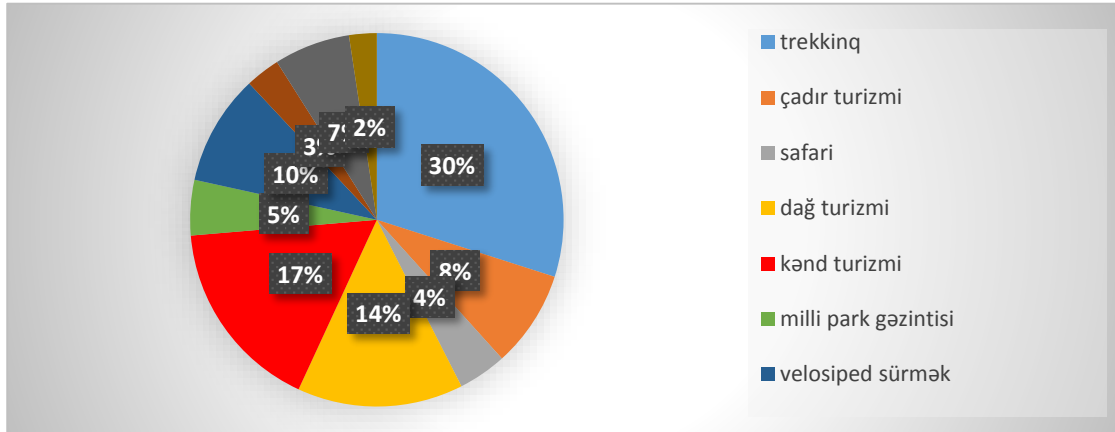

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçılardan ekoturizm dedikdə başa düşdükleri turizm növlərini soruşduq və məlum oldu ki, 86 nəfər yaşıl turizm, 1 nəfər idman turizmi, 22 nəfər kənd turizmi,

10 nəfər əyləncə turizmi, 2 nəfər iqtisadi turizm, 46 nəfər isə “fikrim yoxdur” variantlarını seçmişlər. İşgüzar turizm isə heç kim tərəfindən seçilməmişdir. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 52%, 1%, 13%, 6%, 1%, 27% və 0%-dir.

Şəkil 15: İştirakçıların məşğul olduqları ekoturist fəaliyyətləri

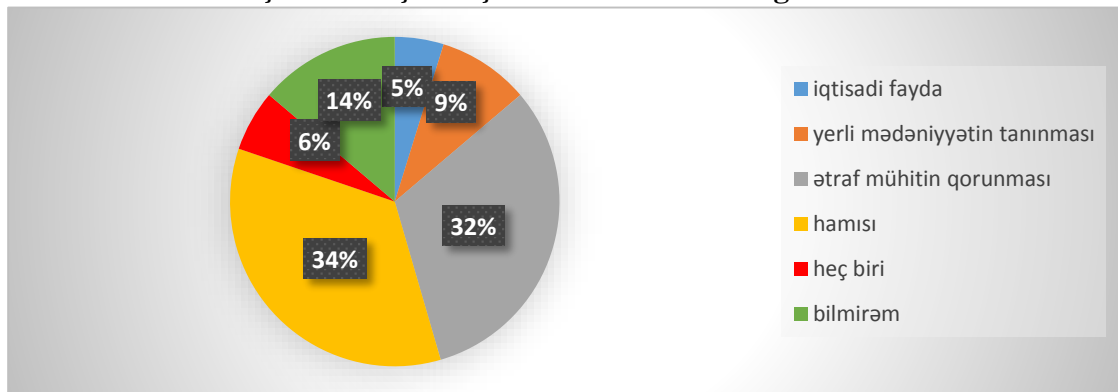

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakılardan hansı ekoturist fəaliyyəti ilə məşğul olduqlarını soruşduq və bəlli oldu ki, 50 nəfər trekking, 14 nəfər çadır turizmi, 7 nəfər safari, 24 nəfər dağ turizmi, 28 nəfər kənd turizmi, 8 nəfər milli park gəzintisi, 16 nəfər velosiped sürmək, 5 nəfər xalqın qədim adətlərini, müxtəlif rəqsləri öyrənmək, 11 nəfər “heç biri”, 4 nəfər “bilmirəm” variantlarını seçmişlər.

Faiz nisbəti müvafiq olaraq 30%, 8%, 4%, 14%, 17%, 5%, 10%, 3%, 7%, 2%-dir.

Şəkil 16: İştirakçıların ekoturizmdən gözləntiləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

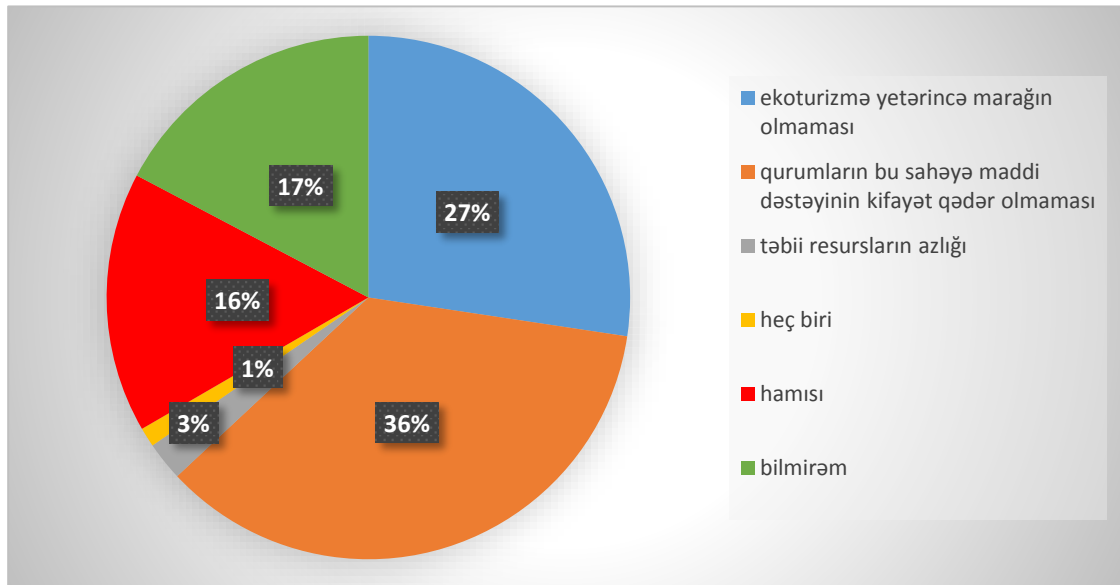
İştirakçıların ekoturizmdən gözləntilərini öyrəndiyimiz zaman məlum oldu ki, 8 nəfər iqtisadi fayda, 15 nəfər yerli mədəniyyətin tanınması, 54 nəfər ətraf mühitin qorunması, 58 nəfər “hamısı”, 10 nəfər “heç biri”, 23 nəfər “bilmirəm” seçimlərini etmişlər.

Anketdə faiz göstəricilərinin nisbəti müvafiq olaraq 5%, 9%, 32%, 34%, 6%, 14%-dir.

Anket sorğusundakı faiz göstəricilərinə baxdığımız zaman müəyyən etmək olur ki, ətraf mühitin qorunması cavabı ilə (32%), “hamısı” variantını seçən şəxslərin (34%) faiz nisbəti bir-birinə çox yaxındır.

Digər tərəfdən isə iştirakçıların ekoturizm gözləntilərində “bilmirəm” variantının faizinin (14%) yüksək olması ekoturizm barədə bilgisizliyin olduğunu, təbliğat məsələlərində yetərsizliyin müşahidə edildiyini, ekoloji turizmin ölkə səviyyəsində planlı təşkilinin azlığını və iştirakçılar üçün bu sahənin maraq dairələrində olmadığını söyləməyə bizə imkan verir.

Şəkil 17: İştirakçılara görə ölkəmizdə ekoturizmə mənfi təsir göstərən faktorlar

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUjYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçılardan ölkəmizdə ekoturizmə mənfi təsir göstərən faktorları soruşduq və bəlli oldu ki, 46 nəfər ekoturizmə yetərinəcə marağın olmaması, 60 nəfər qurumların bu sahəyə maddi dəstəyinin kifayət qədər olmaması, 4 nəfər təbii

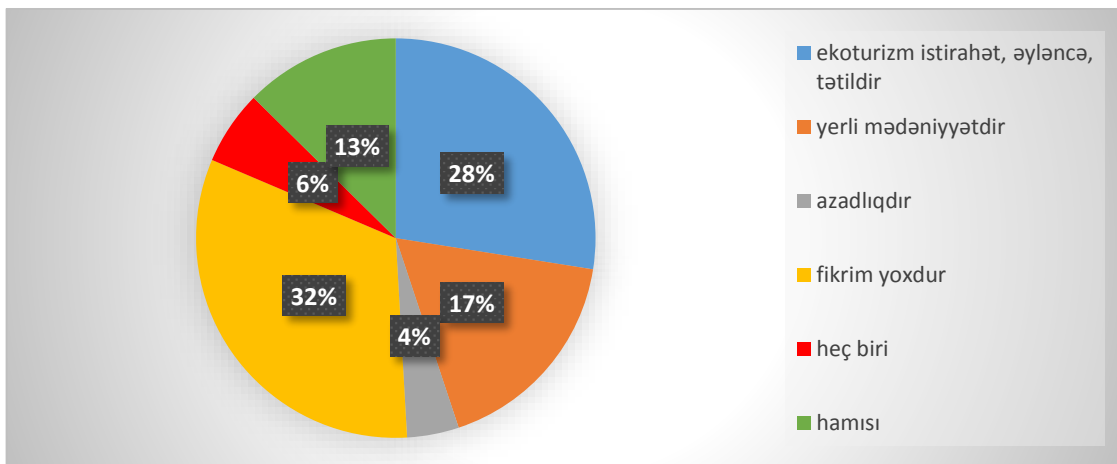
resursların azlığı, 2 nəfər “heç biri”, 27 nəfər “hamısı”, 29 nəfər “bilmirəm” seçimlərini etmişlər.

Faiz nisbəti müvafiq olaraq 27%, 36%, 3%, 1%, 16%, 17%-dir.

Faiz göstəricilərinə nəzər yetirdiyimiz zaman söyləyə bilərik ki, respondentlərin 36%-i (60 nəfər) ölkəmizdə ekoturizmə mənfi təsir göstərən faktorlar arasından qurumların bu sahəyə maddi dəstəyinin kifayət qədər olmaması variantını daha çox təsdiqləyirlər.

Digər yüksək faizə sahib olan variant isə ekoloji turizmə marağın olmaması ilə (27%) əlaqəlidir. 3-cü sırada olan yüksək faiz göstəricisi (17%) “bilmirəm” variantıdır. Bu variantın sorğuda yüksək faizə sahib olması ekoloji turizmin yetəri qədər geniş platformada tanınmaması, bu sahə ilə insanların arasında bir bağlılığın olmaması, insanların məlumatlılıq dərəcələrinin aşağı olması kimi dəyərləndirilə bilər.

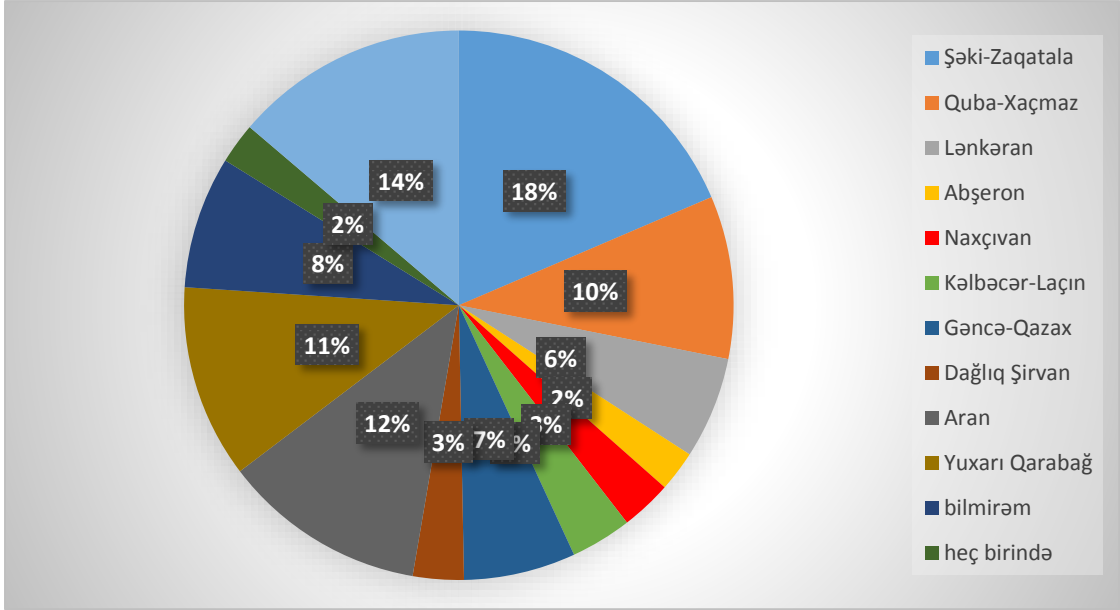
Şəkil 18: İştirakçılara görə ekoturizm və turizm arasındakı fərq

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHor7GBzW8q8>)

İştirakçılardan ekoturizm və turizm arasındakı fərqi öyrəndik və bəlli oldu ki, 47 nəfər ekoturizm istirahət, əyləncə, tətildir, 29 nəfər yerli mədəniyyətdir, 7 nəfər azadlıqdır, 54 nəfər fikrim yoxdur, 10 nəfər heç biri, 21 nəfər isə hamısı söyləmişdir.

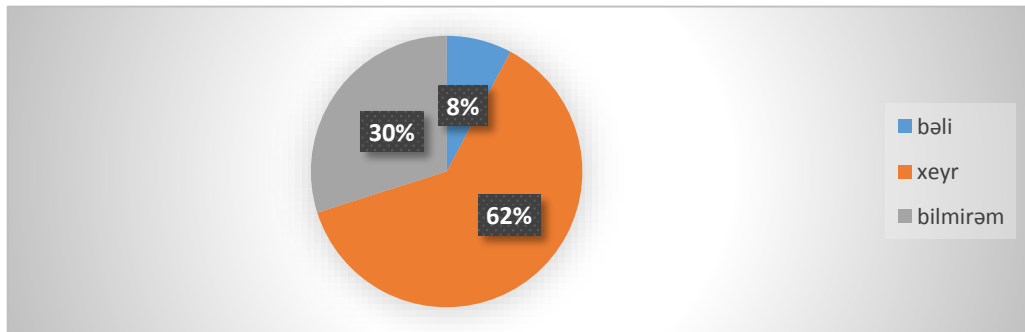
Şəkil 19: İştirakçılara görə Azərbaycanda ekoturizmin inkişaf edə biləcəyi bölgələr

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçılara Azərbaycanda ekoturizm hansı bölgələrdə daha yaxşı inkişaf edə bilər deyə soruşduq və onlardan 31 nəfəri Şəki-Zaqatala, 17 nəfəri Quba-Xaçmaz, 10 nəfəri Lənkəran, 4 nəfəri Abşeron, 5 nəfəri Naxçıvan, 6 nəfəri Kəlbəcər-Laçın, 11 nəfəri Gəncə-Qazax, 5 nəfəri Dağlıq Şirvan, 20 nəfər Aran, 19 nəfəri Yuxarı Qarabağ, 13 nəfəri bilmirəm, 4 nəfəri heç birində, 23 nəfəri hamısında cavabları ilə razılaşdılar. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 18%, 10%, 6%, 2%, 3%, 4%, 7%, 3%, 12%, 11%, 8%, 2%, 14%-dir.

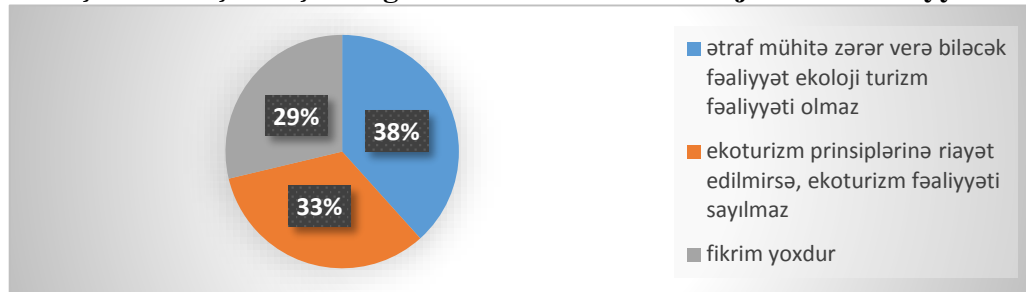
Şəkil 20: İştirakçılara görə təbii ərazilərdə edilən hər fəaliyyət

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçılara təbii ərazilərdə edilən hər bir fəaliyyət ekoturizm fəaliyyətdirmi deyə soruşduqda nəticə olaraq 13 nəfər “bəli”, 105 nəfər “xeyr”, 50 nəfər “bilmirəm” cavablarını verdilər. Faiz nisbəti müvafiq olaraq 8%, 62%, 30%-dir.

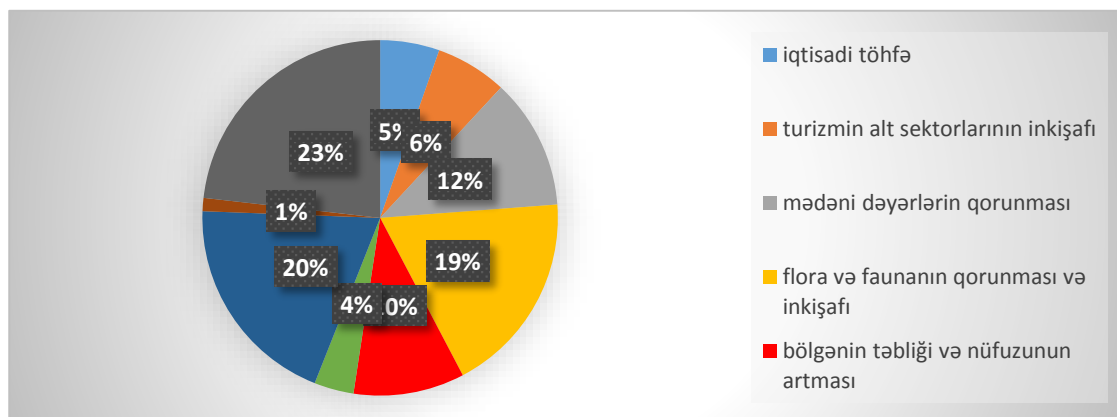
Şəkil 21: İştirakçılara görə təbii ərazilərdə ekoloji turizm fəaliyyəti

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçılara niyə təbii ərazilərdə edilən hər bir fəaliyyət ekoturizm fəaliyyəti deyildir deyə soruşduqda 65 nəfəri ətraf mühitə zərər verə biləcək fəaliyyət ekoloji turizm fəaliyyəti olmaz, 55 nəfəri ekoturizm prinsiplərinə riayət edilmirsə, ekoturizm fəaliyyəti sayılmaz, 48 nəfəri isə fikrim yoxdur variantları ilə razılaşdılar. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 38%, 33%, 29%-dir.

Şəkil 22: İştirakçılara görə ekoturizm fəaliyyətinin regionlara verdiyi töhfələr

Mənbə: Müəllif tərəfindən anket sorğusu əsasında tərtib edilmişdir. (<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

İştirakçılardan ekoturizm fəaliyyətinin regionlara verdiyi töhfələr barədə soruşduqda məlum oldu ki, 9 nəfər iqtisadi töhfə, 11 nəfər turizmin alt sektorlarının inkişafı, 20 nəfər mədəni dəyərlərin qorunması, 31 nəfər flora və faunanın

qorunması və inkişafı, 17 nəfər bölgənin təbliği və nüfuzunun artması, 6 nəfər sosial əlaqələrin inkişafı, 33 nəfər bilmirəm, 2 nəfər heç biri, 39 nəfər hamısı cavabı ilə razılaşıdılar. Ümumi göstəricidə faiz nisbəti müvafiq olaraq 5%, 6%, 12%, 19%, 10%, 4%, 20%, 1%, 23%-dir.

Son suallardan biri açıq sualdır. Ekoloji turizm barədə kifayət qədər anlayışınız varmı? Yoxdursa səbəb nədir? başlığı adı altında qoyulmuşdur. Ümumi cavablardan əldə etdiyimiz nəticə iştirakçıların kifayət qədər anlayışlarının olmaması ilə əlaqədardır. Səbəb faktoru kimi isə ekoturizm barədə kütləvi məlumatlandırmanın azlığı, mətbuatın bu məsələyə həssas yanaşmaması, ekoturizmin insanların maraq dairəsindən kənarında olması, lazimi qurumların təbliğat məşinlərinin yaxşı işləməməsi ilə bağlıdır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA EKOLOJİ TURİZMİN İNKİŞAFININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanca ekoloji turizmin əsas problemləri və həlli istiqamətləri

İqtisadiyyatın alternativ sahələrinin inkişafı üzrə dövlət proqramları iqtisadi inkişafın mərhələli keçidini həyata keçirmək və ölkənin enerji resurslarının ixracından asılılığını azaltmaq üçün hazırlanmışdır. Dövlət proqramının addım-addım həyata keçirilməsi “yol xəritəsi”-də - Azərbaycanın on illik inkişaf strategiyası olan sənəddə qoyulub. Turizm daxil olmaqla iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafını təmin edir.

Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafının əsas problemlərinə SWOT analizlə baxaq.

Cədvəl 7: Azərbaycanca ekoloji turizmin inkişafının SWOT analizi

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
UNESCO siyahısına daxil edilmiş çox sayda dünya əhəmiyyətli təbii turizm mənbələrinin mövcudluğu.	Ekoloji turizmin təşkil edilməsinin yüksək qiyməti. Kifayət qədər təsirli dövlət ətraf mühit siyasəti, ekoloji turizm üçün inkişaf etmiş hüquqi baza. Ekoloji turizm sahəsində ixtisaslı kadr çatışmazlığı. Azərbaycanda təsirli marka və marketinqin olmaması. Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafı üçün aydın bir strategiyanın olmaması. Dərslərlərin olmaması.
Fürsətlər	Təhlükələr
Ekoloji turizmin dünyada artan populyarlığı. Yeni müştəri qruplarının meydana çıxması.	Azərbaycanın ekoloji turistlərin yaşayış yerlərindən uzaqlığı. Ekoloji turizmin inkişafında nəqliyyat komponentinin yüksək qiyməti. Əhəlinin aşağı alıcılıq qabiliyyəti, əhəlinin və müəssisələrin təbiəti qorumaq üçün öz vəsaitlərini xərcləmək istəməmələri.

Mənbə: Hacızadə E.M “Azərbaycanda turizm biznesi: inkişaf meyilləri və perspektivlər” (2012) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafına mane olan səbəblərdən biri də infrastrukturun zəif inkişafıdır. Azərbaycanın təbii əraziləri nə qədər gözəl olsa da, turistlər üçün xidmət sahələri olmayan yerlərə getməyəcəklər: yaşayış, yemək, sanitariya qovşağı. İnfrastruktur inşası hər şeydən üstündür. Təcrübə göstərir ki, lazımı

infrastruktur olmadan ekoloji turizmi inkişaf etdirmək cəhdləri uğursuzluqla bitmir, həm də ətraf mühitə düzəlməz ziyan vurur. Ekoloji turizm üçün infrastruktur bir tərəfdən turistlərə xidmət göstərməli, digər tərəfdən təbii təbiətin qorunmasına kömək etməlidir (Cabbarov Ə.X. 2015).

Digər bir problem, ekoloji turizm obyektlərinin ekoturistlərin yaşayış yerlərindən uzaq olmasıdır. Bir qayda olaraq, Azərbaycanın ən gözəl təbii əraziləri ənənəvi yerlərdən çox məsafədə yerləşir.

Ekoloji turizmin inkişafı üçün məhdudlaşdırıcı amillər arasında turizmdə ətraf mühit texnologiyalarını peşəkar səviyyədə bilən kifayət qədər ixtisaslı kadr çatışmazlığı da var. Azərbaycanda ekoloji turizm üçün bu tip işlərin yüksək mövsümi olması ilə əlaqəli peşəkar bələdçilər çatışmazlığı var.

Öz turizm markasının formalaşması Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafı üçün eyni dərəcədə vacibdir.

Uşaqlara, tələbələrə universitetlərdə dərslərinin tədris edilməsi, dərslərin keçirilməsi, aşılması ekoloji mədəniyyətin inkişafına təsir edə bilər.

Azərbaycanın bənzərsiz gözəl təbii guşələrinin vahid ekoloji marka altında birləşməsi Azərbaycanın ekoturizm ölkəsi kimi müsbət imicinin formalaşmasına, ekoturizm obyektlərinin tanınmasının artmasına, bölgələrə investisiyaların cəlb olunmasına və yeni iş yerlərinin açılmasına kömək edəcəkdir.

Yuxarıda göstərilən problemlərə əlavə olaraq, Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafına sosial amillər də təsir göstərir. Bu, əhalinin kifayət qədər yüksək ümumi ekoloji mədəniyyəti, vətəndaşların və təşkilatların öz vəsaitlərini təbiəti qorumağa xərcləməməsi, ölkə əhalisinin ucuz xarici çimərlik turizmindən uzun müddət təcrid olunması, əhalinin aşağı alıcılıq qabiliyyətidir.

Azərbaycanda ekoloji turizmi inkişaf etdirərkən yalnız xarici ekoturistlərin cəlb edilməsinə diqqət yetirilməməlidir. Əvvəlcə həmvətənlərinin ekoloji istirahəti üçün yaxşı şərait yaratmış ölkələrdə daxili ekoloji turizm fəal inkişaf edir. Ən çox ABŞ, Kanada, Fransa, Almaniya, Böyük Britaniyada inkişaf etmişdir. Cənub-Şərqi Asiyanın bəzi ölkələrində (Tayland, İndoneziya) ekoturizmə daxili bazar tələbatı artır.

Amerika Birləşmiş Ştatları dünyada həm yerli, həm də beynəlxalq ekoturizmlə əlaqəli ən çox quruma sahibdir. Ekoturizmin dövlət səviyyəsində kiçik bir əhəmiyyəti olan ABŞ-da və digər inkişaf etmiş ölkələrdə regional və yerli səviyyələrdə rolu durmadan artır.

ABŞ-da milli parklar hər il 1-5 milyon turist qəbul edir. Amerikalılar tətillərini orada keçirir, səyahət edir, təhsil turları təşkil edir və təbiətin qoynunda istirahət edir. Bunun üçün istifadəsi dövlət orqanlar tərəfindən idarə olunan parklardan magistral yollar çəkilməmişdir. “Toxunulmamış ərazilər”ində avtomobil səyahətinə qadağa qoyulur. Ümumiyyətlə sürücülər parkın ətrafına cəmləşirlər. Marşrutlar elə qurulub ki, qonaqlar avtomobillərindən görməli yerləri görə bilsinlər. Milli parklarda turistlərin qayıqla və ya motorlu qayıqla üzdükləri su yolları var. Bu məqsəd üçün təyin edilmiş dağ yolları boyunca at sürmək olar. Xüsusi seçilmiş yerlərdə, düşərgələrdə, çayxanalı istirahət yerlərində, kirayə məntəqələrində, dükanlarda, səyahət üçün lazım olan malları, suvenirlər və hətta yanğınlar üçün kömür satdıqları yer var. Milli parklarda ağac kəsmək və yalnız metal dairələri olan kaminlə xüsusi təchiz olunmuş park yerlərində yanğın törətmək qəti qadağandır. Həm də mənzillər, masalar və skamyalar olan xüsusi gəzinti sahələri var. Marşrutlarda turistlərin davranışına ciddi bir tələb qoyulur - təbiətə yaxşı qulluq etmək. Qaydaların pozulmasına görə ciddi cəzalar nəzərdə tutulur - böyük miqdarda cərimədən azadlıqdan məhrum etmə (zərərli brakonyerlik halında).

Parkların çoxunun giriş haqqı var. Bu tətillərdən, müddətindən və marşrutundan asılıdır. Bir neçə milli parkı gəzərkən illik bilet almaq mümkündür. Belə bir bilet sahibi və onunla birlikdə xüsusi avtomobildə olan bütün sərnəşinlər üçün etibarlıdır. Otellər və motellər milli parklarda və ətrafında yerləşir. Ən populyar parklarda ən yaxın şəhərlərdən və hava limanlarından qonaqların gəlişi mütəşəkkil bir şəkildə həyata keçirilir və bu da avtomobildəki əngəlləri çıxarır. Turistlər üçün hər zövqə uyğun marşrutlar var: yürüyüş, at sürmə, xizək. Yürüyüş, təbii parkları ziyarət edən turistlər arasında populyardır. Xüsusi hazırlanmış marşrutlar boyunca bazalarda və ya müstəqil olaraq edilə bilər. Turistlərin qrup səyahətlərinə bioloqlar rəhbərlik edir. Hava gəzintiləri var.

ABŞ milli parklarının təcrübəsi göstərir ki, düzgün iş göstərilə, ölkədən milyonlarla turist cəlb etmək olar. Bunun üçün maarifləndirmə işini inkişaf etdirmək, ekoloji təhsili aktiv şəkildə tətbiq etmək və əhalinin mədəni səviyyəsini yüksəltmək lazımdır.

Hər bir ölkədə ekoloji turizmin uğurlu inkişafı üçün əsas şərt kimi aktiv ətraf mühitin qorunması tələb olunur. Kifayət qədər böyük və sabit bir turist axını yalnız görmək üçün bir şey olduqda cəlb edilə bilər. Bənzərsiz təbiət və gözəl mənzərələr, şübhəsiz ki, ərazinin ən böyük müsbət cəhətidir, lakin maraqlı heyvanlar yoxdur və ya azdır, təbii mühit çirklənsə, turistlərin diqqətini cəlb etmək çətin olacaq. Ekoloji turizm, hökumətin təbii ətraf mühiti fəal şəkildə qoruduğu, ekoloji turizm üçün əlverişli bir siyasi çərçivənin yaradıldığı, ətraf mühitin təşəbbüsləri, layihələrinin və hərəkətlərinin bütün hakimiyyət səviyyələrində dəstəkləndiyi, ətraf mühitin mühafizəsi işinin ayrılmaz bir hissəsi olduğu ölkələrdə fəal şəkildə inkişaf edir.

Azərbaycanda dövlət ətraf mühit təbliğatı və təhsili tətbiq edilməlidir. Media, televiziya və internet saytlarında ətraf mühit məsələlərinə daha çox diqqət yetirilməlidir. Əsas ekologiya anlayışları uşaq bağçasından başlayaraq aşılmalı və sonradan ekoloji mədəniyyət normaları orta və ali təhsil müəssisələrində gündəmə gətirilməlidir. Ekoloji turizmin aktiv dövlət dəstəyinə ehtiyacı var (Gülalıyev Ç.G. 2017).

Yerli turistlər üçün ekoturizm demək olar ki, bütün yaş qrupları və fərqli maddi imkanları olan insanlar üçün mövcuddur. İnkişafı əhalinin istirahət coğrafiyasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir və yığılmış turizm məhsuluna alternativ yaradır.

Unikal təbii komplekslərə nizamsız səfərlər təbiətə çox mənfi təsir göstərir: nadir bitkilər məhv edilir, ağaclar nəzarətsiz şəkildə kəsilir, su hövzələri çirklənir, torpaq tapdalanır, meşələrdə, çayların sahillərində zibil “dağları” böyüyür.

Bakının və ətraf kəndlərin sosial-iqtisadi inkişafı üçün bütün proqramlarda ekoloji turizmin vəziyyətin yaxşılaşdırılması prioritet sahələrdən biri kimi öz əksini tapmışdır. Bu proqramlar çərçivəsində Bakı şəhərinin və Abşeron yarımadasının məskunlaşmış ərazilərinə kanalizasiya sistemlərinin verilməsi, mövcud təmizləyici

qurğuların yenidən qurulması və yenilərinin inşası istiqamətində ardıcıl layihələr həyata keçirilir.

Xəzər dənizi Azərbaycan Respublikasının paytaxtının ekoloji tarazlığının təmin edilməsində xüsusi rol oynayır. Lakin Xəzərin hüquqi statusunun müəyyənləşdirilməsinə dair açıq vəziyyət, çirklənmədən qorunmaq və nadir faunanı qorumaq üçün çoxtərəfli tədbirlərin həyata keçirilməsini məhdudlaşdırır. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Xəzər dənizini çirklənmədən qorumaq, orada geniş yayılmış canlı orqanizmləri, xüsusən də nərə balığı kimi nadir və dünya şöhrətli balıq növlərini qorumaq üçün lazımı infrastruktur yaradaraq birtərəfli qaydada böyük investisiyalar xərcləyən bir ölkədir. Bu fəaliyyət son illərdə geniş yayılmışdır.

Respublikanın ekoloji turizm kimi ehtiyatlı turizm növünün inkişafı üçün bir strategiya və xüsusi planlar hazırlamağa çox ehtiyacı var. Ekoturizmin inkişaf strategiyası dünya təcrübəsinə və ekoturizmin inkişafına töhfə verəcək və həm müvafiq qurumlardan, ictimai təşkilatlardan, həm də kommertiya strukturlarından (vergi qanunvericiliyi) olan marağı artıracaq bir sıra hüquqi və iqtisadi tənziqləmə və metodoloji sənədlərə əsaslanmalıdır (Kazımov Ə., Əhmədova E.2019).

Ekoloji turizmin meyar və tələblərinin müəyyənləşdirilməsi, ekoloji marşrutların turizm marşrutlarının sertifikatlaşdırılması və bu strategiyada Azərbaycan İdman və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Standartı xüsusi rol oynamalıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İnzibati İşlər İdarəsinin Turizm şöbəsi, ölkənin bütün qorunan ərazilərinin, o cümlədən turizm məqsədləri üçün istifadəsinə nəzarəti həyata keçirməlidir.

Bu sahədə ən son iş təcrübəsinin məsləhətləşmə dəstəyi və yayılması üçün mərkəzlərin yaradılması məsləhət olardı.

Azərbaycan Respublikasının Milli Turizm Agentliyi vahid informasiya məkanının genişləndirilməsi və ekoturizm obyektlərinin ekoloji turizmin inkişafı üçün qlobal sistemə cəlb edilməsi imkanlarını təmin etməlidir. Təşkilati tədbirlərin kompleksi arasında marketinq, reklam və ekoturizm imkanlarının təbliği, konkret bir turizm məhsulu üçün cəlbəedici və layiqli bir imic inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır.

Əlbətdə ki, hər yerdə ekoloji turizmin inkişafı üçün dərhal şərait yaratmaq mümkün deyil. Buna görə dövlətin maraqlı şəxsləri ilə birlikdə hər bölgədə 1-2 ərazinin ekoloji turizm marşrutlarının təşkili üçün əsas kimi təyin edilməsi məsləhətdir. Mütəxəssislər bu ərazilərin hər birinə icazə verilən maksimum antropogen yük normalarını təyin etməli, ekoturizm fəaliyyətinin planlaşdırılması, idarəedilməsi və monitorinqi üzərində düşünməlidirlər. Bu, ekoloji turizmin digər turizm növlərindən əsas şərtlərindən və fərqlərindən biridir.

Fərdi turizmin inkişafına, ailələrlə və ya kiçik dost qrupları ilə, həmfikir insanlarla səyahət etmək meylində olduğuna görə buna əsaslanan proqramlar hazırlamaq məsləhətdir. Bunlar müxtəlif, asanlıqla dəyişdirilə bilən, təbiətə yönəldilmiş və əsasən təbii ehtiyatların istifadəsinə əsaslanan olmalıdır.

Ekoturizm idarəetmə metodlarından asılı olmayaraq, prioritet vəzifələri təbiətin qorunması və yerli əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olmalıdır. Bu ərazilərin yerli əhalisi turizm fəaliyyətinə maksimum dərəcədə cəlb edilməli, iqtisadi, sosial və mədəni faydalar almaqda bərabər əsasda iştirak etməlidir. Bu, turizm biznesində təkbaşına işləməyiniz lazım olduğu anlamına gəlmir. İştirak qida, tikinti materialları, əl işləri və s. təmin etmək, məşğulluq, turizm mütəxəssisləri ilə müştərək müəssisələr kimi turizm agentliklərinə yerli ilkin xidmətlər şəklində ola bilər.

Ekoturizmin inkişaf planlaması zərər verməməli və ətraf mühitə dəyən ziyanı minimuma endirməlidir. Bu baxımdan əhali arasında ekoloji maarifləndirmənin təşkili, ekoturizmin inkişafı və ətraf mühitin qorunması vəzifələri arasında tarazlığın təmin edilməsi problemlərinin həlli yolları ilə bağlı fəal iş diqqətə layiqdir.

Yuxarıda göstərilən istiqamətlərdə ekoturizm problemləri həll edilərkən, eyni dərəcədə dövlət, özəl sahibkarlıq və yerli əhalinin əksəriyyəti üçün mühüm iqtisadi mənfəət mənbəyi ola bilər. Həmçinin, təbii və mədəni dəyərlərin qorunması üçün təsirli bir vasitə ola bilər.

3.2. Azərbaycanca ekoturizmin inkişafının əsas perspektivliyi

Təbiət möhtəşəm mənzərələrdən və sükutdan zövq almaqla yanaşı, bir çox maraqlı şeyləri öyrənməyə, yeni bir dünya kəşf etməyə də imkan verir. Nə də olsa, ekoturizm dəqiq şəkildə ölkənin görməli yerləri ilə tanış olmaq, təbiətini, vəhşi heyvanlar aləmini öyrənməkdir.

Azərbaycanda ekoturizmin inkişafı üçün hər cür şərait mövcuddur - misilsiz və müxtəlif təbiət, milli parklar və qoruqlar, otellər şəbəkəsi və müstəqil turistlər üçün təşkil olunmuş dayanacaqlar, nəqliyyat infrastrukturunu, inkişaf etmiş xalq sənətkarlığı və əlbəttə ki, əla mətbəx. Belə imkanlara sahib olan ölkə bu global tendensiyadan kənar qalmır və Azərbaycanda ekoturizm inkişaf üçün güclü bir təkan alıb.

Azərbaycan hakimiyyəti ölkədə ekoturizmin uğurlu inkişafı üçün şərait yaradır. Türkançay, Zaqatala qoruqlarında, Şirvan milli parkında düşərgə qurmaq və sükutdan, flora və fauna ilə ünsiyyətdən zövq almaq olar.

Bu yerlər dünyanın bir çox ölkəsindən turistləri cəlb edir. Azərbaycanda ekoturizm BMT standartları səviyyəsində inkişaf edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) dünyanın ən etibarlı və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatı olaraq dünya səviyyəsində prioritet bir mövqeyə malikdir. Bir çox ayrı-ayrı istiqamətlərdə məsələlərin nəticəyə gəlməsi, ölkələrin inkişafında başlıca faktorlardan biri olması, mədəniyyət, iqtisadiyyat kimi sahələrin inkişaf perspektivlərinin dəyərləndirilməsi və.s təşkilatın yüksək faydalılığını və vacibliyini vurğulayır. Nəticə etibarilə bu faktorların əhəmiyyətliliyini düşünərək ölkələrin BMT ilə münasibətlərinin olması xüsusi qiymətləndirilir. Uzun illərdir ki, (1993) Azərbaycanla BMT arasındakı münasibətlər tamamilə yeni bir kontekstdə inkişaf edir. 21-ci əsrin əvvəllərindən başlayaraq dünyada baş verən iqtisadi fərqliliklər, sosial, demoqrafik proseslər təşkilatda xüsusi məqamların dəyişilməsinə yönəldi. Xüsusi olaraq Azərbaycan bu təşkilatla siyasi, elmi, iqtisadi, mədəni və.s bir çox ölkə əhəmiyyətli proseslərin yeni bir səviyyədə həllinə yanaşmışdır. Ölkə aktual mövzularda təklif olunan layihələrin işlənməsində operativ qərardan çıxış edir.

Azərbaycanda çox sayda milli park var. Ən əhəmiyyətlilərindən biri ölkənin şimal hissəsində yerləşən Şahdağdır. Parkda Azərbaycanın ən hündür dağı

Bazardüzü dağı yerləşir, burada amfibiyalar, sürünənlər, quşlar və məməlilər daxil olmaqla 270-dən çox onurğalı növ var. Şahdağ parkındakı 100-dən çox heyvan növü ölkənin Qırmızı Kitabına daxil edilmişdir.

Təbii parklar ekoloji və elmi turizmin təşkili ilə bağlı müəyyən bir təcrübə toplamış, ekoloji cığırılar, müxtəlif cəlbedici marşrutlar, ekoloji proqramlar və turlar, ekoloji və etnoqrafik ekspedisiyalarla təchiz olunmuşdur ki, bu da Azərbaycan Respublikasının ekosistemini tarixi və mədəni irsin tam öyrənməyə və görməli yerləri ilə tanış olmağa imkan verir.

Ekskursiya marşrutları hazırlayarkən, Azərbaycanın turizm şirkətləri öz proqramlarına Azərbaycanın ən maraqlı və məlumatlı təbii obyektlərini daxil edirlər.

Azərbaycan Respublikasının turizm sektorundakı mövcud vəziyyət, turizm infrastrukturunun inkişafı üçün həyata keçirilmiş dövlət tədbirləri kompleksinin yetərincə həlledici olmadığını göstərir. Daxili və gələn turizmə informasiya dəstəyi, göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə yanaşı, müxtəlif turizm infrastrukturunun inkişafı üçün dövlət dəstəyini artırmaq lazımdır.

İnkişaf etməmiş turizm infrastrukturunu turizm işini geridə qoyur. Lakin yol şəbəkəsinin inkişafı ilə təbiətin vəhşi yerlərinin mövcudluğu artacaq və görünüşləri qaçılmaz olaraq dəyişəcəkdir. Bu cür yerlərin ekoloji turlar üçün cəlbediciliyi azalacaq. Bu proses kütləvi turizmi inkişaf etmiş ölkələrə yaxşı məlumdur. Mümkün və ən əsası, kifayət qədər rabitə şəbəkəsi (magistral yollar, yollar, yollar) və xidmət kompleksləri barədə əvvəlcədən düşünmək lazımdır. Mümkün qədər təbiətin vəhşi görünüşünü qorumaq (uzaq küncələrinin əlçatmazlığı hissi daxil olmaqla), eyni zamanda bu vəhşilikdən ləzzət almaq imkanı verir.

Ekoturizm Azərbaycanda çox vacib bir turizm sahəsidir. Buna görə böyük potensiala və böyük bir gələcəyə sahibdir. Bunun üçün bütün ilkin şərtlər var: milli parklar yaradılır, çox gözəl yerlər. Qalan işlər - infrastrukturunun inkişafı, xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sənətkarlığın inkişafı - vaxt və xeyli maliyyə xərcləri tələb edir. Ancaq fondlara gəlincə, bunlara qənaət etməyə ehtiyac yoxdur: dünya təcrübəsindən də görüldüyü kimi turizm sektoruna qoyulan investisiyalar tez bir zamanda öz nəticəsini verir. Həm də pullar yalnız yolların və otellərin inşası üçün

deyil, həm də milli park işçilərinin - kadrların hazırlanması üçün də lazımdır, xidmət sektoru üçün bələdçilər, kadrlar, əhalinin məşğulluğunu təmin etmək üçün təsirli tədbirlərdən biri olaraq çox müsbət qəbul edilməlidir. Turizm, xüsusilə dağlıq və çətin olduğu bölgələrdə yerli iqtisadiyyatları artırmağa kömək edə bilər. Bunun üçün yerli icmaları prosesə cəlb etmək lazımdır - qonaqların harada yerləşdiriləcəyi, necə yemək veriləcəyi, təhlükəsizliyinin necə təmin ediləcəyi ilə bağlı bütün məsələlər regional səviyyədə həll olunmalıdır. Əlbətdə ki, peşəkar xidmət işçilərinə də diqqət yetirməlisiniz. Turistlərin qalma mərhələsini - görüşmədən hava limanında yola salmağı - mümkün qədər rahat etmək üçün hər kəsin təkrar buraya gəlmək həvəsi yox, həm də dostlarına və tanışlarına eyni şeyi məsləhət verməsi lazımdır.

3.3. Ekoloji turizm prinsiplərinə uyğun olaraq turizm fəaliyyətinin təşkili modeli

Azərbaycan Respublikasının ekoloji turizmin inkişafı üçün zəruri istirahət mənbələri mövcuddur, belə ki, ölkədə ekoloji turizmin inkişaf modelinin düzgün formalaşması və həyata keçirilməsi aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxara bilər:

- Təbii resurslardan davamlılıq prinsipinə əsaslanan faydalanma;
- Təbii və mədəni aləmin rəngarəngliyinin mühafizəsinin təchizi;
- Səyahətçilərin ekoloji bilgiləndirilmə və məlumatlandırılma sisteminin perspektiv artımı;
- Təbiətin mühafizəsi tədbirlərini davamlı olaraq təmin etmək üçün digər xərcləmələrə qənaətliliklə yanaşma;
- Firmaları və təşkilati mərkəzləri cəlb etmə məqsədilə verginin tutulduğu sistem yolu ilə ölkənin iqtisadiyyatına töhfə;
- Yerli sakinlərin ekoloji turizmin inkişafında birbaşa rol oynaması və sosial-iqtisadi yaşam rifahlarının yüksəlməsi.

Turizmdəki davamlılıq, turizmin ekoloji, sosial-mədəni və iqtisadi təsirlərinin ümumi tarazlığını və ziyarətçilərin bir-birlərinə müsbət təsirlərini nəzərdə tutur. Beləliklə, ekologiya, iqtisadiyyat və sosial inkişaf baxımından ən yüksək ümumi

müsbət təsirə sahib olan turizm fəaliyyətləri daha davamlıdır. Davamlı turizm, dayandığı qaynaqların sonsuz uzun müddətə saxlanılmasını nəzərdə tutan turizmdir.

Ekoturizm prinsiplərinə uyğun olaraq turizm fəaliyyətinin təşkili modelinin xüsusiyyətləri bu şəkildə vurğulana bilər:

1) səyahətçinin ətraf mühitlə sıx əlaqəli olma tələbatının yüksəldilməsi və onun məmnunluğunu təmin etmək;

2) ətraf aləmin zənginliyinə varmaq, vəhşi təbiətdə olmaq və bundan zövq almaq, eləcə də yerli mədəniyyəti dərinlən anlamaq;

3) ətraf mühitə və ətraf mühitdə olan hər canlı resursa, təbiətlə əlaqəsi olan hər mədəni ehtiyata zərər verə biləcək fəaliyyətdən uzaq durmaq;

4) həm ekoloji, həm də sosial-mədəni ətraf mühitin bütün mənfi fəaliyyətlərini azaltmaq, təbiətin ekoloji davamlılıq prinsipinə riayət etmək;

5) ətraf mühitin, eləcə də yerli mühitdə sosial-mədəni aləmin mühafizəsinə dəstək vermək;

6) ətraf mühitin, təbii resursların mühafizəsinə dəstək vermək;

7) ekoloji formada maariflənmə, məlumatlanma ilə əlaqəli proseslərin təşkili;

8) yerli insanların ekoturizm fəaliyyətində öncül rol oynaması və ətraf mühiti mühafizə edərkəndə özlərinin rifah səviyyələrinin yüksəlməsi;

9) iqtisadi fayda və ərazilərin sosial, iqtisadi, mədəni rifahında artım;

10) görülməyə gedilən yerlərin davamlı olaraq perspektivinin yüksəlməsi.

Azərbaycanda yaşıl turizm üçün ideal olan şəhər və kəndlər aşağıdakılardır:

Şamaxı Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Uzun tarixi ilə yanaşı, şəhər də Böyük Qafqazın ən gözəl şəhərlərindən biri hesab olunur: meşələrlə əhatə olunmuş dağ zirvələri, çəmənliklər və bir çox şəfalı dağ bulaqları təəccüblü şəkildə qədim tarixi abidələrlə birləşir.

Xınalıq Azərbaycanın ən qeyri-adi və etnik cəhətdən fərqli kəndidir. Dəniz səviyyəsindən 2000 m-dən çox yüksəklikdə dağlarda yerləşir və Azərbaycanın ən əlçatmaz turizm yerlərindən biridir. Dil xaslığına görə Xınalıq “dilçi xəyalı” adlanır və qədim zamanlarda uzaq və təcrid olunduğu üçün bu yer “fəth edənlər üçün qorxulu yuxu” adlanırdı.

Xınalıqda 2 minə yaxın sakin var və hamısı yerlidir, bu da bu qəsəbənin tamamilə bənzərsiz dilini, memarlıq görünüşünü, adət və ənənələrini qorumağa imkan verdi. Buradakı bütün evlərin düz damları var və tez-tez qonşu evin altındakı bir səviyyədə yerləşən bir evin damı daxili həyətdir və yuxarıdakı ev üçün bir növ “mini bağ”dır. Xınalıqdakı hər qız uşaqlıqdan burada da özünəməxsus olan xalçaları toxumaq və öldürülmüş heyvanın dərisinə bənzəmək məcburiyyətindədir. Buradakı hər şey qeyri-adi: ətraf səslərindən yerli sakinlərin geyimlərinə qədər. Ancaq ölkədəki müasir həyat təzi yavaş-yavaş Xınalığa nüfuz etməyə başlayır, şəxsiyyətini tədricən məhv edir. Bu yaxınlarda Dünya Abidələr Fondu Xınalıq kəndini yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşən 100 dünya mədəniyyəti və tarix abidəsi siyahısına daxil etdi.

Naftalan, çayın sahilində, Kiçik Qafqaz dağ silsiləsi ilə əhatə olunmuş və Azərbaycanda neft çıxarılan bir çox yerdən biridir. Təbii olaraq dərhal sual yaranır: ekoloji turizmin neft hasilatı sahəsi ilə ortaq nöqtəsi nədir? Həqiqət budur ki, burada neft adi deyil, dərmanlıdır və bütün dünyada belə iki yer vardır ki, bunlardan biri də Naftalandır. Süni gölün yaxınlığındakı şam meşəsində yerləşir və Azərbaycanın ən təmiz yerlərindən biri hesab olunur.

Qədim Qəbələ şəhəri, Böyük Qafqazın ətəklərində, Bazar-Yurt və Tufan dağlarının dərəsində yerləşir və eko-turist üçün əsl nemətdir. Fantastik dağ çayları, göllər, şalalələr, qayalı mənzərələr - bütün bunlar ən inkişaf etmiş turisti də məst edə bilər. Şəhər bir çox ağacın 300 ildən çox yaşı olan şabalıd və qoz meşələri ilə məşhurdur. Yazda - meşələrdəki ağaclar çiçək açmağa başlayanda şəhər sakinləri və qonaqları üçün xoş bir mənzərə açılır.

Lənkəran, Xəzər dənizinin sahilində yerləşən, sonsuz çay əkinləri ilə məşhur olan bir şəhərdir. Eko-turistlər hamısı öz bloglarında və gündəliklərində Lənkəran çayının mənzərəli mənzərələrini və qarışıqlarını sonsuz tərifləyirlər. Həqiqətən də Lənkəranda yetişdirilən çay “XXI əsrin Avropanın Qızıl Mükafatı”na layiq görülmüş və şəhərin mərkəzi meydanında səciyyəvi bir abidə var - nəhəng samovar, onlardan müəyyən bayramlarda yerli sakinlər çay içirlər.

Mənzərəli çay əkinləri bir ekoturist üçün əsl estetik bir şoka çevriləcəkdir: bir çox səyahətçi qeyd edir ki, kiçik bir külək nəfəsindən çay yarpaqları çay sahəsini fantastik bir yellənən dənizə çevirərək öz həyatlarını yaşamağa başlayır. Vizual effektdə sərxoş aromatlara əlavə olunur ki, bu da öyrəşmiş yerli sakinlərin başını çevirə bilər.

“Azərbaycanın dövlət meşə fondu ərazilərində davamlı turizmin və istirahətin inkişafı” Konsepsiyası əsasında Azərbaycanda ekoturizmin idarə olunması üçün İdarəetmə Planı hazırlanmışdır. Layihənin pilot bölgələri olaraq iki bölgə - Qusar və Masallı seçilmişdir.

Azərbaycanda turizm sürətlə inkişaf edir, lakin ekoturizm ölkəmiz üçün yeni bir anlayışdır. Ekoloji turizmin respublikada inkişafı üçün yeni müştərilər cəlb edəcək davamlı dəyişiklik və yeniliklərə ehtiyac vardır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ekoturizmin inkişafında təbiət və mədəniyyətin qorunmasına, sosial və iqtisadi inkişafa kömək edən təbiət idarəetmə modellərindəki dəyişiklik əlaqələndirilir. Bu elementlər bir sistem meydana gətirir və qarşılıqlı olaraq bir-birlərinə təsir edir.

Ekoloji turizmin inkişafı təbii ehtiyatların rəşional istifadəsinə, ölkəyə gələn və daxili axınların stimullaşdırılmasına kömək edir və nəticədə bölgələrin rifahının artmasını da vacib rol oynayır. Ekoloji turizmin inkişafı müasir dünyada narahət olmayan təbii ərazilərin nə qədər böyük bir sərvət olduğunu dərk etməyə, əhəmiyyətinin artacağını anlamağa kömək edəcəkdir. Təbii sərvətlərdən səmərəli rekreasiya istifadəsi ölkəyə trafik axınının stimullaşdırılmasına, bölgələrin çiçəklənməsinin artmasına kömək edəcək, eyni zamanda qlobal planetar resursların bir hissəsi kimi ölkənin təbii ehtiyatlarının qorunmasında mühüm rol oynayacaqdır.

1. Turizm və rekreasiya bölgəsinin bölgə iqtisadiyyatında ekoloji turizmin inkişafına başlayan əsas nəzəri problemlər vurğulanır. Ekoloji turizmi yenilikçi bir turizm və rekreasiya fəaliyyət növü kimi xarakterizə edən anlayışlar sistemi hazırlanmışdır.

Ekoturizm, bir tərəfdən, turizm xidmətləri bazarının spesifik seqmenti, digər tərəfdən inkişaf prinsipləri və metodlarının məcmusu kimi çıxış edir. Bu cür turizm ətraf mühitə yönələn tələbin mövcud bütün ehtiyaclarını ödəyir, eyni zamanda gələcək nəsillərə resurs bazasından istifadə etmək üçün ən az bərabər imkanlar verəcək şəkildə inkişaf edir.

2. Ekoturizmin inkişafından ərazinin davamlı inkişafına töhfə verən əlverişli xarici təsirlərin əksəriyyəti yalnız inkişafının planlaşdırılması və idarə edilməsinə inteqrasiya olunmuş yanaşma ilə ortaya çıxır. Yerli səviyyədə, ekoturizm xidmətlərinin göstərilməsində ixtisaslaşmış ərazi və funksional cəhətdən təşkil olunmuş istirahət zonalarının formalaşdığı yerlərdə ən böyük səmərəlilik əldə edilir. Ekoloji turizm, milli parkın rekreasiya, qorunan və mədəni-etnoqrafik zonalarının fəaliyyətinin nəticələrini özündə birləşdirən iqtisadi fəaliyyət növüdür. Buna ekoloji turizmin yaratdığı turizm məhsulunun geniş şaxələndirilməsi sayəsində nail olunur.

3. Bölgədəki ekoturizmin inkişafının idarə edilməsinin təşkilati və iqtisadi mexanizmi uzunmüddətli hədəflərə - ekoturizmin inkişafı üçün ən böyük rekreasiya potensialına malik bir bölgənin ticarət və əyləncə təmin edən dinamik inkişaf edən bölgəyə çevrilməsinə əsaslanır. Yüksək iqtisadi artım templəri ekoloji meyarlara nail olmaq, istirahət iqtisadiyyatının struktur və texnoloji modernləşdirilməsinin aktual problemlərini uğurla həll etmək, beynəlxalq aləmdə kurort və turizm bölgələrinin əlavə rəqabətçi üstünlüklərini həyata keçirmək üçün bir vasitə olmalıdır.

Ölkəmizdə ekoloji turizmin inkişafı və insanların ekoloji turizmə marağının artması üçün bir sıra təkliflərimiz vardır:

- ekoturizm haqqında təbliğat maşınının işə salınması, ekoturizm potensialı olan yerlər barədə reklam işinin təşkili
- parkların çoxaldılması, yaşıllaşdırılmanın artırılması
- ekoturizm haqqında saytların yaradılması, ekoturistik ərazilər haqqında məlumatlandırma, foto, tanıtılma işlərinin aparılması
- ekoturistlər üçün şəraitin yaradılması, bukletlərin, internet resurslarının, navigator sistemlərinin çoxluğu və düzgünlüyü
- ekoturistik bölgələrin müəyyənləşdirilərək sistemli planlama ilə həmin ərazilərin regional inkişafı üçün maliyyə dəstəyinin olması
- eko otellərin açılması, insanların hələ də ölkə daxili kəşf etmədikləri ekstremal ərazilərə eko turların təşkil edilməsi
- ictimai marağın yaradılması, mətbuatda, xüsusilə televiziya, internetdə maarifləndirici fəaliyyətin artması, hansısa sloqanla trend yaratmaq, regionların təbiəti, görməli yerləri barədə sənədli filmlərin hazırlanması və ictimaiyyətə çatdırılması
- IDEA İctimai Birliyinin təmirə ehtiyacı olan həyətlərin abadlaşdırılmasına yönəlmiş "Bizim həyət" layihəsi çərçivəsində ölkə ərazisində daha çox abadlaşdırma işlərinin aparılması
- ekoturizmi onun müxtəlif növlərindən istifadə edərək tək-cə dağ yerlərində deyil, aran yerlərində də inkişaf etdirmək

- mədəni abidələrin restavrasiya edilməsi, infrastrukturun inkişafı
- uzunmüddətli inkişafda məktəblilərin tez-tez dövlət tərəfindən turlara aparılması, qısa müddət ərzində marağın təmin edilməsi üçün influencerləri toplayıb tez-tez ekoturlara aparmaq, bu turların təşkilindən bir neçə gün əvvəl insanlar arasından giveaway yolu ilə ekotura influencerlər ilə bərabər gedə biləcək şəxsləri seçmək, bütün məşhurların giveaway-lərində hər zaman 1 ekotur paketinin olması
- ekoturizmin həyata keçirildiyi bölgələrdə yerli əhalinin yaşayış səviyyəsini inkişaf etdirmək üçün əl işləri, sənətkarlıq, yerli mədəniyyətlər, kulinariya və suvenirlərin satışı kimi fəaliyyətlərin ön plana çəkilməsi, yerli insanların həyat tərzinin daha çox işıqlandırılması
- insanların məsuliyyətli turizmə üz tutmaqları təkcə istirahət üçün deyil, öyrənmək, kəşf etmək istəyinin yaranması üçün həvəsləndirmə təkliflərinin irəli sürülməsi
- ekoturizmdən əldə edilən gəlirlərin bir hissəsinin təbii resursların qorunmasına və yerli mədəniyyətlərin, sənətkarlığın inkişafı üçün istifadə olunmasına sərf edilməsi
- istirahət bölgələrində qiymətlərin azaldılması və mədəni dəyərlərə daha çox üstünlük verilməsi
- müasir dünya insanların tələbatlarının aşkar edilməsi və ona uyğun fəaliyyət göstərilməsi (məsələn atraksiyon oyunları tələb edən biri üçün xidmət kimi sunulan trekkinq çox mənasız görünər) nəticə etibarlı ilə insanların tələbatını müəyyənləşdirmək və o tələbatın qarşılınması üçün müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasında ekoloji turizmin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək olan bu işin nəticəsi olaraq bu mövzuda ədəbiyyata baxış və təhlil aparıldı, konsepsiyası və əsas prinsiplər formalaşdırıldı. Nəticədə, artıq öyrənilmiş ədəbiyyat əsasında Azərbaycan Respublikasının cəlbediciliyinin, ilk növbədə, nəhəng bir ərazidəki təbiətin təbii bir vəziyyətdə, praktik olaraq qorunması

ilə müəyyənləşdirildiyi qənaətinə gəlmək olar. Yüksək mənzərələrin estetik cəlbediciliyi, maraqlı təbiət obyektlərinin bolluğu, eləcə də flora və faunanın özünəməxsusluğu, Azərbaycan Respublikasının ən ümidverici olan nadir iri bölgələrdən biri olduğunu tanımağa imkan verir.

Səlahiyyətli inkişaf şəraitində ekoloji turizm Azərbaycan Respublikası üçün mühüm rol oynaya bilər. Bu turizm sektorunda artan tələbat yeni qorunan ərazilərin, ilk növbədə milli və təbii parkların yaradılmasına gətirib çıxarır. Ekoloji turizm dövlət büdcəsinə böyük gəlir gətirir. Bu, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün doğrudur, beləki Azərbaycan Respublikası üçün ekoloji turizmin iqtisadi səmərəliliyi kifayət qədər yüksək ola bilər.

Tədqiqatın nəticələri ölkənin turizm kompleksinin müasir şəraitdə inkişaf etməsinin mürəkkəb və çoxfaktorlu bir problem olduğunu göstərir. İstənilən turizm ərazisinin inkişafı məhz ona xas olan bir çox xüsusiyyətlərdən asılıdır: coğrafi, təbii-iqlim şəraiti, etnik özünəməxsusluq, inzibati quruluş, dövlət siyasəti, bazar infrastrukturunun vəziyyəti, əhalinin işgüzar fəallığının səviyyəsi və s. buna görə də belə qənaətə gəlmək olar ki, turizmin təbiəti parlaq regional xarakter daşıyır. Bundan əlavə, regional və mövsümi olduğu üçün, turizm xarici mühitin dəyişməsinə kifayət qədər tez reaksiya verir. Bu problemlərin həlli turizmin inkişafının idarə edilməsinin yeni mütərəqqi formalarının tətbiqi ilə təmin edilməlidir ki, bunun da əsasını ayrıca götürülmüş regionun turizm potensialının tənzimlənməsi və qiymətləndirilməsi sisteminin formalaşdırılması təşkil edə bilər.

Ekoloji turizmin inkişafının zəruriliyi ilə bağlı əsas nəticə ondan ibarətdir ki, o, fəal istirahət formasıdır (bu da çox vacibdir). İrsin qorunması ekoloji turizmin əsas funksiyasıdır və bütün muzeylərin əsas funksiyası sayılır.

Ölkədə ekoloji turizmin təşəkkülü və inkişafı proseslərinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu zəngin və nəhəng mədəni-landşaft ərazisində ekoloji turizm yalnız ilk addımları atır, bu turizm növünün təşkilində toplanmış ilkin təcrübə isə onun perspektivlərinin elmi ümumiləşdirməyə ehtiyacı yaradır.

Dissertasiya tədqiqatı zamanı Xəzər dənizinin regionda dünya təbii irsinin nümunəsi kimi olması; meşələr, çöllər və dağlar; çoxsaylı çaylar və göllər; kifayət

qədər inkişaf etmiş infrastruktur; milli parklar, qoruqlar, rezervativlər və yasaqlıqlar, respublika əhəmiyyətli hava limanları; rabitə sistemləri; güclü istilik elektrik stansiyaları; yerli diyarşünaslıq, etnoqrafik, tarixi, teatrların, kitabxanaların, elmi və təhsil müəssisələrinin, memarlıq irsi abidələrinin geniş şəbəkəsi; kədr potensialı və s. Baykal regionunu obyektiv olaraq Azərbaycanın ekoloji turizminin daha da inkişaf etdirilməsində üstünlük təşkil edən mərkəzlər sırasına çıxır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan planetimizdə üçüncü minilliyin əvvəlinə qədər təbii sərvətini qoruyub saxlayan nadir ölkələrdən biridir. Bu səbəbdən də təbiətə bağlı turizm sahəsi yeni müştərilər cəlb edə biləcək yeniliklər tətbiq edərək ekoloji turizmi daha yüksək səviyyəyə qaldırmağa qadir olan səriştəli mütəxəssislərlə təmin edilməlidir. Əks təqdirdə, ölkənin misilsiz təbii sərvətləri və imkanları geri dönməz şəkildə itirə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abadov M.K., (2014). “Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemləri”, Bakı, “Şərq-Qərb”. - 248 səh.
2. Bəhərçi T., Mehdiyeva V.Z. (2012). “Azərbaycan Respublikasının təbii şəraiti, təbii ehtiyatları, onların iqtisadi-ekoloji qiymətləndirilməsi” Bakı, “İqtisad Universiteti”, 304 səh.
3. Cabbarov Ə.X., (2015). “Turizmin iqtisadi əsasları”, Bakı, “ADPU”. - 267 səh.
4. Cəfəri C., “Turizm modelləri: sosial-mədəni aspektlər”. Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları elmi jurnalı, 2013, №3, səh.5-24.
5. Əlirzayev Ə.Q., (2010). “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması”, Bakı, “İqtisad Universiteti”. - 529 səh.
6. Əliyev B., Kələşova.X. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinin bəzi problemləri və onların həlli yolları”. Юридические науки и образование журнал, 2019, №57, səh.30-37.
7. Əsgərov Ə.T., Bilalov B.Ə., Güləliyev Ç.G. (2011). “Ekoloji turizm” Bakı, “Adiloğlu”, 276 səh.
8. Güləliyev Ç.G., (2017). “Turizm fəaliyyətinin ekoloji-erqonomik əsasları”, Bakı, “QHT”. - 150 səh.
9. Həsənova S.M., (2013). “Ətraf mühit, ekoloji maarifləndirmə və ekoloji tərbiyə”, Bakı, “ADPU”. - 332 səh.
10. Qafarov N.C., (2012). “Turizmin iqtisadiyyatı”, Bakı, “Kooperasiya”. - 440 səh.
11. Məmmədov Q.Ş., (2012). “Azərbaycan: ekoturizm potensialı: I cild”, Bakı, “Şərq-Qərb”, - 359 səh.
12. Soltanova H.B., (2015). “Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı”, Bakı, “AzTU”, - 475 səh.

İngilis dilində

1. Fennell D., Cooper C. “Sustainable tourism: principles, contexts and practices”, Journal of Ecotourism. 2020, Vol.19, p.287-289.
2. Fischer A. (2014), “Sustainable Tourism: From mass tourism towards ecotourism”, “UTB GmbH”, Stuttgart, 128 p.
3. Fredrick J. Omondi (2019), “Eco-Village Tourism: A Model for Sustainable Ecotourism”, “LAP Lambert Academic Publishing”, Saarbrücken, 176 p.
4. Konaxis İ. (2018), “Cultural Landscapes and Ecotourism”, “Franco Angeli Edizioni”, Milan, 213 p.
5. Lockyer J., James R. Veteto (2015), “Environmental Anthropology and Ethnobiology”, “Berghahn Books”, New York, 348 p.
6. Rahimi M., Nizam H. (2012), “Environmental Performance of Eco-Tourism Accommodation”, “LAP Lambert Academic Publishing”, Saarbrücken, 124 p.
7. Richard H. Price (2017), “Ecotourism and Sustainable Tourism: Management, Opportunities and Challenges”, “Nova Science Publishers Inc”, New York, 145 p.
8. Sangeeta B. Tamuli (2013), “Eco-Tourism”, “LAP Lambert Academic Publishing”, Saarbrücken, 124 p.

Türk dilində

1. Ceylan Y. “Sürdürülebilir turizm kapsamında turizmde eko etiketler”. Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi, 2019, №1, say.65-80.
2. Cinnioğlu H. “Sürdürülebilir ekonomik kalkınma kapsamında ekoturizmin çevre üzerindeki etkilerinin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi”. Sosyal Bilimler Metinleri, 2015, №3, say.1-22.
3. Dilek S.E., Özgen K.Ş., Türksoy S.S., Çelebi S.K. (2016). “Sürdürülebilir turizm yönetimi” Ankara, “Detay”, 360 say.
4. Efeoğlu E. “Çevreci Açından Girişim; Eko-Girişimcilik”. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, №23, say.103-118.

5. Erdoğan N., (2014). “Ekoturizm, turizm, çevre ve sürdürülebilirlik”, Ankara, “Sosyal Çevre Bilimleri”, 185 say.
6. Haberal H., (2015). “Turizmde alternatif Ekolojik turizm-Doğa turizmi, Kırsal turizm-Yayla turizmi”, Ankara, “Detay”, 304 say.
7. Hazar A., (2016). “Genel turizm”, Ankara, “Nobel Akademik”, 228 say.
8. İsayeva S., Kasalak M. “Sürdürülebilir turizm yönetimi kapsamında yer alan örnek ekoturizm uygulamaları”. International Journal of Tourism and Social Research, 2016, №1, say.183-200.
9. Kasalak M. “Dünyada ekoturizm pazarı ve ekoturizmin ülke gelirlerine katkıları”. Journal of Recreation and Tourism Research, 2015, №2, say. 22-28.
10. Kılıç B., Kurnaz A. (2019). “Sıradışı turizm” Ankara, “Detay”, 140 say.
11. Miser R., (2019). “Çevre eğitimi”, Ankara, “Nobel Akademik”, - 152 say.
12. Tomazos K., Butler R. “Gönüllü turizm: Yeni eko turizm?”. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 2011, №22, say.194-203.
13. Türk S., “Eko-muhafazakarlığın doğası”. Muhafazakar Düşünce Dergisi, 2018, №14, say.243-257.
14. Ünlüönen K., Tayfun A., Kılıçlar A. (2019). “Turizm ekonomisi”, Ankara, “Nobel Akademik”, 308 say.

Rus dilinde

1. Алексеева Н.П. (2012) “Туризм”, Москва “Флинта”, 336 стр.
2. Атрощенко О.А. (2014) “Информационные технологии в экологическом туризме”, Минск, “БГТУ”, 334 стр.
3. Бессараб Д.А., Штефан Л.Б., Бессараб И.Н. (2013). “Экологический туризм в зарубежной Европе”, Москва, “Тетра Системс”, 304 стр.
4. Демянчик В.Т. (2014) “Агрэкотуризм в Припятском Полесье”, Брест “Альтернатива”, 138 стр.
5. Пименова Е.Л. (2013) “Экологический туризм”, Москва “Удмуртский университет”, 78 стр.

6. Тарасенка А.И. (2014) “Бизнес в агро- и экотуризме”, Минск “Четыре четверти”, 380 стр.

7. Шапорова Я.А. (2015) “Флористические ресурсы экологического туризма: практикум”, Минск, “БГТУ”, 208 стр.

Internet resurslari

1. <http://ps.fsb.ru/>
2. <https://core.ac.uk/download/pdf/74269798.pdf>
3. https://www.researchgate.net/publication/348081123_Azrbaycanda_turizm_biznesi_inkisaf_meyillri_v_perspektivlr
4. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Anket sorğusunun sualları

- Sorğuda qeyd edilmiş ilk 7 sual iştirakçıların cinsi, yaşı, ailə vəziyyəti, təhsili, çalışdığı sahə, iş stajı, aylıq gəliri ilə əlaqəlidir.
- İstirahətə əsasən hansı fəsilərdə üstünlük verirsiniz?
- İstirahətə kim ilə gedirsiniz?
- Ekoloji turizm haqqında bilginiz varmı?
- Ekoturizm dedikdə nə başa düşürsünüz?
- Hansı ekoturist fəaliyyəti ilə məşğul olmusunuz?
- Ekoturizmdən gözləntiləriniz nələrdir?
- Sizcə ölkəmizdə ekoturizmə mənfi təsir göstərən faktorlar nələrdir?
- Ekoturizm və turizm arasındakı fərq
- Sizcə Azərbaycanda ekoturizm hansı bölgələrdə daha yaxşı inkişaf edə bilər?
- Sizcə təbii ərazilərdə edilən hər bir fəaliyyət ekoturizm fəaliyyətidir?
- Niyə təbii ərazilərdə edilən hər bir fəaliyyət ekoturizm fəaliyyəti deyildir?
- Ekoturizm fəaliyyətinin regionlara verdiyi töhfələr
- Ekoloji turizm bərdə kifayət qədər anlayışınız varmı? Yoxdursa səbəb nədir?
- Ölkədə ekoturizmin inkişafı, insanların ekoturizmə marağının artması üçün hansı təklifləri irəli sürə bilərsiniz?

(<https://forms.gle/FUiYGKHOr7GBzW8q8>)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Ekoturizmin növləri.....	17
Cədvəl 2: Dünyanın müəyyən ölkələrinin xüsusi qorunan təbiət ərazilərinin müqayisəli xüsusiyyətləri.....	21
Cədvəl 3: Azərbaycanda turizm inkişafı.....	33
Cədvəl 4: Azərbaycana gələrək xidmət göstərilmiş və ölkədən getmiş şəxslərin sayı.....	34
Cədvəl 5: Azərbaycanda səyahət etmək üçün əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə satılmış turizm yollayışlarının iqtisadi rayonlar üzrə sayı.....	39
Cədvəl 6: Lənkəran bölgəsində turizm sənayesinin inkişafının əsas göstəriciləri.....	45
Cədvəl 7: Azərbaycanda ekoloji turizmin inkişafının SWOT analizi.....	65

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Lənkəran bölgəsini ziyarət edən turist sayı.....	46
Şəkil 2: Lənkəran bölgəsini ziyarət edən xarici turist sayı.....	47
Şəkil 3: Lənkəran bölgəsini ziyarət edən yerli turist sayı.....	47
Şəkil 4: İştirakçıların demoqrafik bölgüsü.....	54
Şəkil 5: İştirakçıların yaşı.....	54
Şəkil 6: İştirakçıların ailə vəziyyəti.....	55
Şəkil 7: İştirakçıların təhsil səviyyəsi.....	55
Şəkil 8: İştirakçıların iş fəaliyyəti.....	56
Şəkil 9: İştirakçıların iş stajı.....	56
Şəkil 10: İştirakçıların aylıq gəlirləri.....	57
Şəkil 11: İştirakçıların istirahətə üstünlük verdiyi aylar.....	57
Şəkil 12: İştirakçıların istirahətə kim ilə getmə göstəriciləri.....	58
Şəkil 13: İştirakçıların ekoturizm haqqında məlumatlılıq göstəriciləri.....	58
Şəkil 14: İştirakçıların ekoturizm dedikdə anladıkları turizm növləri.....	59
Şəkil 15: İştirakçıların məşğul olduqları ekoturist fəaliyyətləri.....	59
Şəkil 16: İştirakçıların ekoturizmdən gözləntiləri.....	60
Şəkil 17: İştirakçılara görə ölkəmizdə ekoturizmə mənfi təsir göstərən faktorlar.....	61
Şəkil 18: İştirakçılara görə ekoturizm və turizm arasındakı fərq.....	62
Şəkil 19: İştirakçılara görə Azərbaycanda ekoturizmin inkişaf edə biləcəyi bölgələr.....	62
Şəkil 20: İştirakçılara görə təbii ərazilərdə edilən hər fəaliyyət.....	63
Şəkil 21: İştirakçılara görə təbii ərazilərdə ekoloji turizm fəaliyyəti.....	63
Şəkil 22: İştirakçılara görə ekoturizm fəaliyyətinin regionlara verdiyi töhfələr.....	64

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Rusiyanın turizm səfərlərinin həcminə görə ilk onluqda əsas gələn turizm bazarları (2019-cu ildə səfərlərin sayı).....	23
Qrafik 2: Azərbaycana gəlmiş və ölkədən getmiş şəxslərin sayı.....	34
Qrafik 3: Azərbaycanda səyahət etmək üçün əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə satılmış turizm yollayışlarının iqtisadi rayonlar üzrə sayı.....	39